

Tema broja:

Viktimizacija i različitost

Theme:

Victimization and Diversity

**The Role of Sexual Orientation in Differentiating
between Perceptions of Rape Myths,
Gender Role Stereotypes and Social Distance:
The Case of Israel**

Uticaj seksualne orijentacije na percipiranje
mitova o silovanju, rodni stereotipa
i socijalne distance: Slučaj Izraela

Mally Shechory-Bitton

Lea Jaeger 3

**LGBT žrtve nasilja: Pregled europskih spoznaja,
politika i praksi**

LGBT Victims of Violence: An Overview of European
Knowledge, Policies and Practices

Irma Kovčo Vukadin 27

Izazovi i perspektive „duginih porodica” u Srbiji

Challenges and Perspectives
of “Rainbow Families” in Serbia

Zorica Mršević 57

**Victim’s Interests and the Role of Probation
Officers in Victim-offender Mediation:
Theoretical Analysis and the Greek Juvenile
Justice System**

Interesi žrtve i uloga probacijskog službenika
u procesu posredovanja između žrtve i učinioca:
Teorijska analiza i sistem maloletničkog pravosuđa
u Grčkoj

Konstantinos I. Panagos 79

**Unapređenje sustava pomoći i podrške žrtvama
i svjedocima/kinjama kaznenih djela – Uloga
organizacija civilnog društva u Hrvatskoj**

Advancement of the Assistance and Support System
for Victims and Witnesses of Criminal Offences –
The Role of Civil Society Organizations in Croatia

Anamaria Drožđan-Kranjčec

Maja Mamula 107

**Novi pravni režim poklona iz zahvalnosti
pacijenata zdravstvenim radnicima
u Republici Srbiji**

New Legal Status of Patients' Gratitude
to Medical Workers

Filip Mirić 125

**Prikazi konferencija
Conference reviews**

**Deseta jubilarna godišnja konferencija
Viktimološkog društva Srbije
„Viktimizacija i različitost: Ka holističkom
pristupu viktimologiji i pravima žrtava”**

(Tenth Jubilee Annual Conference of the Victimology
Society of Serbia “Victimization and Diversity:
Towards a Holistic Approach to Victimology
and Victim Rights”)

Bejan Šaćiri

Sanja Čopić 139

**Victim Support Europe Annual General Meeting
and Autumn Conference *Victims' Rights: Time to Act***

(Godišnja generalna skupština Evropske podrške
žrtvama i Jesenja konferencija *Ljudska prava:
vreme je za delovanje*)

Mirjana Tripković..... 149

**Prikazi knjiga
Book reviews**

V. Nikolić-Ristanović

**Od žrtve do pobednika: Viktimologija
kao teorija, praksa i aktivizam**

(From the Victim to a Winner: Victimology
as Theory, Practice and Activism)

Sanja Čopić 155

TEMIDA
2020, vol. 23, br. 1, str. 3-26
ISSN: 1450-6637
DOI:
Originalni naučni rad
Priljeno: 14.3.2020.
Odobreno za štampu: 13.5.2020.

The Role of Sexual Orientation in Differentiating between Perceptions of Rape Myths, Gender Role Stereotypes and Social Distance: The Case of Israel

MALLY SHECHORY-BITTON*
LEA JAEGER

The purpose of the current study was to explore the relationships between Israeli gender role stereotypes, rape myths toward male and female victims, and social distance from sex crime victims and sex offenders, according to the observer's sex and sexual orientation (gay men, lesbian women, and heterosexual men and women). The data was collected during the end of 2016 and included 401 Israeli participants. A multivariate analysis of variance, as well as series of Pearson analyses, were used to examine the differences between groups as well as to examine the correlations between research variables. Results broadly conformed to predictions, with men generally more negative than women. However, people with a same-sex orientation endorse more liberal gender role attitudes than heterosexuals. In addition, overall, participants expressed greater willingness to maintain social contacts with victims than with offenders. Nonetheless, only among heterosexuals significant negative correlations between rape myths and willingness to maintain social contacts with victims were found.

Keywords: rape myths, social distance, sexual orientation, gay men, lesbian women, Israel.

* Dr Mally Shechory-Bitton is the Full Professor at the Department of Criminology, Ariel University, Israel. E-mail: mally@bezeqint.net.
Dr Lea Jaeger is Lecturer at The Faculty of Society and Culture, Beit Berl College, Israel.
E-mail: leajaeg@gmail.com

Introduction

Considerable research has shown concerns reported by rape victims that they will be blamed for being victimized, and these are related to barriers to reporting their rape to the criminal justice system (Sleath, Bull, 2010). The fear of not being believed and the fear of the stigma often attached to sex crime victims, which add to feelings of shame, embarrassment, degradation, guilt, and self-blame, enhance the underreporting of crime (Bensimon, Bodner, 2012; Strömwall, Landström, Alfredsson, 2014; James, Lee, 2015).

A major cause contributing to underreporting is the high tendency to utilize victim-blaming and to adopt and accept rape myths that shift the blame from the perpetrator to the victim (Suarez, Gadalla, 2010; van der Bruggen, Grubb, 2014; Reling et al., 2018). This tendency was found in numerous studies dealing with heterosexual victims, mostly female victims (for review, see Ferrão, Gonçalves, 2015), but also extended to males (Sleath, Bull, 2010; Du Mont et al., 2013; McLean, 2013). However, little has been written on the association between rape myths, gender role stereotypes, and willingness to maintain contact with the victims (Shechory, Idisis, 2006), especially based on the observer's sexual orientation (Davies, McCartney, 2003; Davies, Hudson, 2011).

The purpose of the current study was to explore the relationships between Israeli gender role stereotypes, rape myths toward male and female victims, and social distance from sex crime victims and sex offenders, according to the observer's sex and sexual orientation (gay men, lesbian women, and heterosexuals). To date, only the observer's characteristic of gender has been extensively researched in Western society, while there is a dearth of research on observer sexual orientation in relation to victim-blaming and rape myth acceptance (Davies, McCartney, 2003; Davies, Hudson, 2011; Schulze, Koon-Magnin, 2017). To our knowledge, this is the first research of its kind set in Israel that focuses on these variables in a single study and also relates to observer sexual orientation.

Although Israel is considered a Western society, its social fabric is highly multi-cultural, with large minority sectors (e.g., groups of different religious affiliations and ethnic origins, for instance, the Arab sector) (Shechory, Ziv, 2007, 2009). Even so, Israel is largely characterized as a patriarchal society, which still conforms to masculine stereotypes further strengthened by conditions of continuous intergroup strife (Sion, Ben-Ari, 2009). In addition, unlike

their counterparts in most Western countries, Israeli Jewish young adults (men and women, aged 18) must participate in mandatory military service where dominant masculine identity tropes are enforced.

An extension of this patriarchal social attitude can be seen in the approach to sexual orientation in Israel. On the one hand, Israel boasts a relatively vibrant open gay men community, which enjoys various non-discriminatory laws and regulations (Shilo, Savaya, 2011). On the other hand, Israeli society still contains islands of tradition that can make it difficult for homosexuals to come out of the closet. Thus, they may be exposed to homophobic and negative remarks about the way they express their sexual orientation. This is reflected both in general society (Eick et al., 2016) and during military service (Kama, 2005). This is partly due to the fact that Israel's traditional culture is rooted in Judaism, which is based on the religious authority of the Hebrew Bible and Jewish Law (i.e., Halacha), both of which firmly disapprove of homosexuality (Slomowitz, Feit, 2015). As such, the stigma cast on homosexuals is enhanced, influencing the intersection between traditionalism and sexuality (Lustenberger, 2014).

Official statistics from Western countries, as well as from Israel, report thousands of victims each year, mostly women (Ministry of Justice, 2013; Centers for Disease Control and Prevention, 2014; Israeli Ministry of Public Security, 2014). It is well known that sexual assaults are one of the most underreported crimes and report rates are even lower in the case of male victims (Bullock, Beckson, 2011; Du Mont et al., 2013; McLean, 2013). This despite the broadening understanding that sexual assaults have an overwhelming impact on the lives of the victims (Peterson et al., 2011; Shechory Bitton, Ben David, 2013) and that it is crucial to provide them with social support and trust rather than distrust and blame, in order for them to deal with their victimization (Filipas, Ulman, 2001; Anderson, Lyons, 2005). Moreover, most official statistics do not report the sexual orientation of the victims, although sexual victimization is common among gay men and lesbian women, who are at greater risk of becoming victims than heterosexual individuals (Rothman, Exner, Baughman, 2011; Mahoney, Davies, Scurlock-Evans, 2014; Menning, Holtzman, 2014).

Rape myths, gender role stereotypes, and social distance

The concept of rape myths was essentially developed in the 1970s by the feminist movement (Brownmiller, 1975), whereby rape was traditionally framed in the context of violence against women (Shechory, Idisis, 2006; Grubb, Turner, 2012; Schulze, Koon-Magnin, 2017). Burt, who coined the term rape myths, defined them as “prejudicial, stereotyped, or false beliefs about rape, rape victims, and rapists” (Burt, 1980). The extent to which rape victims are blamed for their victimization has been associated with various factors, including the presence of traditional gender roles (Burt, 1980; Schechory, Idisis, 2006), sexual conservatism, and tolerance for interpersonal violence (Burt, 1980).

The literature in recent years has revealed that rape myths also exist with regard to men. The perceptions that it is not possible to rape a man and only gay men are victims and/or perpetrators of rape or that sexual assault against men typically occurs only in prisons or other institutional settings, still exist in various countries (Kassing, Beesley, Frey, 2005; Peterson et al., 2011; Davies, Gilston, Rogers, 2012; Turchik, Edwards, 2012; McLean, 2013). Male victims are judged more harshly than women and they are perceived as being able to flee the scene or to fight off the attacker (Davies, McCartney, 2003). These perceptions may lead male victims to remain even more silent (in comparison to females) rather than be labelled as weak, latent homosexuals, or promiscuous victims who deserve to be assaulted (Monk-Turner, Light, 2010; McLean, 2013).

The belief in a just world theory (BJW) (Lerner, Miller, 1978; Lerner, 1980) and the defensive attribution theory (Shaver, 1970) shed light on victim-blaming and the maintenance of rape myths. Both theories emphasize the personal motives of the observer to blame the victim. The BJW assumption can be explained by the need to believe that the world is a fair place where individuals deserve what they get and get what they deserve. Thus, observers' responses to another person's suffering depend upon the perception of that person's guilt and blameworthiness. According to defensive attribution theory, the tendency of observers to blame individuals involved in an incident depends on the severity of the incident's outcome, and the blame level an observer will place on a victim depends on the extent to which the former identifies with the latter (Shaver, 1970). Both approaches serve accusers mainly as a defence mechanism, as shifting the blame to the rape victim helps them retain a sense of security, control, order, and justice. In this way,

their own perceived likelihood of becoming victims is reduced (Davies, Rogers, Whitelegg, 2009; Strömwall, Landström, Alfredsson, 2014).

However, the proportion and levels of these beliefs, as well as the needs they serve, differ among the sexes (van der Bruggen, Grubb, 2014). It has consistently been found that, regardless of the victim's gender, men endorse higher rape myth acceptance and attribute higher levels of blame to the rape victims than women (Shechory, Idisis, 2006; Sleath, Bull, 2010; Kahn et al., 2011; Davies, Gilston, Rogers, 2012). These findings are consistent with Shaver's theory, resulting from observer identification with either the assailant or the victim. Research findings from various countries (e.g., England, Israel, and Australia) show that men usually identify with the assailant, who is most often male (for review, see: van der Bruggen, Grubb, 2014). However, women, being less physically powerful than men, tend to identify with the less powerful such as victims of assaults, regardless of the victim's gender (Kahn et al., 2011).

Given that rape myths seem to be based on traditional notions of gender roles and masculinity (Shechory, Idisis, 2006; Suarez, Gadalla, 2010; Davies, Gilston, Rogers, 2012; Scott, Hanscom, Spence, 2014), this may also be a valid explanation of why male and female victims of rape are blamed for their victimization. Most studies have focused on the sexual orientation of male rape victims, showing that, generally, men are more inclined to blame gay victims than heterosexual ones (White, Yamawki, 2009; Davies, Boden, 2012). We found only two studies (Davies, McCartney, 2003; Davies, Hudson, 2011) that investigated the effects of the observer's gender and sexuality on victim blame and male rape myth acceptance in the case of a gay male victim. Heterosexual male observers were found to be more inclined to blame victims than the other groups investigated (heterosexuals, gay men, and lesbian women), and they were also more likely to subscribe to male rape myths than gay men and women.

Finally, an additional variable that has rarely been examined regarding rape myths is a willingness to be in social contact with victims as well as with offenders (Shechory, Idisis, 2006). Social distance is defined as a low level of sympathy and understanding between groups or individuals (Bogardus, 1968; Owen, Eisner, McFaul, 1981; Weaver, 2008), and as a feeling of discontent among group members regarding intimate relations with members of another group (Walsh, 1990). We found it worthwhile to examine the degree of willingness to be in contact with rape victims compared to contact with their assailants.

Sex offenders are regarded by the public with more fear and mistrust than any other type of criminal (Wodarski, Whitiker, 1989; Viki et al., 2012). As inter-

group contact by itself can reduce stereotypes and prejudice (Schwarzwald, Amir, Crain, 1992; Pettigrew, Tropp, 2006), therefore, understanding rape myths and the link between them and willingness to be in social contact with victims may contribute to reducing their prevalence in society. In addition, this may also help reduce the risk of recidivism. Helping perpetrators believe that, despite their crimes, they are still part of society can ease their rehabilitation process. It can help give them a 'second chance' by showing them that, although society rejects their offences, it does not reject them (Shechory, Idisis, 2006).

Relying on the corpus of current literature, we hypothesized that, in general, women would hold more liberal attitudes than men and would be less accepting of rape myths. It was also hypothesized that those with a same-sex orientation would hold more liberal attitudes and be less accepting of rape myths than heterosexuals. In addition, it was hypothesized that, overall, participants would express greater willingness to have social contacts with victims than with offenders.

Method

Sample

The sample included 401 respondents: 148 heterosexual men (54.2%), 125 heterosexual women (45.8%), 90 gay men (22.4%), and 38 lesbian women (9.5%), with a mean age of 27.86 years ($SD=6.09$). Most were Jewish (97%), Israeli born (81.4%), and not married (82.2%). About half the participants had a high school education, and others had higher education. No demographic differences were found between the research groups.

Instruments

Stereotypical perceptions were measured by four scales devised by Burt: Sex Role Stereotyping Scale ($\alpha=.80$), Adversarial Sexual Beliefs Scale ($\alpha=.80$), Sexual Conservatism Scale ($\alpha=.81$); and Acceptance of Interpersonal Violence Scale ($\alpha=.58$) (Burt, 1980). *The Sex Role Stereotyping Scale* (in the current study: $\alpha=.79$) comprised 9 statements; for example, "It is acceptable for a woman to have a career, but marriage and family should come first" (Burt, 1980: 222).

The Adversarial Sexual Beliefs Scale (in the current study: $\alpha=.83$) comprised 9 statements; for example, "Men are out for only one thing" (Burt, 1980: 222). *The Sexual Conservatism Scale* (in the current study: $\alpha=.73$) comprised 10 statements; for example, "Any woman that initiates sexual contact will probably sleep with anyone" (Burt, 1980: 222). *The Acceptance of Interpersonal Violence Scale* (in the current study: $\alpha=.56$) comprised 6 statements; for example, "A wife should move out of the house if her husband hits her" (Burt, 1980: 222).

Responses to all items were on a 7-point scale that ranged from 'strongly disagree' (1) to 'strongly agree' (7). With the exception of the Acceptance of Interpersonal Violence Scale, a high score reflects adherence to more conservative attitudes. According to Burt, Cronbach's alphas ranged from .59 to .81. As mentioned above, in the present study, Cronbach's alpha ranged from .56 to .83.

a) Rape Myth Acceptance Scale

The Rape Myth Acceptance Scale (RMAS) was designed by Burt ($\alpha=.88$) to assess stereotypes and false beliefs about rape, rape victims, and rapists. The questionnaire was presented in two different versions to each participant. In one, the items related to a female victim (as in the original questionnaire); for example: "Any healthy woman can successfully resist being raped if she really wants to" (Burt, 1980: 223). In the second version, the items are related to a male victim (see Shechory, Idisis, 2006, $\alpha=.75$); for example, "Any healthy man can successfully resist being raped if he really wants to" (Burt, 1980: 223). The questionnaires were identical, except for two questions that concerned female victims. These items were removed from the questionnaire, as they were not relevant for the male victim scenario (statements: "A woman who goes to the home or apartment of a man on their first date implies that she is willing to have sex"; "When women go around braless or wearing short skirts and tight tops, they are just asking for trouble") (Burt, 1980: 223). Responses to all items were on a 7-point scale that ranged from 'strongly disagree' (1) to 'strongly agree' (7). High scores represent more negative attitudes toward rape victims. The reliability of the questionnaires concerning female and male victims in the current study was .74 and .77 on the Cronbach's alpha statistic, respectively.

As the number of items on the two questionnaires was not the same (11 on the one referring to female victims and 9 referring to male victims), the

comparison was made, not based on the total score of the replies (maximum possible scores 77 and 63, respectively), but rather based on the total score of each participant's replies as a proportion of the total possible score (in percentages), in terms of z-scores.

b) Social Distance

Based on Bogardus' Social Distance measurement, six types of social relationships measured participant willingness to be in social contact with sexual assault victims (female and male) and with sex offenders, who had committed a sex offence against either a man or a woman (Bogardus, 1968). The questionnaire includes six types of social relationships: 1) living in the same neighbourhood; 2) living in the same building; 3) working in the same organization; 4) being friends with; 5) sharing a room with, and 6) being a close friend with. For example, each participant was asked if he/she agrees to have a sex offender/victim live in their neighbourhood? (for more details, see the results section). For each type of social relationship, the respondent was asked to mark willingness (1) or unwillingness (0). The score for the relationship with each type of victim or offender was composed of the sum of types of social relationships marked, and thus ranged 0-6.

Procedure

The questionnaire was distributed to heterosexuals, lesbian women and gay men (i.e. the LG category), by four research assistants (students of one of the authors): one heterosexual female, two lesbian women and one gay male. The main potential obstacle to gathering data derived was the difficulty of locating research subjects in the LG category (see Shilo, Mor, 2014). In order to overcome this challenge to the fullest degree possible, locating LG participants for the study was done through a 'snowball' process, in which participants were recruited by word of mouth. The three research assistants who were themselves part of the LG community were the initial seeds for the 'snowball'. These research assistants were asked to distribute the questionnaires among their LG community friends and to ask for the contact information of those among them who were prepared to take part in the research.

Meetings took place in the participant's home or at a place of their choice (e.g., workplace, university campus, etc.), by prior appointment. All participants were informed that they were participating in a study of attitudes toward sex offences, offenders and victims, and were assured that their responses were completely anonymous and confidential and that they had the right to withdraw from the study at any time. Participants were not offered any incentives, and their participation was entirely voluntary. The questionnaires, procedures, and instructions were reviewed and confirmed by the university's ethics committee.

Results

Participants were characterized by their sexual orientation (same sex/opposite sex) and gender (male/female). A multivariate analysis of variance was conducted for stereotypes by sexual orientation and gender. Planned post hoc comparisons were defined: heterosexual men vs. heterosexual women, gay men vs. lesbian women, heterosexual men vs. gay men, heterosexual women vs. lesbian women. As age and religiosity (1=secular, 0=religious/traditional) significantly correlated with the study variables (*age*: $r=-.18$, $p<.001$ to $r=.16$, $p<.01$; *religiosity*: $r=-.41$, $p<.001$ to $r=.14$, $p<.01$) they were controlled in following analyses (2x2 MANCOVA).

Table 1 presents the results for sex role stereotypes, adversarial sexual beliefs, sexual conservatism, and acceptance of interpersonal violence by sexual orientation and gender.

Table 1. Means, standard deviations and F values for Sex Roles Beliefs by a group of sexual orientation and gender (N=390)

	Group: Heterosexual		Group: Same sex		Total group difference	Total gender difference	Group by gender interaction
	Male (n=146)	Female (n=122)	Male (n=86)	Female (n=36)			
	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>F</i> (1,384) (η^2)	<i>F</i> (1,384) (η^2)	<i>F</i> (1, 384) (η^2)
Sex role stereotyping	36.89 (9.91)	29.79 (8.89)	28.62 (9.10)	23.64 (6.75)	45.33*** (.106)	15.80*** (.040)	1.11 (.003)
Adver- sarial sexual beliefs	29.55 (9.79)	26.41 (7.91)	27.11 (12.38)	23.04 (10.18)	5.32* (.014)	8.15** (.021)	0.33 (.001)

Sexual conservatism	34.41 (10.46)	29.13 (8.64)	27.96 (9.20)	25.67 (8.03)	18.46*** (.046)	2.67 (.007)	0.70 (.002)
Acceptance of inter-personal violence	15.68 (5.40)	14.27 (4.27)	16.82 (6.19)	12.94 (6.09)	0.05 (.001)	15.98*** (.040)	4.76* (.012)

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

The MANCOVA for sex role stereotypes, adversarial sexual beliefs, sexual conservatism, and acceptance of interpersonal violence, was found significant for sexual orientation ($F_{s.o}(4,381)=13.23$, $p < .001$, $\eta^2=.122$); and for gender ($F_{gender}(4,381)=6.34$, $p < .001$, $\eta^2=.062$); but not for the interaction between sexual orientation and gender ($F_{s.o*gender}(4,381)=1.41$, $p=.230$, $\eta^2=.015$).

Univariate analyses revealed that men were more inclined than women to report stereotypical perceptions regarding sex role stereotypes, adversarial sexual beliefs, and acceptance of interpersonal violence. Further, heterosexuals (women and men) were more inclined than same sex oriented participants to report stereotypical perceptions regarding sex role stereotypes, adversarial sexual beliefs, and sexual conservatism. Post hoc analysis of the one significant interaction revealed that gay men showed a greater tendency than lesbian women to report acceptance of interpersonal violence ($F(1,384)=14.29$, $p < .001$, $\eta^2=.036$), yet the difference between heterosexual men and women was not significant ($F(1,384)=2.40$, $p=.122$, $\eta^2=.006$).

Table 2 shows the results on adherence to rape myths about females and males.

Table 2. Means, standard deviations and F values for rape myths stereotypes by group and gender ($N=386$)

	Group: Heterosexual		Group: Same sex		Total group difference	Total gender difference	Group by gender interaction
	Male ($n=145$)	Female ($n=121$)	Male ($n=85$)	Female ($n=35$)			
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)			
Myth male	0.36 (0.14)	0.33 (0.13)	0.34 (0.16)	0.32 (0.16)	0.77 (.002)	0.61 (.002)	0.28 (.001)
Myth female	0.36 (0.12)	0.28 (0.09)	0.33 (0.13)	0.27 (0.07)	2.31 (.006)	15.90*** (.040)	0.13 (.001)

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

The MANCOVA for rape myths about females and males, was found significant for gender ($F_{\text{gender}}(2,379)=10.24, p<.001, \eta^2=.051$); but not for sexual orientation ($F_{\text{s.o}}(2,379)=1.16, p=.316, \eta^2=.006$); and not for the interaction between sexual orientation and gender ($F_{\text{s.o}*gender}(2,379)=0.14, p=.869, \eta^2=.001$). Univariate analyses revealed that men (heterosexual and gay men) were more inclined than women (heterosexual and lesbian) to believe in rape myths about women. No gender differences were found regarding myths about males, and no sexual orientation differences were detected in either type of myth. The difference between the two categories (myths about males vs. females) for the entire sample was not significant as well ($F(1,380)=0.35, p=.557, \eta^2=.001$).

The Bogardus scale was used to examine social distance toward victims and offenders. As mentioned above, the scale includes six hierarchical types of social contact (the lowest social relationship is a willingness to live in the same neighbourhood; the highest social relationship is a willingness to be a close friend).

Table 3 shows the results of means, standard deviations, and F values for willingness to maintain social contact by sexual orientation and gender.

Table 3. Means, standard deviations and F values for willingness for social closeness by group and gender (N=394)

	Group: Heterosexual		Group: Same sex		Total group difference	Total gender difference	Gender difference		Group difference	
	Male	Female	Male	Female			HTSM vs. HTSW	HMSM vs. LW	HTSM vs. HMSM	HTSW vs. LW
	(n=147)	(n=124)	(n = 87)	(n = 36)						
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	F(1,388) (η^2)	F(1,388) (η^2)	F(1,388) (η^2)	F(1,388) (η^2)	F(1,388) (η^2)	F(1,388) (η^2)
Female victim	5.20 (1.59)	5.11 (1.67)	4.86 (1.98)	5.33 (1.84)	0.15 (.001)	1.02 (.003)	0.04 (.001)	1.90 (.005)	1.95 (.005)	0.30 (.001)
Male victim	4.61 (2.04)	4.85 (1.75)	4.84 (2.08)	5.06 (1.91)	0.64 (.002)	1.58 (.004)	1.91 (.005)	0.32 (.001)	0.90 (.002)	0.08 (.001)
Male offender/ Female victim	0.96 (1.16)	0.58 (0.99)	1.38 (1.57)	0.53 (0.94)	1.29 (.003)	14.80*** (.037)	2.32 (.006)	13.09*** (.033)	7.50** (.019)	0.39 (.001)
Male offender/ Male victim	0.84 (1.11)	0.71 (1.07)	1.31 (1.60)	0.75 (1.42)	2.44 (.006)	3.63 (.009)	0.01 (.001)	5.18* (.013)	8.22** (.021)	0.04 (.001)

* $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$, range 0-6; $F_{\text{group}}(4, 385)=1.28, p=.278, h^2 .013$; $F_{\text{gender}}(4,385)=6.59, p<.001, h^2 .064$.

Legend: HTSM – heterosexual men, HTSW – heterosexual women; HMSM – homosexual men, HMSW – homosexual women, LW – lesbian women

The difference across the four categories for the entire sample is significant, ($F(3,1164)=51.58$, $p<.001$, $\eta^2=.117$; *female victim*: $M=5.11$, $SD=1.94$; *male victim*: $M=4.78$, $SD=1.95$; *male offender/female victim*: $M=0.89$, $SD=1.23$; *male offender/male victim*: $M=0.89$, $SD=1.27$). The results of within-group differences across four categories were significant, as follows: heterosexual men and women show similar rank ordering ($F(3,435)=34.00$, $p<.001$, $\eta^2=.190$ and $F(3,366)=21.88$, $p<.001$, $\eta^2=.152$, respectively): *female victim* > *male victim* (post hoc $p=.032$ for heterosexual men and $p=.002$ for heterosexual women) > *male offender/female victim*; *male offender/male victim* (post hoc $p<.001$). In addition, gay men and lesbian women also show similar rank ordering ($F(3,261)=8.87$, $p<.001$, $\eta^2=.092$ and $F(3,105)=8.88$, $p<.001$, $\eta^2=.202$, respectively): *female victim*, *male victim* (post hoc $p=.854$ for gay men and $p=.151$ for lesbian women) > *male offender/female victim* (post hoc $p<.001$ for both men and women); *male offender/male victim* (post hoc $p<.001$ for both men and women).

To conclude, overall, participants expressed a greater willingness to have social contacts with female and male victims than with offenders, with no differences between the groups. The average of willingness to have social contacts with offenders is relatively low, hovering at the low end of the scale (up to 1.38). Moreover, among heterosexuals, willingness for contact with a female victim is higher than for contact with a male victim. Same sex participants show no difference in willingness for a contact based on victim sex (male/female).

A series of Pearson analyses examined the correlations between research variables. Significant correlations between the Rape Myth Acceptance Scale and gender roles (attitudes towards sex role stereotyping, adversarial sexual beliefs, sexual conservatism, and acceptance of interpersonal violence) were found (r range from $r=.43$ to $r=.83$, $p<.001$). In addition, no correlations were found between social contact with offenders and between the Rape Myth Acceptance Scale (RMAS), and no correlations were found between social contact with victims and the RMAS among same sex oriented participants. However, significant negative correlations were found among heterosexual men and heterosexual women and between willingness for social contact with victims: male rape myth acceptance ($r=-.27$, $p<.001$; $r=-.21$, $p=.018$) and female rape myth acceptance ($r=-.22$, $p=.008$; $r=-.18$, $p=.046$).

Discussion and conclusions

In the present study, we examined the effects of observer sexual orientation (heterosexual men and women, gay men, and lesbian women) on stereotype perceptions and male and female rape myth acceptance, along with their willingness to be socially close to sexual assault offenders and victims.

Generally, and in line with others (Shechory, Idisis, 2006; Talbot, Neill, Rankin, 2010; Davies, Gilston, Rogers, 2012), correlations between stereotyped perceptions and belief in rape myths were found. The more one adheres to stereotypical perceptions of sex roles, the higher the expectations of how women and men are supposed to conduct themselves. Despite the decades since Burt (1980) investigated the issue and uncovered these relationships, this trend has not changed. Nonetheless, the examination of these relationships in light of participants' sexual orientation indicates a more complex state of affairs. Although confirming our hypothesis, people with a same-sex orientation endorse more liberal gender role attitudes than heterosexuals, lesbian women were found to have the lowest prejudice perceptions, mainly while examining acceptance of interpersonal violence. Acceptance of interpersonal violence refers to the notion that force and coercion are legitimate ways to gain compliance (Burt, 1980: 218).

Gender role perceptions are seen as the extent to which a person assigns conservative values to women and assigns them stereotypical roles within society (Grubb, Turner, 2012; Bates et al., 2019). It can be assumed that, as the sexual orientation of lesbian women itself violates these gender role beliefs, they hold the lowest stereotype perceptions (Shechory, Ziv, 2007, 2009). These findings confirm those of others (Shechory, Ziv, 2007; Eaton; Rose, 2011; Bauer, 2016). Lesbian women were found to have more egalitarian and less gender role restricted attitudes than heterosexual and gay men participants.

Societies still encourage traditional gender roles, in particular emphasizing the need for men to conform to stereotypical notions of masculinity, such as being 'strong' and 'assertive' (Davies, Hudson, 2011). This is especially true in the Israeli context. As a multi-cultural society (which includes the ultra-Orthodox, ethnic minorities of Afro-Asian, Ethiopian, and Russian origin, etc.), there are considerable segments of Israeli society that may typically be more traditional regarding gender roles. Although the majority of the participants in the study are native Israelis (81% are Israeli born), there is a good

chance that most of their parents immigrated to Israel from various countries (Shechory, Ziv, 2009). It seems reasonable to presume that they were affected by the education instilled in them at home and that they were raised in heterosexual families with clear gender divisions. Moreover, in a country where all citizens must enlist in the army at age of 18, unrelated to gender and sexual orientation, words such as 'strong' and 'assertive' may have added meaning. In Israel, regardless of their sexual orientation, most young men join the army and acquire a dominant masculine identity.

We see evidence of the influence of social perceptions in the case of myths about raped women. Both heterosexual and gay men were found to be more inclined than heterosexual women and lesbian women to adhere to rape myths about women. This finding is supported by other studies (Talbot, Neill, Rankin, 2010; Davies, Gilston, Rogers, 2012; van der Bruggen, Grubb, 2014; Schulze, Koon-Magnin, 2017). Studies that explored the relationship between believing in rape myths and blaming the victims and the gender effects of this relationship have shown that men are more inclined than women to endorse rape myths, attribute blame to the victim, and be more forgiving towards rapists (for review, see Suarez, Gadalla, 2010).

However, surprisingly and in contrast to our hypothesis, adherence to myths about male rape victims were found to be similar among all the participants. These findings contradict others showing that male victims tend to be blamed more than female victims (Shechory, Idisis, 2006; Davies, Rogers, Whitelegg, 2009), with a greater tendency among men than women to accept rape myths regarding male victims (Davies, McCartney, 2003; Sleath; Bull, 2010; Davies, Gilston, Rogers, 2012; Rosenstein, Carroll, 2015). Moreover, in contrast to the results presented by Davies and colleagues (Davies, McCartney, 2003; Davies, Gilston, Rogers, 2012), and compatible to Schulze and Koon-Magnin (2017) we found no differences between heterosexual men and gay men regarding male rape myths.

Thus, before attempting to explain the conflicting findings, it should be noted that to the best of our knowledge – with the exception of Schulze and Koon-Magnin' research (2017) – there are no other studies that examine concurrently (in a single study) rape myths divided by victim gender (male/female) and by participants' gender and sexual orientation (men/women/heterosexuals/same-sex oriented). In the absence of a sound research basis sufficient for comparison, it is necessary to examine the issue in additional

studies. Nonetheless, the explanations given in previous studies can provide a partial response to the current findings. Firstly, Davies and McCartney (2003) examined rape myths regarding gay male victims among heterosexual men and gay men. They explained the higher tendency to accept rape myths among heterosexual men partly as a result of homophobic attributions. However, in the current study, we did not define the victim's sexual orientation and neither did we examine the homophobic tendencies of the participants. It is to be assumed that defining the victim's sexual orientation will affect men's responses. Future research can further illuminate our findings.

In addition, the similarity between heterosexual and gay men in our findings may be attributed to the Israeli social context. This similarity reemphasizes the explanations about the stereotypical notion of masculinity in Israeli society. It is well established that attitudes toward gender roles are influenced by socialization processes and parental role models. It is reasonable to assume that heterosexual and gay men grew up in and were socialized in similar backgrounds and families (Solomon, Rothblum, Balsam, 2005), and particularly so in Israel. As noted, Israeli society can be defined as multi-cultural and largely characterized as patriarchal, conforming to masculine stereotypes further strengthened by conditions of continuous strife and instability (Sion, Ben-Ari, 2009). Thus, similar participant backgrounds and family patterns of socialization proved more influential than sexual orientation. These findings constitute additional support for the need to examine differences according to additional measures not specifically connected to participant gender.

The current study showed that all participants are reluctant to be in social contact with sex offenders. This is not surprising, as sex offences threaten the physical and mental integrity of individuals in all societies. Sex offenders are regarded with more mistrust by the public than any other type of criminal and have been treated with anger, hostility, rage, and rejection for many years (Wodarski, Whitiker, 1989; Viki et al., 2012; Jahnke, Imhoff, Hoyer, 2015). As hypothesized, among all the participants willingness to be in social contact with victims was significantly higher than a willingness to be in social contact with sex offenders. Nevertheless, unlike same sex participants who showed no preference, heterosexuals showed higher willingness to be in social contact with a female victim than with a male victim, and readiness to be in social contact with victims was found to be negatively correlated with acceptance of rape myths. This means that among same sex participants general perceptions

regarding victims (e.g., rape myths) are unrelated to their willingness to behave in a certain way (to maintain social contact). This is unlike heterosexuals among whom we found a negative correlation between the two types of perception.

With regard to heterosexual men, the findings are not surprising and compatible with other Israeli findings showing that willingness to be in contact with victims of sex offences might arouse fears and increase one's sense of vulnerability (Shechory, Idisis, 2006). Fear of sexual assault is prevalent among the general public (Petrunik, 2003). This fear might be greater in the case of people who are not classical victims of sex offences. The stereotypical perceptions whereby women are usually perceived as victims and men as aggressors (Shechory Bitton, Ben Shaul, 2013) may explain why heterosexual men were more willing to be close to female victims than to male victims.

The lack of correlation found among same sex oriented participants may support the perception whereby groups that suffer from social exclusion are more aware of social stigma and rejection. It is well established in research conducted on sexual minorities in Western society that they experience 'cultural victimization', which refers to the consequences of living in a heterosexual society, experiencing more victimization than heterosexuals (Katz-Wise, Hyde, 2012; Mahoney Davies, Scurlock-Evans, 2014). Although Israel is characterized by relative openness to its gay men community (Shilo, Savaya, 2011), homosexuals are still exposed to homophobia and negative attitudes towards the way they express their sexual orientation (Eick et al., 2016).

People feel more comfortable in the presence of those who are similar to them, and thus maintain a closer social distance in these interactions (Parillo, Donoghue, 2013). This may explain why sexual minority participants did not differ in their willingness to be in contact with victims whom they see as similar to them. This, in addition to the reasonable assumption that same-sex oriented participants are less homophobic than heterosexuals (Davies, McCartney, 2003; Davies, Hudson, 2011), thus, for them 'a victim is a victim' regardless of his/her gender.

This study has some limitations. The sample was recruited through a 'snow-ball' process in which participants were enlisted by word of mouth. Hence, the study's findings and conclusions cannot be applied to the overall Israeli population. It should be taken into account that the sample in the present study included mainly native Israeli-born Jews and was conducted in an Israeli cultural context. Further research could productively focus on groups from different

ethnic backgrounds. Moreover, the same sex oriented participants were likely to have been 'out' gay men and lesbian women; therefore, it is not clear how others who are still 'in the closet' would have responded to the research questions. It was quite difficult to enlist same-sex oriented participants who were willing to cooperate and respond to our questionnaires, as the Israeli society still has islands of traditional perceptions, which cause great problems for same-sex oriented individuals (Shechory, Ziv, 2007, 2009). Future research should try to widen the research sample in order to answer these limitations.

The current study focused on the victim's sex and observer's sexual orientation, while the sex of the offender was not manipulated. Female sexual offenders represent an important but understudied population (Williams, Bieri, 2015). Thus, there is a room for future research to investigate the sex of the offender. In addition, arguably, the most widely used measure of rape myths is the Rape Myth Acceptance Scale developed by Burt (Johnson, Beech, 2017). Burt's Scale has proven to be effective in evaluating attitudes toward rape among various populations (Vonderhaar, Carmody, 2015). Indeed it has been validated and found reliable in research carried out in Israel (Shechory, Idisi, 2006), wherefore it has been used in this research project, too, even though there are similar later scales (for example, the IRMAS, latterly used in the study conducted by Schulze and Koon-Magnin, 2017).

Finally, the internal consistency of the Acceptance of Interpersonal Violence Scale was Cronbach alpha=.56. Therefore, the findings in this context should be treated with much caution. Finally, as with most studies, the current study is based on self-reports. A potential pitfall relates to the fact that victim perceptions, especially of sexual crimes, might be a sensitive topic.

In conclusion, most studies to date did not focus on differences between participants with regard to both their sexual orientation and gender. Although there is a need for further research, the research findings show that, despite the rise in social awareness both regarding the need for sexual equality (England, 2010) and regarding the anguish of sex offence victims (Filipas, Ullman, 2001), conservative stereotypical perceptions and victim-blaming, mainly of women and among men, are still common. Nevertheless, the findings indicate differences associated with one's sexual orientation, as laid out in the discussion.

Future education programs could use the current findings in order to reduce stereotypes and prejudice, undermine the prevalent myths, and diminish the ability of both offenders and society to devalue victims. Reducing ste-

reotypes and prejudice can help free victims from feelings of guilt, partially caused by social messages connected to prejudice and stereotyped thinking (James, Lee, 2015). As a result, this will make it easier for victims to cope, on both the public and personal levels, and it will enhance crime reporting. This holds significance for sex offenders as well. Suitable programs can help them become rehabilitated and re-enter society. Their acts should certainly be denounced and rejected, but rejecting the assailants themselves does not advance their rehabilitation. The rejection felt by sex offenders, reflected in stigmatization, social and emotional difficulties, and difficulties with finding housing and employment (Zevitz, Farkas, 2000), often lead them to re-offend.

References

- Anderson, I., Lyons, A. (2005) The Effect of Victims' Social Support on Attributions of Blame in Female and Male Rape. *Journal of Applied Social Psychology*, 7, pp. 1400–1417.
- Bauer, G. (2016) Gender Roles, Comparative Advantages and the Life Course: The Division of Domestic Labor in Same-sex and Different-sex Couples. *European Journal of Population*, 1, pp. 99-128.
- Bates, E., Klement, K. R., Kaye, L. K., Pennington, C. R. (2019) The Impact of Gendered Stereotypes on Perceptions of Violence: A Commentary. *Sex Roles*, 81, pp. 34-43. <https://doi.org/10.1007/s11199-019-01029-9>
- Bensimon, M., Bodner, E. (2012) Does the Age of Offenders and Victims in Crime Scenarios Affect Perceptions of Crime Seriousness and Punitiveness Among Students? *Violence and Victims*, 3, pp. 344-359.
- Bogardus, E. (1968) Comparing Racial Distance in Ethiopia, South Africa, and the United States. *Sociology and Social Research*, 52, pp. 149–156.
- Brownmiller, S. (1975) *Against Our Will: Men, Women, and Rape*. New York: Simon & Schuster.
- Bullock, C. M., Beckson, M. (2011) Male Victims of Sexual Assault: Phenomenology, Psychology, Physiology. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 2, pp. 197-205.
- Burt, M. (1980) Cultural Myths Supports for Rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, pp. 217–230.

- Davies, M., Boden, S. J. (2012) Examining the Sexual Preference Effect in Depicted Male Sexual Assault. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 4, pp. 136-143.
- Davies, M., Gilston, J., Rogers, P. (2012) Examining the Relationship Between Male Rape Myth Acceptance, Female Rape Myth Acceptance, Victim Blame, Homophobia, Gender Roles, and Ambivalent Sexism. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, pp. 2807-2823.
- Davies, M., Hudson, J. (2011) Judgments Toward Male and Transgendered Victims in a Depicted Stranger Rape. *Journal of Homosexuality*, 2, pp. 237-247.
- Davies, M., McCartney, S. (2003) Effects of Gender and Sexuality on Judgements of Victim Blame and Rape Myth Acceptance in a Depicted Male Rape. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 5, pp. 391-398. <https://doi.org/10.1002/casp.741>.
- Davies, M., Rogers, P., Whitelegg, L. (2009) Effects of Victim Gender, Victim Sexual Orientation, Victim Response and Respondent Gender on Judgements of Blame in a Hypothetical Adolescent Rape. *Legal and Criminological Psychology*, 2, pp. 331-338.
- Du Mont, J., Macdonald, S., White, M., Turner, L. (2013) Male Victims of Adult Sexual Assault: A Descriptive Study of Survivors' Use of Sexual Assault Treatment Services. *Journal of Interpersonal Violence*, 13, pp. 2676-2604.
- Eaton, A. A., Rose, S. (2011) Has Dating Become More Egalitarian? A 35 Year Review Using Sex Roles. *Sex Roles*, 12, pp. 843-862.
- Eick, U., Rubinstein, T., Hertz, S., Slater, A. (2016) Changing Attitudes of High School Students in Israel Toward Homosexuality. *Journal of LGBT Youth*, 1-2, pp. 192-206.
- England, P. (2010) The Gender Revolution Uneven and Stalled. *Gender and Society*, 2, pp. 149-166.
- Ferrão, M. C., Gonçalves, G. (2015) Rape Crimes Reviewed: The Role of Observer Variables in Female Victim Blaming. *Psychological Thought*, 8, pp. 2193-2260.
- Filipas, H. H., Ullman, S. E. (2001) Social Reactions to Sexual Assault Victims from Various Support Sources. *Violence and Victims*, 6, pp. 673-692.
- Grubb, A., Turner, E. (2012) Attribution of Blame in Rape Cases: A Review of the Impact of Rape Myth Acceptance, Gender Role Conformity and Substance Use on Victim Blaming. *Aggression and Violent Behavior*, 5, pp. 443-452.
- Jahnke, S., Imhoff, R., Hoyer, J. (2015) Stigmatization of People with Pedophilia: Two Comparative Surveys. *Archives of Sexual Behavior*, 1, pp. 21-34.
- James, V. J., Lee, D. R. (2015) Through the Looking Glass Exploring How College Students' Perceptions of the Police Influence Sexual Assault Victimization Reporting. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, pp. 2447-2469.

Mally Shechory-Bitton, Lea Jaeger The Role of Sexual Orientation in Differentiating between Perceptions of Rape Myths, Gender Role Stereotypes and Social Distance: The Case of Israel

Johnson, L. G., Beech, A. (2017) Rape Myth Acceptance in Convicted Rapists: A Systematic Review of the Literature. *Aggression and Violent Behavior*, 34, pp. 20-34.

Kahn, A. S., Rodgers, K. A., Martin, C., Malick, K., Claytor, J., Gandolfo, M., Webne, E. (2011) Gender versus Gender Role in Attributions of Blame for a Sexual Assault. *Journal of Applied Social Psychology*, 2, pp. 39-251.

Kama, A. (2005) LGBT Youth in Israel. In: J. T. Sears (ed.) *Youth, Education, and Sexualities: An International Encyclopedia*. Westport: Greenwood, pp. 453-457.

Kassing, L. R., Beesley, D., Frey, L. L. (2005) Gender Role Conflict, Homophobia, Age, and Education as Predictors of Male Rape Myth Acceptance. *Journal of Mental Health Counseling*, 4, pp. 311-328.

Katz-Wise, S. L., Hyde, J. S. (2012) Victimization Experiences of Lesbian, Gay Men, and Bisexual Individuals: A Meta-analysis. *Journal of Sex Research*, 2-3, pp. 142-167.

Lerner, M. J. (1980) *The Belief In a Just World: A Fundamental Delusion*. New York: Plenum.

Lerner, M. J., Miller, D. T. (1978) Just World Research and Attribution Process: Looking Back and Ahead. *Psychological Bulletin*, 5, pp. 1030-1051.

Lustenberger, S. (2014) Questions of Belonging: Same-sex Parenthood and Judaism in Transformation. *Sexualities*, 5-6, pp. 529-545.

Mahoney, B., Davies, M., Scurlock-Evans, L. (2014) Victimization Among Female and Male Sexual Minority Status Groups: Evidence from the British Crime Survey 2007-2010. *Journal of Homosexuality*, 10, pp. 1435-1461.

McLean, I. A. (2013) The Male Victim of Sexual Assault. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology Special Issues*, 1, pp. 39-46.

Menning, C. L., Holtzman, M. (2014) Processes and Patterns in Gay Men, Lesbian, and Bisexual Sexual Assault: A Multimethodological Assessment. *Journal of Interpersonal Violence*, 6, pp. 1071-1093.

Monk-Turner, E., Light, D. (2010) Male Sexual Assault and Rape: Who Seeks Counseling? *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 3, pp. 255-265.

Owen, A., Eisner, H. C., McFaul, T. R. (1981) A Half-century of Social Distance Research: National Replication of the Bogardus Studies. *Sociology and Social Research*, 1, pp. 80-95.

Parrillo, V. N., Donoghue, C. (2013) The National Social Distance Study: Ten Years Later. *Sociological Forum*, 3, pp. 597-614.

Peterson, Z. D., Voller, E. K., Polusny, M. A., Murdoch, M. (2011) Prevalence and Consequences of Adult Sexual Assault of Men: Review of Empirical Findings and State of the Literature. *Clinical Psychology Review*, 1, pp. 1-24.

Petrunik, M. (2003) The Hare and the Tortoise: Dangerousness and Sex Offender Policy in the United States and Canada. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 1, pp. 43-72.

Pettigrew, T. F., Tropp, L. R. (2006) A Meta-analytic Test of Intergroup Contact Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, pp. 751-783.

Reling, T. T., Barton, M. S., Becker, S., Valasik, M. A. (2018) Rape Myths and Hookup Culture: An Exploratory Study of US College Students' Perceptions. *Sex Roles*, 7, pp. 501-514.

Rosenstein, J. E., Carroll, M. H. (2015) Male Rape Myths, Female Rape Myths, and Intent to Intervene as a Bystander. *Violence and Gender*, 2, pp. 204-208.

Rothman, E. F., Exner, D., Baughman, A. L. (2011) The Prevalence of Sexual Assault against People Who Identify as Gay Men, Lesbian, or Bisexual in the United States: A Systematic Review. *Trauma, Violence and Abuse*, 2, pp. 55-66.

Schulze, C., Koon-Magnin, S. (2017) Gender, Sexual Orientation, and Rape Myth Acceptance: Preliminary Findings from a Sample of Primarily LGBTQ-identified Survey Respondents. *Violence and Victims*, 1, pp. 159-180.

Schwarzwald, J., Amir Y., Crain, R. L. (1992) Long-term Effects of School Desegregation Experience on Interpersonal in the Israel Defense Force. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, pp. 357-368.

Scott, G. S., Hanscom, M. E., Spence, H. H. (2014) An Examination of Sociosexuality, Susceptibility to Rape Myths, and Blame Attribution Regarding Rape Case Scenarios. *National Social Science*, 1, pp. 92-96.

Shaver, K. G. (1970) Defensive Attribution: Effects of Severity and Relevance on the Responsibility Assigned for an Accident. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, pp. 101-113.

Shechory Bitton, M., Ben David, S. (2013) Elaborations on Sexual Assault on Dates among Israeli Students: Risk, Detrimental Effect, and Resilience Factors. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 12, pp. 1500-1519.

Shechory Bitton, M., Ben Shaul, D. (2013) Perceptions and Attitudes to Sexual Harassment: An Examination of Sex Differences and the Sex Composition of the Harasser-target Dyad. *Journal of Applied Social Psychology*, 10, pp. 2136-2145.

Shechory, M., Idisis, Y. (2006) Rape Myths and Social Distance Toward Sex Offenders and Victims among Therapists and Students. *Sex Roles*, 9, pp. 651-658.

Mally Shechory-Bitton, Lea Jaeger The Role of Sexual Orientation in Differentiating between Perceptions of Rape Myths, Gender Role Stereotypes and Social Distance: The Case of Israel

Shechory, M., Ziv, R. (2007) Relationships between Gender Role Attitudes, Role Division, and Perception of Equity among Heterosexual, Gay Men, and Lesbian Couples. *Sex Roles*, 9-10, pp. 629-638.

Shechory, M., Ziv, R. (2009) Gender-roles Attitudes and Tole Divisions According to Sexual Orientation. In: J. H. Ulrich, B. T. Cosell (eds.) *Handbook on Gender Roles: Conflicts, Attitudes and Behaviors*. New York: Nova Science Publishers, pp. 271-282.

Shilo, G., Mor, Z. (2014) The Impact of Minority Stressors on the Mental and Physical Health of Lesbian, Gay, and Bisexual Youths and Young Adults. *Health & Social Work*, 3, pp. 161-171.

Shilo, G., Savaya, R. (2011) Effects of Social Support, Undermining and Acceptance on Mental Health and Sexual Orientation Milestones of LGB Youth. *Family Relations*, 3, pp. 318-330.

Sion, L., Ben-Ari, E. (2009) Imagined Masculinity: Body, Sexuality, and Family among Israeli Military Reserves. *Symbolic Interaction*, 1, pp. 21-34.

Sleath, E., Bull, R. (2010) Male Rape Victim and Perpetrator Blaming. *Journal of Interpersonal Violence*, 6, pp. 969-988.

Slomowitz, A., Feit, A. (2015) Does God Make Referrals? Orthodox Judaism and Homosexuality. *Journal of Gay men & Lesbian Mental Health*, 1, pp. 100-111.

Solomon, S. E., Rothblum, E. D., Balsam, K. F. (2005) Money, Housework, Sex and Conflict: Same-sex Couples in Civil Unions, Those Not in Civil Unions, and Heterosexual Married Siblings. *Sex Roles*, 9, pp. 561-575.

Strömwall, L. A., Landström, S., Alfredsson, H. (2014) Perpetrator Characteristics and Blame Attributions in a Stranger Rape Situation. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 6, pp. 63-67.

Suarez, E., Gadalla, T. M. (2010) Stop Blaming the Victim: A Meta-analysis on Rape Myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 11, pp. 2010- 2035.

Talbot, K. K., Neill, K. S., Rankin, L. L. (2010) Rape-accepting Attitudes of University Undergraduate Students. *Journal of Forensic Nursing*, 6, pp. 170-179.

Turchik, J. A., Edwards, K. M. (2012) Myths about Male Rape: A Literature Review. *Psychology of Men & Masculinity*, 2, pp. 211-226.

van der Bruggen, M., Grubb, A. R. (2014) A Review of the Literature Relating to Rape Victim Blaming: An Analysis of the Impact of Observer and Victim Characteristics on Attribution of Blame in Rape Cases. *Aggression and Violent Behavior*, 5, pp. 523-531.

Viki, G. T., Fullerton, I., Raggett, H., Tait, F., Wiltshire, S. (2012) The Role of Dehumanization in Attitudes toward the Social Exclusion and Rehabilitation of Sex Offenders. *Journal of Applied Social Psychology*, 10, pp. 2349-2367.

Vonderhaar, R. L., Carmody, D. C. (2015) There Are No "Innocent Victims": The Influence of Just World Beliefs and Prior Victimization on Rape Myth Acceptance. *Journal of Interpersonal Violence*, 10, pp. 1615-1632.

Walsh, E. (1990) Becoming American and Liking it as Function of Social Distance Severity Initiation. *Sociological Inquiry*, 2, pp. 169–189.

Weaver, C. N. (2008) Social Distance as a Measure of Prejudice among Ethnic Groups in the United States. *Journal of Applied Social Psychology*, 3, pp. 779-795.

White, S., Yamawaki, N. (2009) The Moderating Influence of Homophobia and Gender-Role Traditionality on Perceptions of Male Rape Victims. *Journal of Applied Social Psychology*, 5, pp. 1116-1136.

Williams, K. S., Bierie, D. M. (2015) An Incident-Based Comparison of Female and Male Sexual Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 3, pp. 235–257.

Wodarski, J., Whitiker, D. (1989) *Treatment of Sex Offenders in Social Work and Mental Health*. New York: Hawarth.

Zevitz, R., Farkas, M. (2000) Sex Offender Community Notification: Examining the Importance of Neighborhood Meetings. *Behavioral Sciences and the Law*, 2-3, pp. 393-408.

Internet sources

Centers for Disease Control and Prevention (2014) *Prevalence and Characteristics of Sexual Violence, Stalking, and Intimate Partner Violence Victimization — National Intimate Partner and Sexual Violence Survey, United States, 2011*. Available at: <http://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/ss6308a1.htm>, page accessed 13.2.2020.

Ministry of Justice (2013) *An Overview of Sexual Offending in England and Wales*. Ministry of Justice, Home Office, Office for National Statistics. Statistics bulletin. Available at: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/214970/sexual-offending-overview-jan-2013.pdf, page accessed 12.2.2020.

Israeli Ministry of Public Security (2014) *National Violence Index*. Available at: http://mops.gov.il/researchanddevelopment/israelviolenceindex/pages/israelvioind_statistics_2014.aspx, page accessed 12.2.2020. (on Hebrew)

Uticaj seksualne orijentacije na percipiranje mitova o silovanju, rodne stereotipe i socijalnu distancu: Slučaj Izraela

MALLY SHECHORY-BITTON*

LEA JAEGER

Ovaj rad ima za cilj da predstavi rezultate istraživanja koje je realizovano u Izraelu, a koje je imalo za cilj dolaženje do saznanja o odnosu između rodni stereotipa, mitova o silovanju muškaraca i žena i socijalne distance u odnosu na žrtve seksualnog nasilja i učinioc seksualnog nasilja, sa jedne strane, i pola i seksualne orijentacije, sa druge strane. Podaci su prikupljeni krajem 2016. godine na uzorku od 401 ispitanika različitog pola i seksualne orijentacije (gej muškarci i lezbejke, odnosno heteroseksualni muškarci i žene). Za ispitivanje razlika između grupa i povezanosti između istraživačkih varijabli primenjena je multivarijantna analiza varijanse, kao i linearna korelacija. Rezultati u velikoj meri potvrđuju polaznu pretpostavku o uticaju pola na rodne stereotipe, percipiranje mitova o silovanju i socijalnu distancu prema žrtvama i učiniocima seksualnog nasilja, u smislu da muškarci uglavnom imaju negativnije stavove od žena. Međutim, osobe istopolne orijentacije imaju liberalnije stavove prema rodnim ulogama nego ispitanici heteroseksualne orijentacije. Pored toga, ispitanici su generalno izrazili veću spremnost za održavanje socijalnih kontakata sa žrtvama nego sa učiniocima seksualnog nasilja. Ipak, samo je u poduzorku ispitanika heteroseksualne orijentacije pronađena statistički značajna negativna korelacija između mitova o silovanju i spremnosti ispitanika da održavaju socijalne kontakte sa žrtvama seksualnog nasilja.

Ključne reči: mitovi o silovanju, socijalna distanca, seksualna orijentacija, gej muškarci, lezbejke, Izrael.

* Dr Mally Shechory-Bitton je redovna profesorka na Odeljenju za kriminologiju, Univerzitet Ariel, Izrael. E-mail: mally@bezeqint.net.

Dr Lea Jaeger je predavačica na Fakultetu društvenih nauka i kulture, Koledž Beit Berl, Izrael. E-mail: leajaeg@gmail.com.

TEMIDA
2020, vol. 23, br. 1, str. 27-56
ISSN: 1450-6637
DOI:
Pregledni rad
Primljeno: 23.3.2020.
Odobreno za štampu: 5.6.2020.

LGBT žrtve nasilja: Pregled europskih spoznaja, politika i praksi

IRMA KOVČO VUKADIN*

Nasilna viktimizacija LGBT¹ osoba se uglavnom fokusira na zločin iz mržnje premda je opseg njihove moguće (i stvarne) viktimizacije znatno širi. Kako je znanstvena literatura iz ovog područja dominantno sjevernoamerička, cilj rada je pregled europskih spoznaja, politika i praksi u odnosu na nasilnu viktimizaciju LGBT osoba. U radu su postavljena tri pitanja: 1) Koje su europske spoznaje o učestalosti nasilne viktimizacije LGBT osoba; 2) Kakav je europski znanstveni interes za nasilnu viktimizaciju LGBT osoba, i 3) Predstavljaju li europske politike i prakse adekvatan odgovor na nasilnu viktimizaciju LGBT osoba. Incidencija nasilne viktimizacije LGBT osoba kreće se od 10% do 32% i uglavnom se radi o prijetnjama fizičkim nasiljem, a žrtve prijavljuju svoju viktimizaciju u 17% - 22% slučajeva. Interes europskih znanstvenika za ovaj problem je oskudan i parcijalan. Nasilna viktimizacija LGBT osoba je u europskim politikama i strategijama uglavnom konceptualizirana kroz konstrukte diskriminacije i zločina iz mržnje.

Ključne riječi: nasilje, viktimizacija, LGBT, Europa.

* Dr Irma Kovčo Vukadin je redovita profesorica u trajnom zvanju na Odsjeku za kriminologiju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska.
E-mail: irma.kovco.vukadin@erf.unizg.hr.

¹ Termin LGBT osobe se u radu koristi kao krovni pojam za opisivanje svih osoba netradicionalne seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Premda se aktualno koristi skraćenica LGBTIQ+, s obzirom da se sadržaj rada uglavnom fokusira na lezbijke, gay, biseksualne i transrodne osobe, koristi se ova skraćenica.

Uvod

Indeks prosperiteta za 2019. godinu (Legatum Institute, 2019) pokazuje kako je tolerancija prema LGBT zajednici porasla u gotovo svakoj regiji u svijetu u posljednjem desetljeću. No, povjerenik za ljudska prava Vijeća Europe navodi kako su, uprkos napretku u mnogim područjima u proteklom desetljeću, ljudi u Europi još uvijek stigmatizirani zbog svoje stvarne ili percipirane seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, pa mnoge LGBT osobe ne mogu uživati univerzalna ljudska prava zbog čega su u riziku od viktimizacije zločinom iz mržnje i odsustvom zaštite.²

Nasilna viktimizacija LGBT osoba se uglavnom fokusira na zločin iz mržnje premda je opseg njihove moguće viktimizacije znatno širi. Upravo ta činjenica je glavna motivacija ovog rada – proširenje razumijevanja nasilne viktimizacije LGBT osoba izvan okvira zločina iz mržnje. Ova činjenica se više prepoznaje u znanstvenoj literaturi pa tako Mahoney, Davies i Scurlock-Evans navode kako rezultati sjevernoameričkih i britanskih istraživanja i studija potvrđuju kako su LGBT osobe u većem riziku od viktimizacije većim brojem kaznenih djela (Mahoney, Davies, Scurlock-Evans, 2014). Naravno, ovakvim polazištem se ne želi ni na koji način umanjiti značaj zločina iz mržnje, nego se želi proširiti asocijativni okvir za termin nasilna viktimizacija LGBT osoba zbog njegovih mogućih političkih i praktičnih implikacija.

Važno je, također, naglasiti kako se LGBT zajednica percipira kao homogena zajednica, kojoj je ključno obilježje razlika u odnosu na zajednicu heteroseksualne orijentacije, i koja dijeli bitno zajedničko obilježje neheteroseksualne orijentacije, premda mnogi autori naglašavaju kako je ta zajednica znatno heterogenija nego što se misli (Walters, Chen, Breiding, 2013).

Mnogi autori konstatiraju kako su aktualne znanstvene spoznaje o nasilnoj viktimizaciji LGBT osoba uglavnom sjevernoameričke (Subirana-Malaret i dr., 2019) pa je cilj ovog pregleda stjecanje spoznaja na europskom prostoru. Ovo je (prema spoznaji autorice) prvi rad na ovu temu što svjedoči o njegovom originalnom doprinosu ovoj temi.

Temeljni okvir rada jesu temeljna ljudska prava, odnosno, prava svakog čovjeka na život bez nasilja i, u slučaju doživljenog nasilja, pravo na jednaki tretman u okviru kaznenopravnog sustava, te pomoć koja je utemeljena na

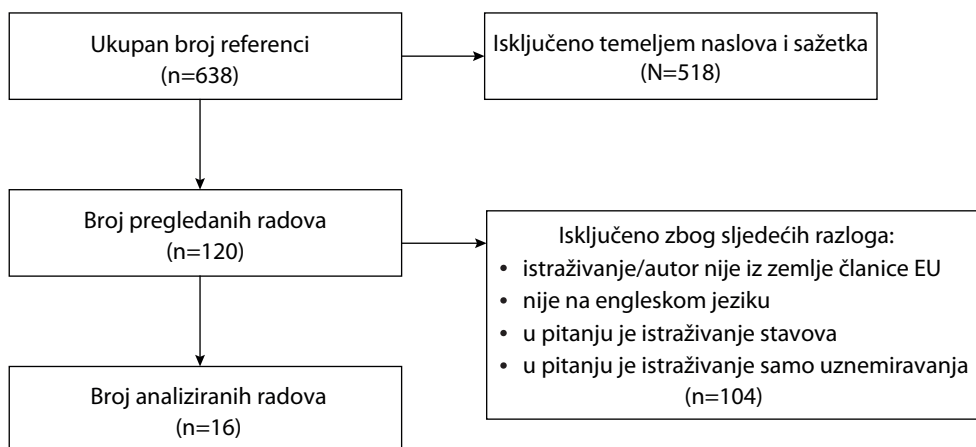
² Commissioner for Human Rights. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/lgbti>, stranici pristupljeno 22.2.2020.

potrebama žrtava. Cilj ovog rada je pregled europskih spoznaja, politika i praksi u odnosu na nasilnu viktimizaciju LGBT osoba. Shodno tome, u radu se postavljaju sljedeća istraživačka pitanja: 1) Koje su europske spoznaje o učestalosti nasilne viktimizacije LGBT osoba?; 2) Kakav je europski znanstveni interes za nasilnu viktimizaciju LGBT osoba?; i 3) Predstavljaju li europske politike i prakse adekvatan odgovor na nasilnu viktimizaciju LGBT osoba?

Metoda

Za potrebe odgovora na prvo istraživačko pitanje, analizirane su novije studije na razini Europske unije (EU) o učestalosti i temeljnim značajkama viktimizacije LGBT osoba. Za potrebe odgovora na drugo istraživačko pitanje, napravljen je sistematski pregled objavljenih znanstvenih radova u bazama Web of science (od 2000. do 2019. godine), te časopisima *Journal of homosexuality* (sve godine) i *Journal of lesbian studies* (sve godine). Ova dva časopisa odabrana su iz razloga što su specijalizirani časopisi, te kao takvi nisu indeksirani u bazi Web of science. U pretraživanju baza radova i časopisa korištene su ključne riječi: LGBT + criminal justice, LGBT + crime victim, LGBT + violence. Postupak analize radova prikazan je u Grafikonu 1.

Grafikon 1. PRISMA dijagram

Za potrebe odgovora na treće istraživačko pitanje analizirani su relevantni dokumenti koji služe kao okvir za razvoj politika u odnosu na zaštitu LGBT osoba od nasilne viktimizacije, zakonski okviri i praksa, te predstavljena neka tijela koja se na europskoj razini bave zaštitom LGBT osoba od nasilne viktimizacije.

Rezultati i diskusija

Aktualne europske spoznaje o nasilnoj viktimizaciji LGBT osoba – Učestalost i fenomenologija

Poznavanje prevalencije, incidencije i obrazaca viktimizacije LGBT osoba predstavlja temelj za osmišljavanje politika i strategija njene prevencije. U odnosu na prevalencijske i incidencijske podatke, uobičajeno se koriste viktimizacijske studije i službeni podaci. U smislu dobivanja što točnijih podataka o viktimizaciji LGBT osoba treba imati na umu određene metodološke poteškoće koje su prisutne u utvrđivanju prevalencijskih podataka nasilne viktimizacije. Prvo pitanje odnosi se na veličinu općeg uzorka, tj. populacije LGBT osoba u jednom društvu. Naime, kada se provode viktimizacijska istraživanja sa ovom populacijom obično se na sudjelovanje u istraživanju pozivaju one osobe koje ne skrivaju svoj seksualni identitet ili orijentaciju, iz čega proizlazi kako je točna „slika” populacije još uvijek dosta mutna. Zbog toga je važno biti oprezan kod generalizacije podataka dobivenih takvim istraživanjima. Nadalje, određeni broj istraživača u svojim izvješćima govori o svojevrsnoj nevoljnosti LGBT osoba za sudjelovanje u takvim istraživanjima, posebice osoba starije dobi koje bi mogle dati vrijedne informacije u smislu cjeloživotne viktimizacije. Sljedeće metodološko pitanje koje se nameće u istraživanjima nasilne viktimizacije ove populacije je način dolaska do uzorka jer LGBT populacija (posebice onaj dio populacije koji nije aktivistički orijentiran) predstavlja populaciju do koje je teško doći, a dodatni izazov je motivacija za sudjelovanje u istraživanju osjetljive teme. Osim provođenja istraživanja samo sa LGBT osobama, određeni broj istraživača koristi podatke iz općih viktimizacijskih studija za koje neki autori smatraju kako ne predstavljaju pogodan metodološki okvir iz razloga što upitnici koji se koriste u takvim studijama ne obuhvaćaju pitanja koja bi dala dovoljan uvid u specifičnosti viktimizacije LGBT osoba (McCarry, Hester, Donovan, 2008). To se posebice odnosi na pitanja koja se

odnose na intimno nasilje jer i LGBT osobe nerijetko doživljavaju intimno nasilje u okviru isključivo heteronormativnog diskursa.

Drugi izvor podataka su službeni podaci o nasilnoj viktimizaciji, no njihovo korištenje je povezano sa još većim izazovima iz razloga niske stope prijavljivanja nasilne viktimizacije u ovoj populaciji. Niska stopa prijavljivanja nasilne viktimizacije je prisutna i u heteroseksualnoj populaciji, ali je veća u LGBT populaciji zbog različitih strahova vezanih uz postojanje (ili percepciju) heteronormativnosti u državnim tijelima koji po službenoj dužnosti reagiraju u slučajevima nasilne viktimizacije, kao i uz strah osobe o otkrivanju njene seksualne orijentacije (posebice kod osoba koje nisu *outane*) (McCarry, Hester, Donovan, 2008; Viggiani, 2016). Dodatni izazov kod korištenja službenih podataka predstavlja činjenica postojanja različitih zakonskih rješenja (kod zločina iz mržnje), što znatno otežava mogućnost međunarodne komparacije podataka. Nadalje, ako nasilnu viktimizaciju definiramo kao svu nasilnu viktimizaciju, a ne samo onu koja je motivirana mržnjom, statističko praćenje podataka (bar iz Hrvatske perspektive) postaje nemoguće jer je u službenim statistikama nemoguće utvrditi seksualni identitet ili orijentaciju žrtve kod, primjerice, obiteljskog nasilja u netradicionalnoj vezi.

U smislu stjecanja uvida u učestalost i fenomenologiju nasilne viktimizacije LGBT osoba u europskom prostoru, relevantna je studija Europske agencije za ljudska prava. Europska agencija za ljudska prava je 2012. godine³ provela online istraživanje u 27 država članica EU i Hrvatskoj. U ovom istraživanju je sudjelovalo 93079 punoljetnih osoba koje se identificiraju kao LGBT (FRA, 2014). Za potrebe istraživanja kreiran je upitnik *EU istraživanje diskriminacije i viktimizacije LGBT osoba*. U nastavku se prikazuju rezultati koji se odnose na iskustvo nasilja.

Sudionici istraživanja su pitani o iskustvu nasilja i uznemiravanja u dva vremenska perioda – tijekom 5 godina i tijekom 12 mjeseci koji su prethodili istraživanju. Sudionicima je postavljeno pitanje o bilo kakvom fizičkom ili seksualnom napadu ili prijetnji nasiljem koje su doživjeli kod kuće ili bilo gdje drugdje u prethodnih 5 godina, a onima koji su potvrdno odgovorili na ovo pitanje je postavljeno pitanje o takvom iskustvu u proteklih 12 mjeseci. Onima koji su potvrdno odgovorili na ova pitanja postavljena su dodatna pitanja koja su se odnosila na posljednji incident u prethodnih 12 mjeseci, odnosno najozbiljniji incident u prethodnih 5 godina kako bi se utvrdila obilježja doživljenog nasilja poput mjesta događaja, identitetu počinitelja i prijavi incidenta. Sudionike se,

³ Tijekom 2019. godine je provedeno novo istraživanje, ali rezultati nisu bili objavljeni u vrijeme pisanja ovog rada.

također, pitalo misle li da su ti napadi ili prijetnje napadom povezani (djelomično ili u potpunosti) sa tim što ih se percipiralo kao LGBT osobe (FRA, 2014).

Dobiveni rezultati pokazuju kako je 26% sudionika navelo da je bilo fizički ili seksualno napadnuto ili im se prijetilo nasiljem iz bilo kojeg razloga u prethodnih 5 godina, a 10% sudionika je to doživjelo u prethodnih 12 mjeseci. Najveća incidencija ovakvih iskustava u prethodnih 5 godina zabilježena je kod transrodnih osoba (34%), a najniža kod lezbijki (23%). U godini koja je prethodila istraživanju transrodne osobe (15%) su, također, češće imale ovakvo iskustvo od lezbijki (9%) i gej muškaraca (9%). Više od polovice sudionika (59%) koji su imali takvo iskustvo u godini koja je prethodila istraživanju smatra da se takav incident desio djelomično ili u potpunosti zbog toga što su percipirani kao LGBT osobe (transrodne osobe i gej muškarci nešto češće od ostalih skupina). Analiza rezultata prema državama pokazuje kako ovaj razlog nasilne viktimizacije navodi 46% sudionika u Švedskoj, 48% u Finskoj i 49% u Danskoj, odnosno do 68% sudionika na Malti i u Bugarskoj, te 69% u Hrvatskoj (FRA, 2014).

Nadalje, dobiveni rezultati ukazuju na to kako prevalencija ovakve vrste nasilja nije generalno povezana sa otvorenošću LGBT osoba o svom seksualnom identitetu i orijentaciji. Izuzetak je primijećen kod biseksualnih muškaraca i transrodnih sudionika – što su otvoreniji u odnosu na vlastiti seksualni identitet ili orijentaciju, to češće izjavljuju kako su doživjeli nasilnu viktimizaciju djelomično ili upravo iz toga razloga. Osim navedenog, analizirana je incidencija nasilne viktimizacije u odnosu na podudarnost spola po rođenju i rodnog određenja. Tako su, na primjer, osobe koje su rođene ženskog spola i koje izgledaju „feminino“ (prema iskazu sudionika) definirane kao „podudarne“, dok su osobe koje su rođene kao žene, a izgledaju „maskulino“ definirane „nepodudarnima“. Rezultati istraživanja pokazuju kako sudionici kod kojih je prisutna nepodudarnost duplo češće od onih kod kojih je prisutna podudarnost smatraju kako je njihova nasilna viktimizacija djelomično ili u potpunosti uzrokovana zbog toga (FRA, 2014).

Kako bi se dobio uvid u stopu nasilne viktimizacije, sudionicima koji su iskazali o nasilnoj viktimizaciji (bez obzira vezuju li ju uz svoj LGBT status ili ne) u periodu od 12 mjeseci pre istraživanja postavljeno je pitanje koliko puta su doživjeli takvu viktimizaciju u tom vremenskom periodu. Uočene su razlike u stopi nasilne viktimizacije (prosječni broj nasilnih incidenata na 1000 sudionika) u različitim državama koje se kreću od 138 u Sloveniji, 157 u Nizozemskoj i 159 u Danskoj do 452 u Poljskoj, 522 u Rumunjskoj i 525 u Litvi (FRA, 2014).

Jedno od specifičnih obilježja nasilne viktimizacije u godini pred istraživanje odnosilo se na vrstu nasilne viktimizacije. U najvećem broju slučajeva (63%) radilo se o prijetnji nasiljem, tj. specifično fizičkim nasiljem (50%). Prijetnje seksualnim nasiljem su bile rjeđe zastupljene (2%). Više od jedne trećine sudionika (35%) je doživjelo napad koji je najčešće uključivao fizički napad (29%). Primjetno je kako su biseksualne žene (12%) najrjeđe doživjele fizički napad, a gej (32%) i biseksualni muškarci (32%) najčešće. Napadi koji su djelomično ili u potpunosti motivirani LGBT statusom, a koji su sadržavali i seksualni element, bili su znatno češće zastupljeni kod žena (53% biseksualnih žena) i transrodnih (30%) sudionika. Napadi koji su bili djelomično ili u potpunosti motivirani LGBT statusom su bili najzastupljeniji u Francuskoj i Švedskoj, a najrjeđi na Malti (FRA, 2014).

Sljedeće obilježja koje je analizirano u odnosu na doživljenu nasilnu viktimizaciju (u oba vremenska razdoblja) odnosilo se na počinitelja napada ili prijetnje. U 64% slučajeva radilo se o više počinitelja koji su bili muškarci (84% u posljednjih 12 mjeseci i 86% najozbiljnijeg incidenta u prethodnih 5 godina). U 72% slučajeva koji su se dogodili u prethodnih 12 mjeseci, te 69% ozbiljnih incidenata u prethodnih 5 godina, sudionici smatraju da su počinitelji bili heteroseksualne osobe. Podaci o vrsti odnosa sa počiniteljem za nasilne incidente u posljednjih 12 mjeseci ili najozbiljnijem nasilnom incidentu u prethodnih 5 godina govore da se najčešće radilo o osobi sa kojom sudionici nisu imali prethodni odnos (45% i 42%), dok se u trećini slučajeva radilo o tinejdžerima ili skupinama tinejdžera što vjerojatno reflektira visoki udio mlađe populacije u istraživanju. Važan je i podatak prema kojem se 7% incidenata može smatrati obiteljskim nasiljem (počinitelj je član obitelji ili kućanstva), što je posebno prisutno kod ženskih sudionica. Podaci o mjestu na kojem se desio nasilni incident ukazuju kako se nasilni incident u najvećem broju slučajeva desio na nekom javnom mjestu (FRA, 2014).

Druga skupina pitanja odnosila se na prijavljivanje doživljenih nasilnih incidenata jer su nasilni incidenti smatrani kaznenim djelima što podrazumijeva njihovo prijavljivanje. Sudionicima je postavljeno pitanje jesu li oni ili netko drugi prijavili policiji posljednji ili najozbiljniji incident koji su doživjeli zbog svog LGBT statusa. Onima koji nisu prijavili viktimizaciju postavljeno je pitanje razloga neprijavljivanja. Dobiveni rezultati pokazuju kako je svega 17% nasilnih incidenata koji su se desili u godini koja je prethodila istraživanju prijavljeno policiji, dok je udio najozbiljnijih incidenata u prethodnih 5 godina

nešto viši (22%). Sudionici u svim podskupinama su češće prijavljivali najozbiljnije incidente u prethodnih 5 godina nego incidente koji su se desili u godini pred istraživanje. U odnosu na vrstu događaja, rezultati govore kako se prijetnje (11% u posljednjih 12 mjeseci) rjeđe prijavljuju nego fizički napadi (29% u posljednjih 12 mjeseci). U oba analizirana vremenska perioda lezbijke i biseksualne žene su znatno rjeđe od gej ili biseksualnih muškaraca, odnosno transrodnih osoba prijavljivale nasilnu viktimizaciju što autori publikacije dovode u moguću vezu sa činjenicom da su žene češće od muškaraca izložene seksualnoj viktimizaciji koja se rjeđe prijavljuje od fizičke viktimizacije neseksualnog tipa. Udio prijavljivanja se značajno razlikuje po pojedinim državama: nasilna viktimizacija se najrjeđe prijavljuje u Grčkoj (6%) dok se najčešće prijavljuje u Belgiji (24%), Francuskoj (24%) i Ujedinjenom Kraljevstvu (25%) (FRA, 2014).

Kao što je prethodno navedeno, sudionicima koji su izjavili da nisu prijavili nasilnu viktimizaciju postavljeno je pitanje zašto to nisu napravili. Najzastupljeniji razlog je mišljenje da policija neće ništa poduzeti (50% za incidente u posljednjih 12 mjeseci i 43% za najozbiljniji incident u 5 godina), a oko jedne trećine sudionika nije prijavilo događaj iz razloga što misle da policija ne može ništa napraviti. Relativno je visok udio sudionika koji događaj nije prijavio zbog straha od homofobne/transfobne reakcije policije (34% i 29%). Psihički i emocionalni razlozi su, također, značajni u argumentaciji neprijavljivanja doživljene nasilne viktimizacije (sram, strah, nevoljnost da itko sazna).

Osim policiji, žrtve mogu nasilnu viktimizaciju prijaviti drugim organizacijama ili institucijama. To je napravilo 17% sudionika (za događaja u posljednjih 12 mjeseci i najozbiljnijih događaja u posljednjih 5 godina pred istraživanje). Najčešće se radilo (u oba analizirana perioda) o prijavi LGBT organizaciji, bolnici ili drugoj zdravstvenoj ustanovi.

Za službene podatke o zločinu iz mržnje koriste se podaci Ureda za demokratske institucije i ljudska prava pri Organizaciji za europsku sigurnost i suradnju (OSCE/ODIHR) koji na svojim internet stranicama ima podatke za različite države.⁴ Za potrebe ovog rada napravljena je tablica sa podacima o policijskim prijavama zločina iz mržnje u 2018. godini za neke države članice EU za koje su dostavljeni podaci. Vidljivo je kako se u određenom broju država ne specificiraju podaci o vrsti motivacije za počinjena kaznena djela, što svjedoči o problemima vezanim uz korištenje službenih statističkih pokazatelja o vikti-

⁴ OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting. Dostupno na: <https://hatecrime.osce.org/ngo/gayten-lgbt>, stranici pristupljeno 15.9.2020.

mizaciji LGBT osoba. Od država u kojima postoje podaci za motivaciju zločina iz mržnje vidljivo je da je seksualna orijentacija i rodni identitet kao motivacija prijave kaznenog djela u 2018. godini bio najzastupljeniji u Litvi, a najrjeđe zastupljen u Poljskoj (Tablica 1).

Tablica 1. Broj policijskih prijava zločina iz mržnje

Država	Broj policijskih prijava zločina iz mržnje	Slučajeva koji se odnose na seksualnu orijentaciju i rodni identitet	
		Broj	Procenat
Austrija	307	NP	-
Belgija	1446	171	11,8
Bugarska	46	NP	-
Češka	46	NP	-
Danska	449	72	16,0
Finska	880	63	7,1
Francuska	1838	NP	-
Grčka	164	30	18,3
Hrvatska	33	0	-
Irska	368	42	11,4
Italija	1111	100	9,0
Litva	7	4	57,1
Mađarska	233	NP	-
Nizozemska	3299	847	25,7
Njemačka	8113	139	1,7
Poljska	1117	7	0,6
Portugal	23	NP	-
Rumunjska	2	NP	-
Slovačka	266	NP	-
Španjolska	1598	259	16,2
Švedska	5858	663	11,3

NP = nema podataka

Izvor: OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting

U smislu komparativnog prikaza specifičnog oblika nasilja (obiteljskog nasilja i nasilja u vezama protiv LBT žena u Europskoj uniji), neizostavno je prikazati rezultate kvalitativne studije koja je napravljena u okviru projekta Bleeding Love: Podizanje svijesti o obiteljskom nasilju i nasilju u vezama protiv lezbijski i trans žena u Europskoj uniji (Viggiani, 2016). Istraživanje je provedeno u osam država Europske unije (Bugarska, Belgija, Hrvatska, Mađarska, Italija, Litva, Portugal i Ujedinjeno Kraljevstvo), uz korištenje kvalitativne metodologije. Osim postojeće literature o obiteljskom nasilju i o nasilju u

vezama u državama koje su sudjelovale u istraživanju, analizirani su i zakonski okviri i sudska praksa, te su provedeni strukturirani intervjui sa stručnjacima i ženama žrtvama. U smislu pojava oblika obiteljskog nasilja navode tuču, konstantnu verbalnu agresiju, financijsku kontrolu, ljubomoru, ograničavanje socijalnih kontakata i slično. Također, navode kako se cisžene⁵ i transžene rijetko obraćaju tijelima za provedbu zakona, a kao neke od razloga navode ograničenu upoznatost sa pravnim okvirom ili pravima, strah od diskriminacije, želju za zaštitom privatnosti u pogledu spolne orijentacije ili rodnog identiteta, te manjak povjerenja u pravni sustav (Vigganini, 2016). U smislu komparativnih podataka u odnosu na različite države, navodi kako LBT žene u istočnoeuropskim državama doživljavaju veće razine neprijateljstva i to ne samo od šire javnosti, nego i od tijela javne vlasti. U smislu zakonskih okvira, kao prepreku učinkovite primjene zakonskih odredbi o zaštiti žrtava navodi se problem zakonskog definiranja istospolnih zajednica. Osim toga, u većini država nisu razvijene smjernice za slučajeve obiteljskog nasilja između ženskih istospolnih partnerica, što onda rezultira u svojevrsnoj nepripremljenosti stručnjaka za postupanje u ovakvim slučajevima (Vigganini, 2016). Osim nepostojanja edukacijskih materijala za stručnjake, upozorava se i na generalni manjak adekvatne literature o intimnom nasilju među ili protiv LGBT osoba.

Zaključno se, u smislu učestalosti nasilne viktimizacije LGBT osoba može reći kako se kreće u rasponu od 17% do 32%. U smislu vrste, najčešće se radi o prijetnjama fizičkim nasiljem, a doživljena viktimizacija se rijetko prijavljuje. U smislu pojedinih skupina unutar LGBT populacije su uočene razlike u smislu učestalosti i pojavnosti koje bi trebalo dodatno ispitati.

Europski znanstveni interes za nasilnu viktimizaciju LGBT osoba

Za potrebe dobivanja odgovora na pitanje europskog znanstvenog interesa za nasilnu viktimizaciju LGBT osoba napravljena je analiza radova (detaljniji prikaz u poglavlju Metoda) koji su objavljeni u znanstvenim časopisima. Analizirano je ukupno 16 radova (Tablica 2) od kojih je 12 bilo istraživačkog karaktera. U većini istraživanja radilo se o primarnim izvorima podataka, a u nekolicini o sekundarnim podacima. Najčešće je korišten kvantitativni pristup. Radovi su objavljeni u razdoblju od 1994. do 2019. godine u različitim časopisima (Tablica 2). Istraživačka pitanja su bila vrlo specifična. Tek se manji

⁵ Cisrodni/a osoba – termin kojim se opisuju ne-transrodni/e osobe.

broj istraživanja fokusirao na pitanje učestalosti doživljavanja nasilne viktimizacije. U smislu analiziranih uzoraka, u određenom broju radova istraživanje je provedeno na uzorku adolescenata, a u nekoliko na uzorku opće populacije (Tablica 2). Od specifičnih uzoraka pojavljuju se istraživanja provedena sa stručnjacima koji pružaju psihosocijalne usluge pomoći, mladim i starijim LGBT osobama, transrodnim osobama te gej i biseksualnim punoljetnim muškarcima. Svega dva istraživanja su bila reprezentativna, dok su sva ostala uključivala prigodne uzorke. Istraživanja su provedena u Velikoj Britaniji, Španjolskoj i Italiji (Tablica 2). U metodološkom smislu najčešće su korišteni samoiskazni upitnici, te polustrukturirani ili strukturirani intervjui. Teoretski okviri definirani su u manjem broju radova – korišteni su teoretski konstrukti poliviktimizacije, ljudskih prava, diskurs jednakosti i razlika, feministička perspektiva, te teorija europeizacije (Tablica 2).

Tablica 2. *Prikaz analiziranih radova*

Godina	Autor/i	Naslov rada	Cilj	Uzorak i država
2019	Pickels	Designing Hate Crime Reporting Devices: An Exploration of Young LGBT+ People's Report Deeds	Prikaz istraživačke studije o iskustvima mladih LGBT+ osoba (15-22 godine) i percepciji zločina iz mržnje	Devet mladih LGBT osoba iz lokalnih grupa mladih i 4 predstavnika policije, Severna Irska i Engleska
2018	Westwood	Abuse and Older Lesbian, Gay, Bisexual, and Trans (LGBT) People: A Commentary and Research Agenda	Što se zna, a što se tek treba saznati o zlostavi starijih LGBT osoba	60 starijih LGBT osoba, Ujedinjeno Kraljevstvo
2016	Prunas i dr.	Experiences of Discrimination, Harassment, and Violence in a Sample of Italian Transsexuals	Prikaz iskustava diskriminacije, uznemiravanja i nasilja u uzorku talijanskih transseksualnih osoba koje su napravile operaciju promjene spola	72 transseksualne osobe, Italija
2009	Swiebel, Van der Veur	Hate Crimes against Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Persons and the Policy Response of International Governmental Organisations	Istražiti do koje su mjere međunarodne vladine organizacije (EU, OSCE, Vijeće Europe, Organizacija američkih država i UN) inkorporirale pitanje zločina iz mržnje u svoje politike borbe diskriminacije LGBT osoba.	

2018	Orue, Calvete	Homophobic Bullying in Schools: The Role of Homophobic Attitudes and Exposure to Homophobic Aggression	Ispitivanje recipročnih odnosa između homofobnih stavova i homofobnog bulinga u školi	723 adolescenta, sjeverna Španjolska
2019	Godzisz	The Europeization of Anti-LGBT Hate Crime Laws in the Western Balkans	Odgovaranje na pitanje zašto države Zapadnog Balkana donose zakone protiv homofobije, no ne provode donesene zakonske propise.	Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo, Sjeverna Makedonija, Crna Gora i Srbija
2019	Donovan, Barnes	Making Sense of Discourses of Sameness and Difference in Agency Responses to Abusive LGB and/or T Partners	Kako se diskursi jednakosti i različitosti reflektiraju u mišljenjima stručnjaka	23 stručnjaka koji pružaju usluge u obveznim programima u zatvorima, probaciji ili volonterskim programima u zajednici
2017	Bacchus i dr.	Occurrence and Impact of Domestic Violence and Abuse in Gay and Bisexual Men: A Cross Sectional Survey	Utvrditi učestalost negativnih ponašanja (obiteljsko nasilje i zlostavljanje) u populaciji gej i biseksualnih muškaraca koji koriste seksualno-zdravstvene usluge, ispitati percipirani učinak zlostave, povezanost između negativnih ponašanja s problemima mentalnog i seksualnog zdravlja i zdravstveno rizičnih ponašanja, ispitati dokumentiranost obiteljskog nasilja i zlostave u medicinskoj dokumentaciji	532 gej ili biseksualna punoljetna muškarca koji su bili korisnici seksualnih zdravstvenih usluga u zdravstvenoj klinici u Londonu
2019	Rodriguez-Hidalgo, Hurtado-Mellado	Prevalence and Psychosocial Predictors of Homophobic Victimization among Adolescents	Ispitivanje prevalencije, učestalosti i nekih povezanih čimbenika i prediktora homofobne viktimizacije među adolescentima s obzirom na njihovu seksualnu orijentaciju.	820 učenika srednjih škola, Cordoba, Španjolska
2017	Love i dr.	Improving Access to Sexual Violence Support for Marginalised Individuals: Findings from the Lesbian, Gay, Bisexual and Trans' and the Black and Minority Ethnic Communities	Identificiranje barijera u pristupu službama za podršku, kao i preporuka za poboljšanje ovih usluga.	20 stručnjaka koji pružaju usluge i 15 osoba koje su preživjele seksualno nasilje, grad Brighton i Hove, Ujedinjeno Kraljevstvo
2008	McCarry, Hester, Donovan	Researching Same Sex Domestic Violence: Constructing a Survey Methodology	Prikazati kreiranje upitnika za ispitivanje obiteljskog nasilja u istospolnim zajednicama	Ujedinjeno Kraljevstvo

2015	Prunas i dr.	Transphobic Murders in Italy: An Overview of Homicides in Milan (Italy) in the Past Two Decades (1993-2012)	Analiza ubojstava transrodnih osoba na području Milana u razdoblju od 1993. do 2012. godine	Milano, Italija, 20 ubojstava
2009	Hester, Donovan	Researching Domestic Violence in Same Sex Relationships - A Feminist Epistemological Approach to Survey Development	Kako procesi roda i moći funkcioniraju na sličan ili različit način u zlostavljачkim lezbijskim, gej ili heteroseksualnim odnosima.	Ujedinjeno Kraljevstvo, opis metodološkog pristupa nacionalnog istraživanja "Same-sex relationships: When things go wrong"
2014	Mahoney i dr.	Victimization among Female and Male Sexual Minority Status Groups: Evidence from the British Crime Survey 2007-2010	Istražiti viktimizacijsko iskustvo grupa seksualnog manjinskog statusa	Nacionalno reprezentativno istraživanje British Crime Surveys 2007-2010: 3 vala istraživanja - N1=27220, N2=29625, N3=25355
2017	Elípe, Muñoz, Del Rey	Homophobic Bullying and Cyberbullying: Study of a Silenced Problem	Postoji li povezanost između seksualne orijentacije i viktimizacije	533 učenika u dobi od 12 do 20 godina u Seville i Cordobi (Španjolska)
1994	van Gemert	Chicken Kills Hawk	Tko je počinitelj, tko je žrtva i koji su motivi u gej ubojstvima	17 gej ubojstava koji su se desili u Amsterdamu od 1980. do 1989. godine (90% ukupnog broja takvih ubojstava)

Zaključci radova sažeto su prikazani u Tablici 3.

Tablica 3. Sažeti prikaz rezultata/zaključaka analiziranih radova

Godina	Autor/i	Rezultati / zaključci
2019	Pickels	Mladi su ambivalentni u odnosu na prijavljivanje vlastite viktimizacije policiji zbog odnosa (roditelji, školski vršnjaci i poznanici) s počiniteljima; zločin iz mržnje (kod odraslih osoba) i vršnjačko nasilje (kod mladih) se percipiraju kao različiti procesi, premda se radi o istim radnjama; potrebe mladih koji prijavljuju viktimizaciju uključuju i formalne i neformalne pravce razvoja inicijativa koje će olakšati mladim LGBT osobama da podijele svoje iskustvo viktimizacije.
2018	Westwood	Postoje mnoge praznine u znanju: opća istraživanja o zlostavi starijih trebaju uključiti i ove manjinske skupine; starije osobe treba uključiti u istraživanja obiteljskog nasilja nad LGBT osobama; veću pažnju treba posvetiti outanju i pristupu uslugama za žrtve; otvoreno je pitanje organizacijske zlostave, uključujući religiozno utemeljene zlostave.
2016	Prunas i dr.	36% uzorka je doživjelo bar jedan incident uznemiravanja, nasilja ili diskriminacije.

2009	Swiebel, Van der Veur	Međunarodne vladine organizacije (Europska unija, OSCE, Organizacija američkih država i UN) imaju različite pristupe u svom odgovoru na adresiranje zločina iz mržnje prema LGBT osobama u svojim antidiskriminacijskim politikama. To nije samo rezultat nedostatka političke volje, već i nedostatka adekvatnih analiza, koherentnih koncepata i metodologija, kao i prikupljanja relevantnih i usporedivih podataka.
2018	Orue, Calvete	Homofobni stavovi su u prvoj točki mjerenja prediktori homofobnog bulinga u T2, homofobni buling u T1 je prediktor homofobnih stavova u T2. Izloženost homofobnom bulingu u školi u T1 je prediktor homofobnog bulinga u T2. Uočene su određene rodne razlike što ukazuje na važnost individualiziranog pristupa u prevenciji i intervencijama.
2019	Godzisz	Države zapadnog Balkana su uglavnom usvojile suvremene zakone o zločinu iz mržnje, no ovi zakoni se rijetko implementiraju. Oni se donose u okviru razvoja procesa demokratizacije, uz pomoć OSCE-a i organizacija civilnog društva i pod utjecajem EU. Kako su zakoni doneseni prije razvoja odgovarajuće klime u društvu, u primjenu zakona i monitoring zločina iz mržnje se ne ulažu adekvatni resursi.
2019	Donovan i Barnes	Diskurs jednakosti je doveo do zakonskih promjena (prepoznavanja intimnog života LGBT osoba i mogućeg obiteljskog nasilja), no javni diskurs o obiteljskom nasilju je vrlo otporan na promjene. Razvoj intervencija za nasilne LGBT partnere treba biti utemeljen na boljem razumijevanju jednakosti i razlika sa heteroseksualnom populacijom.
2017	Bacchus i dr.	33,9% je doživjelo, a 16,3% je počinilo negativna ponašanja. Anksioznost je bila povezana s osjećajem zastrašivanja od partnera i nužnosti traženja dozvole partnera za određene aktivnosti. Povećana vjerojatnost uporabe kanabisa u godini pred istraživanje je utvrđena kod muškaraca koji su bili fizički povrijeđeni. Iskustvo zastrašivanja, fizičke povrede, prisile na seksualni odnos i doživljavanje negativnih ponašanja u godini koja je prethodila istraživanju je povećavalo vjerojatnost korištenja opojnih droga (ekstazi, LSD, kokain, krek, heroin i injektirani amfetamini). Djelatnici seksualne zdravstvene skrbi trebaju biti dodatno educirani u odnosu na indikatore rizika koji su povezani sa obiteljskim nasiljem i zlostavom, kako pitati o iskustvu nasilja i kako uputiti na pomoć.
2019	Rodriguez-Hidalgo, Hurtado-Mellado	Adolescenti doživljavaju homofobnu viktimizaciju, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju, no homoseksualni i biseksualni učenici više. Kod heteroseksualnih i učenika koji sumnjaju u svoju seksualnu orijentaciju, homofobna viktimizacija može biti pozitivno povezana sa buling viktimizacijom, buling agresijom i sajber buling agresijom. Homofobna viktimizacija može biti predviđena: kod <i>homoseksualnih učenika</i> , pozitivno sa samo-obežvređivanjem i negativno sa komunikacijom i odnosnim vještinama; kod <i>homoseksualnih i biseksualnih učenika</i> sa pozitivnom afektivnom empatijom.
2017	Love i dr.	Stigma i stereotipi su prisutni i u općim i u specijalističkim uslugama. Važno je da stručnjaci budu svjesni intergrupnih identiteta i iskustava; potrebno je povećanje suradnje različitih organizacija koje pružaju specijalizirane usluge; stručnjaci obično djeluju u okviru diskursa osnaživanja (koji može biti neprikladan u određenim kulturama), potrebno je koristiti interseksijsku feminističku teoriju u praksi i preporukama za usluge podrške koje se pružaju u zajednici.

2008	McCarry, Hester, Donovan	Kreiran je (i primijenjen) upitnik (u fizičkom i online formatu) koji ispituje širok raspon zlostavljačkih ponašanja, osim kvantifikacije pojedinih ponašanja ispituje i učinak nasilja, ispituje iskustvo nasilja od partnera, kao i nasilje počinjeno prema partneru te pitanja koja se odnose na jednakost/nejednakost i ovisnost.
2015	Prunas i dr.	Žrtve su uglavnom bile imigranti, biološki muškarci sa različitim razinama feminizacije. Većina žrtava su bili seksualni radnici iz Južne Amerike. Počinitelji su bili nepoznati u sedam slučajeva, 13 počinitelja bilo je muškog spola u dobi od 17 do 63 godine. U 38% slučajeva počinitelj je bio trenutni ili bivši partner. U polovici svih ubojstava bilo je moguće identificirati bar jedan primarni indikator zločina iz mržnje. U talijanskom zakonodavstvu je potrebno jasnije naglasiti kako kazneno djelo počinjeno na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta predstavlja zločin iz mržnje.
2009	Hester, Donovan	Korištenjem feminističkog epistemološkog pristupa kreiran je detaljan istraživački pristup koji uzima u obzir niz zlostavljačkih ponašanja, kao i učinak, kontekst i samu zlostavu partnera u intimnim odnosima. Premda je većina dosadašnjih istraživanja koristila kvalitativni pristup, ovo istraživanje je uključilo i takvo znanje kako bi se dobio širi i veći uzorak sudionika lezbijski koji može biti uspoređivan sa gej i heteroseksualnim istraživanjima. Ovakav pristup znači jedan pomak od općih heteronormativnih pristupa u većini studija.
2014	Mahoney i dr.	Grupe manjinskog seksualnog statusa su češće od heteroseksualnih osoba viktimizirane kriminalitetom generalno, kao i nekim specifičnim kaznenim djelom. Biseksualne osobe su češće od lezbijski i gej muškaraca su konstantnije viktimizirane, posebice seksualnim napadima i u okviru vlastitog domaćinstva.
2017	Elipse i dr.	Učenici neheteroseksualne orijentacije su češće doživjeli buling i sajberbuling - skoro polovica je bilo žrtvom bulinga, a više od 20% sajberbulinga. Mnogi su doživjeli obje vrste uznemiravanja. Svi oblici bulinga su znatno zastupljeniji u ovoj skupini nego u skupini heteroseksualnih učenika. Regresijska analiza je pokazala kako seksualna orijentacija može biti shvaćena kao rizični čimbenik za doživljavanje ovih oblika nasilja.
1994	van Gemert	Počinitelji su uglavnom mladi muški seksualni radnici. Dokazi ukazuju na kompleksnost motiva koji su pod utjecajem marginalnog socijalnog statusa i počinitelja i žrtve u kojima nedostatak emocionalne i financijske podrške igraju veliku ulogu.

Temeljem prikazanih podataka (koji predstavljaju analizu limitiranog opsega, što je važno imati na umu), u odnosu na europski znanstveni interes za nasilnu viktimizaciju LGBT osoba, može se zaključiti sljedeće:

- Ne postoji sustavniji interes za problem nasilne viktimizacije LGBT osoba;
- Postojeći interes za nasilnu viktimizaciju LGBT osoba ograničen je na svega nekoliko država;
- Manji broj istraživanja fokusiran je na iznalaženje incidencijskih podataka (moguće da se za takve podatke autori pouzdaju u studije europskih organizacija);
- Uzorci sudionika su uglavnom prigodni;

- Prepoznaje se važnost promišljanja adekvatne metodologije u istraživanju nasilne viktimizacije LGBT osoba koja nije fokusirana samo i isključivo na zločin iz mržnje;
- Uočava se nejednakost interesa za pojedine skupine unutar LGBT zajednice (primjerice za iskustva starijih LGBT osoba);
- Uočava se nedostatak spoznaja koja trebaju poslužiti kao osnova za kreiranje adekvatnih politika i strategija;
- Uočavaju se nedostaci u adekvatnoj implementaciji postojećih pravnih okvira zaštite LGBT osoba od različitih oblika viktimizacije;
- LGBT zajednica doživljava se dominantno kao homogena skupina.

EU politike i zakonski okvir

Tema europskih politika u odnosu na pitanje nasilne viktimizacije LGBT osoba mogućim opsegom nadilazi njenu funkciju u ovom radu pa se u okviru ovog poglavlja navode samo najznačajniji elementi koji su važni za temeljno razumijevanje okvira za adresiranje ove teme na europskoj razini.

Okvir za EU politiku u odnosu na nasilnu viktimizaciju LGBT osoba predstavlja Povelja Europske unije o temeljnim pravima (2016),⁶ odnosno njeni uvodni članci: nepovredivost ljudskog dostojanstva (čl. 1), pravo na život (čl. 2) i pravo na poštovanje tjelesnog i duhovnog integriteta (čl. 3).

Jedan od značajnijih dokumenata u ovom području je Preporuka CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.⁷ Ovaj dokument je utemeljen u razumijevanju da su LGBT osobe, na temelju seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, stoljećima unazad izložene homofobiji, transfobiji i drugim oblicima netolerancije i diskriminacije, čak i u okviru vlastitih obitelji (uključujući kriminalizaciju, marginalizaciju, socijalno isključivanje i nasilje), te su potrebne specifične aktivnosti kako bi se tim osobama omogućilo puno uživanje ljudskih prava. U dodatku se, pod poglavljem *Pravo na život, sigurnost i zaštita od nasilja* (kao jednom od 12 tematskih

⁶ Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A12007P>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

⁷ Dostupno na: [https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/ve/Preporuka%20CMRec\(2010\)5%20Odbora%20ministara%20ministrice%20dr%20C5%BEa-vama%20C4%8Dlanicama%20o%20mjerama%20za%20suzbijanje%20diskriminacije%20na%20osnovu%20seksualne%20orijentacije%20ili%20rodnog%20identiteta.pdf](https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/ve/Preporuka%20CMRec(2010)5%20Odbora%20ministara%20ministrice%20dr%20C5%BEa-vama%20C4%8Dlanicama%20o%20mjerama%20za%20suzbijanje%20diskriminacije%20na%20osnovu%20seksualne%20orijentacije%20ili%20rodnog%20identiteta.pdf), stranici pristupljeno 15.9.2019.

područja) posebna pozornost posvećuje zločinu iz mržnje i drugim incidentima motiviranim mržnjom. Tako se u točki 1 navodi kako države članice trebaju osigurati učinkovite, pravovremene i neovisne istrage sumnji na ovakva kaznena djela i incidente u kojima su seksualna orijentacija i rodni identitet žrtve mogući motiv počinitelja. Posebnu pažnju treba posvetiti istragama slučajeva u kojima su počinitelji predstavnici službi za provođenje zakona, ili druge osobe koje takva ponašanja čine u okviru obavljanja službene dužnosti i njihovu procesuiranju i, kada je to prikladno, kažnjavanju. U točki 2 navodi se kako u određivanju sankcija, predrasude u odnosu na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet trebaju biti uzimane u obzir kao otežavajuće okolnosti. Sljedećom točkom se naglašava važnost poduzimanja prikladnih mjera u ohrabrivanju žrtava ili svjedoka u prijavljivanju ovakvih ponašanja. Četvrta točka adresira zaštitu LGBT osoba u uvjetima lišavanja slobode, dok se u posljednjoj točki naglašava značaj prikupljanja i analize podataka o prevalenciji i značajkama diskriminacije i netolerancije, posebno zločina iz mržnje.

Sljedeći dokument, Rezolucija Europskog parlamenta protiv homofobije u Europi iz 2012. godine (012/2657(RSP)),⁸ između ostalog, poziva države članice da osiguraju zaštitu LGBT osoba od homofobnog govora mržnje i nasilja, te da čvrsto osude homofobni govor mržnje ili poticanje na mržnju u nasilje.

Značajan dokument u ovom području je i Rezolucija Europskog parlamenta o planu EU protiv homofobije i diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta (P7_TA(2014)0062),⁹ koja je usvojena u veljači 2014. godine, a koja: „1. oštro osuđuje svaku diskriminaciju na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta, te izražava iznimno žaljenje što se temeljna prava lezbijskih, homoseksualnih, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba (LGBTI) i dalje ne podržavaju u potpunosti u Europskoj uniji; 2. vjeruje da Europskoj uniji trenutačno nedostaje sveobuhvatna politika koja bi štiti-la temeljna prava osoba skupine LGBTI; 3. priznaje da odgovornost zaštite temeljnih prava zajednički dijele Europska komisija i države članice; poziva Komisiju da iskoristi svoju nadležnost u najvećoj mogućoj mjeri, uključujući olakšavanje razmjene dobrih praksi među državama članicama; poziva države članice da ispune svoje obaveze u skladu sa zakonodavstvom EU i preporu-

⁸ European Parliament Resolution of May 24 2012 on the Fight against Homophobia in Europe (2012/2657/(RSP)). Dostupna na: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2012-0222+0+DOC+PDF+V0//EN>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

⁹ Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0062&from=HR>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

kom Vijeća Europe o mjerama za suzbijanje diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta.”

Europski parlament je 2014. godine pozvao Europsko vijeće da kreira sveobuhvatnu politiku za zaštitu LGBTI temeljnih prava. Europska komisija je napravila Listu aktivnosti koju je predstavila 2015. godine, a koja sadrži sljedeća područja: nediskriminacija, edukacija, zapošljavanje, zdravlje, sloboda kretanja, azil, zločin iz mržnje, proširenje i vanjsko djelovanje. Vijeće je 2016. godine usvojilo Zaključke o ravnopravnosti LGBTI osoba¹⁰ i zatražilo od Europske komisije podnošenje godišnjih izvješća. U godišnjem izvješću za 2018. godinu¹¹ u odnosu na zločin iz mržnje i govor mržnje navodi se kako je Skupina na visokoj razini za suzbijanje rasizma, ksenofobije i drugih oblika netolerancije objavila Smjernice o praktičnoj primjeni Okvirne odluke EU o suzbijanju rasizma i ksenofobije.

Od specifičnih tijela koja se bave pitanjima LGBT osoba na europskoj razini treba navesti LGBT Intergrupu Europskog parlamenta koja se bavi pravima LGBTI osoba na razini Europskog parlamenta, a čiji prioriteti obuhvaćaju sljedeća područja: sloboda kretanja LGBTI osoba, praćenje Europske komisije, suzbijanje diskriminacije u EU, omogućavanje transrodnih i interseksualnih prava, te praćenje ljudskih prava u radu Europske unije. U izvješću o vlastitom radu u razdoblju od 2014. do 2019. godine, između ostalog, navode i Rezoluciju o ljudskim pravima interseksualnih osoba (2018/2878(RSP))¹² koja je usvojena 14. veljače 2019. godine.

Kao specifično tijelo koje se bavi pitanjima LGBT osoba, treba spomenuti i Sexual Orientation and Gender Identity (SOGI), jedinicu Vijeća Europe koja radi na implementaciji Preporuke CM/Rec(2010)5 s ciljem postizanja standarda postavljenih u Preporuci.¹³ Rad ove jedinice obuhvaća 12 tematskih područja: sigurnost i zaštita od nasilja, sloboda udruživanja, sloboda izražavanja i okupljanja, poštivanje privatnosti i obiteljskog života, zapošljavanje, zdra-

¹⁰ European Council Conclusions on LGBTI Equality. Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/16/epsco-conclusions-lgbti-equality/>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

¹¹ European Commission (2019) *Annual Report 2018 on the List of Actions to Advance LGBTI Equality*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/2018_lgbti_annual_report_final_web_3.pdf, stranici pristupljeno 15.9.2019.

¹² Dostupna na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0128_HR.pdf, stranici pristupljeno 20.9.2020.

¹³ Council of Europe, Sexual Orientation and Gender Identity - SOGI. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/sogi>, stranici pristupljeno 20.9.2019.

vlje, edukacija, stanovanje, sport, azil, nacionalne strukture za ljudska prava i multipla diskriminacija.

U kontekstu organizacija civilnog društva koje su aktivne na području zaštite i promocije ljudskih prava LGBT osoba u europskom području, svakako treba spomenuti i organizaciju ILGA – Europe, neovisnu, međunarodnu krovnu organizaciju koja okuplja 600 organizacija civilnog društva iz 54 države Europe i Centralne Azije.¹⁴

U smislu zakonskog okvira, u odnosu na temu nasilne viktimizacije LGBT osoba, dva najznačajnija dokumenta su Okvirna odluka o suzbijanju određenih oblika rasizma i ksenofobije kaznenopravnim sredstvima (2008/913/JHA)¹⁵ (dalje u tekstu: Okvirna odluka Vijeća) i Direktiva o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela (2012/29/EU)¹⁶ (dalje u tekstu Direktiva 2012/29/EU).

Okvirna odluka Vijeća (2008/913/JHA) definira široki europski kaznenopravni i kaznenopravosudni pristup u suzbijanju rasizma i ksenofobije (FRA, 2012). U Okvirnoj odluci se, međutim, seksualna orijentacija ili rodni identitet ne spominju kao osnova predrasuda u motivaciji kaznenih djela koja se odnose na rasizam i ksenofobiju, dok se spominju rasa, boja, vjeroispovijest, porijeklo, te nacionalno ili etničko porijeklo. Swiebel i Van der Veur navode kako EU na ovaj način šalje poruku da su diskriminacija na temelju seksualne orijentacije i zločin iz mržnje od manje važnosti od rasne diskriminacije i rasističkih zločina iz mržnje (Swiebel, Van der Veur, 2009). U izvješću Europske agencije za ljudska prava iz 2012. godine navodi se kako su, bez obzira na to, mnoge države članice proširile te osnove uključujući i seksualnu orijentaciju kao osnovu takvih kaznenih djela (FRA, 2012). Primjena Okvirne odluke na nacionalnoj razini pokazuje kako postoje dva načelna pristupa u kažnjavanju zločina iz mržnje u državama članicama. U manjem broju država (Belgija, Bugarska, Republika Češka, Litva, Portugal, Slovačka i Ujedinjeno Kraljevstvo), predviđaju se strože kazne za sva ili za ona kaznena djela koja se smatraju najtežima, poput ubojstva, nanošenja povreda, napada ili vandalizma. U znatno većem broju država članica (Austrija, Hrvatska, Republika Češka, Danska, Fin-

¹⁴ ILGA - Europe. Dostupno na: <https://www.ilga-europe.org/>, stranici pristupljeno 20.12.2019.

¹⁵ Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008F0913&from=HR>, stranici pristupljeno 14.10.2019.

¹⁶ Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=HR>, stranici pristupljeno 10.5.2019.

ska, Francuska, Grčka, Italija, Latvija, Litva, Malta, Nizozemska, Rumunjska, Španjolska i Švedska), rasistička ili ksenofobna motivacija se smatra otežavajućom okolnošću, ponekad i uz prethodno predstavljenu opciju strožeg kažnjavanja.

Direktiva 2012/29/EU predstavlja svojevrsnu „Bibliju” za prava žrtava u europskom prostoru, postavljajući minimalne standarde (a države članice se pozivaju da ih prošire) za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela. U uvodnom dijelu navodi se preporuka nediskriminatornog postupanja prema žrtvama kaznenih djela, u kojoj se izričito navode, između ostalog, rodno izražavanje, rodni identitet i seksualno usmjerenje, kao moguće diskriminatorne osnove. Nakon općih odredbi i definicija korištenih termina, prava žrtava strukturirana su kroz sljedeća poglavlja: pružanje informacija i potpore, sudjelovanje u kaznenim postupcima, zaštita žrtava i priznavanje žrtava s posebnim potrebama zaštite. U okviru drugih odredbi su adresirane teme osposobljavanja djelatnika te suradnje i koordinacija službi.

Europska praksa

Europska praksa u odnosu na zaštitu LGBT osoba od nasilne viktimizacije može se analizirati putem izvješća o provedbi određenih europskih politika i zakonskih okvira te provedenih komparativnih studija. Premda se radi o interesantnoj i važnoj temi, zbog strukture i opsega rada, u ovom poglavlju navode se rezultati svega nekoliko novijih studija koje su relevantne za temu ovog rada.

Europska komisija sufinancirala je projekt „Come forward: Empowering and supporting victims of anti-LGBT hate crimes (2014-2020)”¹⁷ koji je imao šest ciljeva: 1) identificiranje institucionalnih barijera u pristupu pravdi žrtvama anti-LGBT zločina iz mržnje; 2) procjena edukacijskih potreba centara za prijavljivanje i pružateljima podrške LGBT žrtvama zločina iz mržnje; 3) povećanje broja specijaliziranih centara za prijavljivanje jačanjem kapaciteta organizacija civilnog društva i javnih institucija; 4) poboljšanje pristupa specijaliziranoj podršci izgradnjom kapaciteta službi pružanja podrške žrtvama; 5) razmjena dobre prakse, osnaživanje prekogranične i multi-agencijske suradnje, i 6) povećanje osviještenosti i osnaživanje žrtava. U projektne aktivnosti bilo je uključeno deset država članica EU: Ujedinjeno Kraljevstvo, Litva, Polj-

¹⁷ Više informacija o projektu videti na: <http://www.lgbthatecrime.eu/>, stranici pristupljeno 20.10.2019.

ska, Belgija, Mađarska, Hrvatska, Bugarska, Španjolska, Italija i Grčka. Kao jedna od projektnih aktivnosti, napravljeno je izvješće „Trčanje preko prepona: Prepreke u pristupu pravdi za žrtve anti-LGBT zločina iz mržnje” (Godzisz, Viggiani, 2018). Autori izvješća su adresirali sljedeća pitanja: 1) zašto je broj prijava anti-LGBT kaznenih djela tako nizak; 2) koje su barijere za prijavljivanje; 3) kako su zaštićena prava žrtava; 4) što države rade da ohrabre žrtve i svjedoke da istupe; 5) kako su policija, organizacije civilnog društva i službe za pružanje podrške pripremljene za suočavanje sa anti-LGBT kaznenim djelima, i 6) koje regionalne razlike postoje u odgovoru na anti-LGBT zločin iz mržnje. U svrhu odgovora na ova pitanja, članovi projektnog tima su analizirali zakonske i političke okvire o anti-LGBT zločinu iz mržnje u deset država, procjenjivali pripremljenost policije i organizacija civilnog društva, intervjuirali 195 stručnjaka iz različitih službi i organizacija, te analizirali edukacijske programe. U izvješću su, nakon sažetog prikaza rezultata za sve analizirane države, dati rezultati za svaku od deset analiziranih država. U odnosu na zakonski okvir, prisutna su uglavnom dva modaliteta državne reakcije na zločin iz mržnje – posebno kazneno djelo i pooštavanje kazne kada su predrasude motiv za počinjenje kaznenog djela. U izvješću se navodi da zločin iz mržnje koji uključuje predrasude prema LGBT osobama i pooštavanje sankcije ne postoje u Poljskoj, dok belgijski kazneni zakon uključuje nekoliko odredbi o strožem kažnjavanju specifičnih kaznenih djela ako je motiv za počinjenje kaznenog djela mržnja, prijezir ili neprijateljstvo prema osobi zbog seksualne orijentacije, ali ne i zbog rodnog identiteta ili izražavanja. Mađarski kazneni zakon ne pozna zločin iz mržnje ili govor mržnje kao takve, no definira i predviđa kazne za kaznena djela počinjena zbog predrasuda, od kojih se navode i seksualna orijentacija i rodni identitet. Italija ima zakone o zločinu iz mržnje, no seksualna orijentacija i rodni identitet nisu uključeni kao zaštićene vrijednosti, a isto vrijedi i za Bugarsku gdje se napadi na LGBT osobe tretiraju kao huliganizam. Autori izvješća zaključuju kako je zaštita koja je predviđena zakonima u analiziranim državama (osim u Belgiji i Ujedinjenom Kraljevstvu) iluzorna i neučinkovita.

Sve analizirane države su transponirale Direktivu 2012/29/EU što je u praksi samo minimalno popravilo situaciju za LGBT žrtve. Kao države u kojima još postoje poteškoće u pristupu pravdi i organiziranju adekvatne podrške LGBT žrtvama navode se Poljska, Hrvatska i Mađarska. Znanje intervjuiranih stručnjaka (posebice policijskih službenika) o zakonskim definicijama zločina iz mržnje i govora mržnje je dosta ograničeno (osim intervjuiranih stručnjaka

iz Belgije i Italije), što autori interpretiraju kao rezultat nedostatka službenih podataka i niskom stopom prijavljivanja (Godzisz, Viggiani, 2018). Neke organizacije civilnog društva su organizirale aktivnosti osvještavanja i edukacije kako bi adresirale ovaj problem. U većini država ne postoje upute za postupanje u slučajevima LGBT zločina iz mržnje za policiju i državno odvjetništvo, no određeni pozitivni pomaci u tom smislu su evidentirani u Poljskoj (uspostavljanje koordinatora za zločine iz mržnje) i Hrvatskoj (redoviti tečajevi na Policijskoj akademiji) (Godzisz, Viggiani, 2018).

U svim državama je primjetna niska stopa prijavljivanja zločina iz mržnje pa autori zaključuju kako, osim neadekvatnog zakonskog okvira, postoje i drugi razlozi neprijavljivanja, poput uvjerenja žrtava da je prijavljivanje neučinkovito ili besmisleno, odnosno nepovjerenja u policiju, internalizirane homofobije/transfobije i straha od sekundarne viktimizacije (Godzisz, Viggiani, 2018). Niska stopa prijavljivanja ovakve viktimizacije potvrđuje mišljenje policijskih službenika da takva viktimizacija nije ozbiljan problem u njihovoj državi, te kako upravo iz tog razloga nema potrebe za kreiranjem posebnih mjera kojima bi se adresirale potrebe LGBT zajednice.

U odnosu na prava žrtva u kaznenopravnom postupku, autori navode, kako se LGBT žrtve, usprkos generalnog poboljšanja prava žrtava koje je rezultat transponiranja Direktive 2012/29/EU, još uvijek u nekim državama suočavaju sa brojnim izazovima u odnosu na prijavljivanje, istragu i nedostatak podrške u kaznenopravnom postupku (Godzisz, Viggiani, 2018). Statistički pokazatelji o anti-LGBT zločinu iz mržnje, također, predstavljaju problem jer u nekim državama ne postoji praksa statističkog izvještavanja o zločinu iz mržnje prema vrsti motivacije. U smislu podrške za žrtve anti-LGBT zločina iz mržnje, u izvješću se navodi kako državne službe za podršku žrtvama rijetko uključuju ili su osjetljive za LGBT osobe tako da podršku ovoj skupini žrtva uglavnom pružaju LGBT organizacije civilnog društva (Godzisz, Viggiani, 2018).

Sljedeće istraživanje koje je vrijedno prikazati u kontekstu postojeće prakse je istraživanje koje je tijekom 2013. i 2014. godine provela Europska agencija za ljudska prava (FRA, 2016), a koje predstavlja svojevrsni nastavak istraživanja viktimizacije LGBT osoba (FRA, 2014). Istraživanje je imalo za cilj stjecanje uvida u stavove stručnjaka o tome kako žrtve pristupaju pravdi u državama članicama i što ih sprječava da to rade, kao i o ulozi policije u zaprimanju prijava i prepoznavanju žrtava zločina iz mržnje. Uzorak su činili stručnjaci iz kompletnog kaznenopravnog sustava u svim državama članicama koji

su grupirani u tri skupine: policijski službenici, kazneni suci i tužitelji, te stručnjaci koji rade u službama za podršku žrtvama i predstavnici organizacija civilnog društva koje pružaju podršku žrtvama zločina iz mržnje. Ukupno su realizirana 263 intervjua. Nešto više od polovice stručnjaka iz svih država (53%) je procijenilo kako je u njihovoj državi homofobni ili transfobni hostilitet ozbiljan problem (FRA, 2016). Stručnjacima je postavljeno pitanje koji faktori utječu na žrtvino neprijavljivanje vlastite viktimizacije i koje mjere, po njihovu mišljenju, mogu značajno poboljšati žrtvin pristup pravdi. Odgovori se mogu svrstati u četiri osnovna tematska područja:

- Skoro svi stručnjaci smatraju kako su potrebne mjere za osvještavanje žrtava o njihovim pravima i uslugama podrške koje su im dostupne. Osim toga, više od polovice stručnjaka prepoznaje aktualni nedostatak usluga podrške kao faktor koji otežava žrtvin pristup pravdi, pa se tako fragmentirane i neujednačene usluge podrške žrtvama pojavljuju kao faktor koji značajno otežava žrtvin pristup pravdi (FRA, 2016).
- Tri četvrtine stručnjaka smatra kako žrtve nevoljno prijavljuju vlastitu viktimizaciju iz razloga što smatraju da ih policija neće tretirati na suosjećajan i nediskriminatoran način, pa shodno tome smatraju kako je neophodno poboljšati povjerenje žrtava u policiju, te kako je potrebno poduzeti odgovarajuće aktivnosti kojima bi se suzbili diskriminatorni stavovi unutar policije (FRA, 2016).
- Stručnjaci različite praktične mjere vide kao obećavajuće načine poboljšanja prijavljivanja, poput osnivanja specijaliziranih policijskih jedinica ili časnika za vezu, kao i omogućavanje online prijavljivanja (FRA, 2016).
- Otprilike dvije trećine intervjuiranih stručnjaka smatra kako policija i sudstvo trebaju zločin iz mržnje ozbiljnije shvatiti iz dva razloga: 1) trenutnog nedostatka suštinskog razumijevanja zakonskog koncepta i kategorija koje definiraju fenomen zločina iz mržnje i 2) nedostatka posvećenosti identificiranju, progonu i sankcioniranju zločina iz mržnje (FRA, 2016).

Temeljem prethodnih i ovog istraživanja, Europska agencija za ljudska prava je formulirala sljedeće mišljenje u formi preporuka:

- Osiguranje sveobuhvatnijeg i koordiniranijeg pristupa u uspostavljanju usluga podrške žrtvama zločina iz mržnje;
- Ohrabrivanje žrtava za prijavljivanje viktimizacije;
- Uvođenje posebnih kaznenih djela zločina iz mržnje u kaznene zakone;

- Uvođenje mogućnosti prijavljivanja viktimizacije od strane treće osobe kao načina prevladavanja problema smanjenog prijavljivanja;
- Evaluiranje svih mjera koje su usmjerene na prijavljivanje i bilježenje zločina iz mržnje;
- Osiguranje da se predrasude kao motivi ne previđaju u procjenjivanju potreba žrtve sukladno članku 22 Direktive 2012/29/EU;
- Osvještavanje stručnjaka (policijskih službenika, tužitelja i sudaca) kroz sveobuhvatne treninge o zločinu iz mržnje;
- Prepoznavanje institucionalnih aspekata diskriminacije;
- Ozbiljno shvaćanje govora iz mržnje (FRA, 2016).

Ovaj sažeti prikaz postojeće prakse unutar europskog prostora ukazuje na postojeće probleme u određenom broju država članica u razumijevanju značaja zločina iz mržnje iz čega (vjerojatno) proizlaze i poteškoće u implementaciji zakonskih okvira, kao i osiguravanju adekvatne pomoći i podrške žrtvama. Imajući u vidu relativnu nevidljivost drugih mogućih oblika nasilne viktimizacije LGBT osoba u europskim politikama i zakonodavnom okviru, razumljivo je nepostojanje studija i analiza koje bi progovorile o postojećim praksama država članica u odnosu na nasilnu viktimizaciju koja se odnosi samo i isključivo na zločin iz mržnje (i eventualno govor mržnje). Može se, stoga, zaključiti kako nasilna viktimizacija LGBT osoba treba na europskoj razini biti konceptualizirana u širem smislu, a ne isključivo u okvirima diskriminacije i zločina iz mržnje.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je pregled europskih spoznaja, politika i praksi u odnosu na nasilnu viktimizaciju LGBT osoba. Postavljena su tri istraživačka pitanja. U odnosu na pitanje koje su europske spoznaje o učestalosti nasilne viktimizacije LGBT osoba, može se zaključno reći, uz uvažavanje svih metodoloških ograničenja provedenih komparativnih studija, kako se nasilna viktimizacija LGBT osoba kreće (ovisno o vremenskom obuhvatu iskustva) od 10% do 32%, te da se u najvećem broju slučajeva radi o prijetnjama fizičkim nasiljem. Prijavljivanje vlastite viktimizacije je izuzetno nisko – ono se kreće od 17% do 22%. Također, važno je istaknuti kako LGBT populacija nije homogena popula-

cija – na primjer, iskustva transrodnih osoba se značajno razlikuju od iskustava LGB populacije (Yerke, DeFeo, 2016).

Za dobivanje odgovora na pitanje kakav je europski znanstveni interes za nasilnu viktimizaciju LGBT osoba, provedena je analiza objavljenih radova u časopisima indeksiranim u bazi Web of Science (2000-2019) i još dva specijalizirana časopisa. Temeljem analize objavljenih radova, a imajući na umu ograničenja provedene analize, može se zaključiti da znanstveni interes za pitanje nasilne viktimizacije nije naročito razvijen, da je primjetan parcijalni interes za određene teme ili određene populacije, te da se tek počinje promišljati o važnosti razvijanja adekvatne metodologije i uzorkovanja koje bi bilo prikladno za istraživanje osjetljivih tema u osjetljivim populacijama.

Za dobivanje odgovora na pitanje predstavljaju li europske politike i prakse adekvatan odgovor na nasilnu viktimizaciju LGBT osoba, napravljena je analiza dokumenata, zakonskih okvira i prakse, te su ukratko predstavljena neka tijela koja se bave pitanjima nasilne viktimizacije LGBT osoba. Generalno se može reći kako je nasilna viktimizacija LGBT osoba u europskim politikama i strategijama konceptualizirana kroz konstrukte diskriminacije i zločina iz mržnje, što nije adekvatan pristup, a što se onda odražava i na zakonske okvire i praksu.

Konceptualiziranje nasilne viktimizacije LGBT osoba isključivo u okviru zločina iz mržnje može pridonijeti svojevrsnoj getoizaciji LGBT žrtava i poduprijeti postojeće stereotipe koji ojačavaju šutnju žrtava koje su viktimizaciju doživjele u, na primjer, u intimnoj vezi. To je upravo suprotno svim anti-diskriminacijskim politikama jer šalje LGBT osobama poruku – vi možete biti nasilno viktimizirani samo od pripadnika heteroseksualnih skupina. Homofobija i internalizirana homofobija nisu jedini motivi za viktimizaciju LGBT osoba – LGBT osoba može biti žrtva nasilne viktimizacije (primjerice nasilnog imovinskog delikta) na način da njena seksualna orijentacija ili seksualni identitet nisu sastavni dio motivacije počinitelja za izvršenje takvog kaznenog djela. LGBT osobe su i u takvim oblicima viktimizacije osjetljiva skupina jer rijetko prijavljuju i takvu viktimizaciju iz straha da se tijekom postupka ne otkrije njihova seksualna orijentacija.

Temeljem svega navedenog moguće je zaključiti kako je u odnosu na zaštitu LGBT osoba na europskoj razini primjetna volja za unapređenjem postojećih praksi, te su evidentni mali pozitivni pomaci. Važno je istaknuti kako i mali pozitivni pomaci imaju veliki značaj iz razloga što pitanja generalnih prava oso-

ba netradicionalne seksualne orijentacije i rodnog identiteta (kao i sva druga prava koja iz njih proizlaze) spadaju u domen vrijednosnih uvjerenja koja se ne mijenjaju pukim donošenjem zakona, već je za promjenu uvjerenja potrebno odgajanje koje je utemeljeno na temeljnom poštivanju druge osobe. Obzirom na značaj nasilne viktimizacije i njene moguće posljedice na sve domene života LGBT osoba, bilo bi korisno na europskoj razini kreirati dokumente koji bi na sveobuhvatan način adresirali ovo pitanje – od političke do provedbene razine.

U smislu adekvatnog društvenog odgovora na nasilnu viktimizaciju LGBT osoba na europskoj i nacionalnoj razini, moguće je zaključno formulirati sljedeće preporuke:

- proširiti konceptualizaciju nasilne viktimizacije LGBT osoba;
- kreirati primjerene istraživačke strategije i metodologiju;
- poboljšati aktualne spoznaje o nasilnoj viktimizaciji LGBT osoba;
- poboljšati postojeće zakonske okvire za kazneno procesuiranje počinitelja i adekvatnu zaštitu i podršku žrtvama;
- poboljšati primjenu postojećih zakonskih okvira;
- proširiti usluge za LGBT žrtve nasilne viktimizacije koje bi bile utemeljene u prepoznavanju njihovih specifičnih potreba;
- osmisliti i provoditi zajedničke edukacije za stručnjake kaznenopravnog sustava o poboljšanju razumijevanja različitih mogućih pojava oblika nasilne viktimizacije LGBT osoba, poboljšanju detekcije i istrage prijavljenih slučajeva, kao i prikladnog postupanja prema LGBT žrtvama;
- osvještavati LGBT osobe o njihovim pravima (prvenstveno u smislu temeljnog prava na život bez nasilja, bez obzira tko i zašto ugrožava to njihovo pravo);
- povećavati znanje i osvještavati značaj poštivanja ljudskih prava, počevši od predškolskih ustanova.

Literatura

Baccus, L. J., Buller, A. M., Ferrari, G., Peters, T. J., Devries, K., Sethi, G., White, J., Hester, M., Feder, G. S. (2017) Occurrence and Impact of Domestic Violence and Abuse in Gay and Bisexual Men: A Cross Sectional Survey. *International Journal of STD & AIDS*, 1, str. 16-27. doi: 10.1177/0956462415622886

Donovan, C., Barnes, R. (2019) Making Sense of Discourses of Sameness and Difference in Agency Responses to Abusive LGB and/or T Partners. *Sexualities*, 5-6, str. 785-802. doi: 10.1177/1363460716665787

Elipse, P., Muñoz, O., Del Rey, R. (2017) Homophobic Bullying and Cyberbullying: Study of Silenced Problem. *Journal of Homosexuality*, 5, str. 672-686. doi: 10.1080/00918369.2017.1333809

FRA (2012) *Making Hate Crime Visible in the European Union: Acknowledging Victims' Rights*. Luxemburg: Publication Office of the European Union.

FRA (2014) *EU LGBT Survey: European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey. Main results*. Luxemburg: Publication Office of the European Union.

FRA (2016) *Ensuring Justice for Hate Crime Victims: Professional perspectives*. Luxemburg: Publication Office of the European Union.

Godzisz, P. (2019) The Europeization of Anti-LGBT Hate Crime Laws in the Western Balkans. *Crime, Law and Social Change*, 3, str. 291-306. doi: 10.1007/s10611-019-09818-9

Godzisz, P., Viggiani, I. (ur.) (2018) *Running through Hurdles: Obstacles in the Access to Justice for Victims of Anti-LGBT Hate Crimes*. Warsaw: Lambda Warsaw Association.

Hester, M., Donovan, C. (2009) Researching Domestic Violence in Same-sex Relationships – A Feminist Epistemological Approach to Survey Development. *Journal of Lesbian Studies*, 2, str. 161-173. doi: 10.1080/10894160802695346

Love, G., De Michele, G., Giakoumidaki, C., Sanchez, E. H., Lukera, M. F., Cartei, V. (2017) Improving Access to Sexual Violence Support for Marginalised Individuals: Findings from the Lesbian, Gay, Bisexual and Trans+ and the Black and Minority Ethnic Communities. *Critical and Radical Social Work*, 2, str. 163-179. doi: 10.1332/204986017X149339544252

Mahoney, B., Davies, M., Scurlock-Evans, L. (2014) Victimization among Female and Male Sexual Minority Status Groups: Evidence from the British Crime Survey 2007-2010. *Journal of Homosexuality*, 10, str. 1435-1461. doi: 10.1080/00918369.2014.928575

McCarry, M., Hester, M., Donovan, C. (2008) Researching Same Sex Domestic Violence: Constructing a Survey Methodology. *Sociological Research Online*, 1, str. 174-187. doi: 10.5153/sro.1650

Orue, I., Calvete, E. (2018) Homophobic Bullying in Schools: The Role of Homophobic Attitudes and Exposure to Homophobic Aggression. *School Psychology Review*, 1, str. 95-105.

Pickels, J. (2019) Designing Hate Crime Reporting Devices: An Exploration of Young LGBT+ People's Report Needs. *Journal of LGBT Youth*. doi: 10.1080/19361653.2019.1685057

Prunas, A., Bandini, E., Fisher, A. D., Maggi, M., Pace, V., Quagliarella, L., Todarello, O., Bini, M. (2016) Experiences of Discrimination, Harassment, and Violence in a Sample of Italian Transsexuals. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, str. 2225-2240. doi: 10.1177/0886260515624233

Prunas, A., Clerici, C. A., Gentile, G., Muccino, E., Veneroni, L., Zoja, R. (2015) Transphobic Murders in Italy: An Overview of Homicides in Milan (Italy) in the Past Two Decades (1993-2012). *Journal of Interpersonal Violence*, 16, str. 2872-2885. doi: 10.1177/0886260514554293

Rodriguez-Hidalgo, A. J., Hurtado-Mellado, A. (2019) Prevalence and Psychosocial Predictors of Homophobic Victimization among Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 7, str. 1243. doi: 10.3390/ijerph16071243

Subirana-Malaret, M., Gahagan, J., Parker, R., Crowther-Dowey, C. (2019) Intersectionality and Sex and Gender-based Analyses as Promising Approaches in Addressing Intimate Partner Violence Treatment Programs among LGBT Couples: A Scoping Review. *Cogent Social Sciences*, 1, 1644982. doi: 10.1080/23311886.2019.1644982

Swiebel, J., Van der Veur, D. (2009) Hate Crimes against Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Persons and the Policy Response of International Governmental Organizations. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 4, str. 485-524. doi: 10.1177/016934410902700403

Van Gemert, F. (1994) Chicken Kills Hawk. *Journal of Homosexuality*, 4, str. 149-174. doi: 10.1300/J082v26n04_09

Walters, M., Chen, J., Breiding, M. (2013) *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010 Findings on Victimization by Sexual Orientation*. Atlanta: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.

Westwood, S. (2018) Abuse and Older Lesbian, Gay, Bisexual, and Trans (LGBT) People: A Commentary and Research Agenda. *Journal of Elder Abuse and Neglect*, 2, str. 97-114. doi: 10.1080/08946566.2018.1543624

Yerke, A. F., DeFeo, J. (2016) Redefining Intimate Partner Violence Beyond the Binary to Include Transgender People. *Journal of Family Violence*, 8, str. 975-979. doi: 10.1007/s10896-016-9887

Internet izvori

Come Forward - Callithate. Dostupno na: <http://www.lgbthatecrime.eu/>, stranici pristupljeno 20.10.2019.

Commissioner for Human Rights. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/lgbti>, stranici pristupljeno 22.2.2020.

Council of Europe, Sexual Orientation and Gender Identity - SOGI. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/sogi>, stranici pristupljeno 20.9.2019.

Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=HR>, stranici pristupljeno 10.5.2019.

European Commission (2019) *Annual Report 2018 on the List of Actions to Advance LGBTI Equality*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/2018_lgbti_annual_report_final_web_3.pdf, stranici pristupljeno 15.9.2019.

European Council Conclusions on LGBTI Equality. Dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/16/epsco-conclusions-lgbti-equality/>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

European Parliament Resolution of May 24 2012 on the Fight against Homophobia in Europe (2012/2657/(RSP)). Dostupno na: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2012-0222+0+DOC+PDF+V0//EN>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

ILGA - Europe. Dostupno na: <https://www.ilga-europe.org/>, stranici pristupljeno 20.12.2019.

Legatum Institute (2019) *The Legatum Institute Prosperity Index: A Tool for Transformation*. Dostupno na: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/3690, stranici pristupljeno 2.2.2020.

Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 28. studenog 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije kaznenopravnim sredstvima. *Službeni list Europske unije*, 19/Sv.16, str. 141-144. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008F0913&from=HR>, stranici pristupljeno 14.10.2019.

OSCE/ODIHR Hate Crime Reporting. Dostupno na: <https://hatecrime.osce.org/ngo/gayten-lgbt>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

Povelja Europske unije o temeljnim pravima 2016/C 202/02. *Službeni list Europske unije*, C 202/390. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A12007P>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

Preporuka CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Dostupno na: [https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/ve/Preporuka%20CMRec\(2010\)5%20Odbora%20ministara%20ministrica%20dr%20C5%BEavama%20C4%8Dlanicama%20o%20mjerama%20za%20suzbijanje%20diskriminacije%20na%20osnovu%20seksualne%20orijentacije%20ili%20rodnog%20identiteta.pdf](https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/ve/Preporuka%20CMRec(2010)5%20Odbora%20ministara%20ministrica%20dr%20C5%BEavama%20C4%8Dlanicama%20o%20mjerama%20za%20suzbijanje%20diskriminacije%20na%20osnovu%20seksualne%20orijentacije%20ili%20rodnog%20identiteta.pdf), stranici pristupljeno 15.9.2019.

Rezolucija Europskog parlamenta o planu EU protiv homofobije i diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta (P7_TA(2014)0062). Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0062&from=HR>, stranici pristupljeno 15.9.2019.

Rezolucija o ljudskim pravima interseksualnih osoba (2018/2878(RSP). Dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0128_HR.pdf, stranici pristupljeno 20.9.2020.

Viggiani, G. (ur.) (2016) *Obiteljsko nasilje i nasilje u vezama protiv LBT žena u EU*. Project Bleeding Love. Dostupno na: <https://www.zagreb-pride.net/hr/obiteljsko-nasilje-nasilje-u-vezama-protiv-lbt-zena-u-eu/>, stranici pristupljeno 20.12.2019.

IRMA KOVČO VUKADIN*

LGBT Victims of Violence: An Overview of European Knowledge, Policies and Practices

Violent victimization of LGBT people is mostly focused on hate crime although the scope of their possible (and real) victimization is much broader. Since the scientific literature on this topic is dominantly from North America, the aim of this paper is an overview of European knowledge, policies and practices. Three questions are posed in the paper: 1) what are the European insights into the incidence of violent victimization of LGBT people, 2) how does European scientific interest into this topic look like, and 3) do European policies and practices serve as an adequate response to the violent victimization of LGBT people. The incidence of violent victimization of LGBT people ranges from 10% to 32%, with threats of physical violence being the main form. Victims report their victimization within the range of 17% to 22% of cases. The interest of European scientists in this problem is scarce and partial. Violent victimization of LGBT people is dominantly conceptualized in European policies and strategies through the constructs of discrimination and hate crime.

Keywords: violence, victimization, LGBT, Europe.

* Dr Irma Kovčo Vukadin is a full professor at the Department of Criminology, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb, Croatia.
E-mail: irma.kovco.vukadin@erf.unizg.hr.

TEMIDA
2020, vol. 23, br. 1, str. 57-77
ISSN: 1450-6637
DOI:
Pregledni rad
Primljeno: 19.2.2020.
Odobreno za štampu: 18.5.2020.

Izazovi i perspektive „duginih porodica” u Srbiji

ZORICA MRŠEVIĆ*

Uradu se analiziraju dva tipa „duginih porodica”, one u kojima istopolno orijentisane osobe podižu decu, kao i one u kojima deca (najčešće) ili drugi članovi pripadaju LGBT+ kategoriji. Dvovalentnost pristupa ovog rada bazira se na činjenici da ambijentalna homofobija utiče ne samo individualno na konkretnu LGBT+ osobu, i ne samo na jedan tip „duginih porodica”, već predstavlja izvor niza izazova tipičnih za sve takve porodice. I aktivistički pravac koji funkcioniše regionalno i u Srbiji, takođe, koristi termin „dugine porodice” da označi porodičnu situaciju šire shvaćene ciljne grupe LGBT+ pripadnosti ma kog člana. Predmet rada su specifičnosti izazova i perspektiva oba tipa „duginih porodica”, čija je društvena situacija najčešće okarakterisana viktimiziranošću nasiljem, diskriminacijom, odbacivanjem, stigmatizacijom, marginalizacijom i suočavanjem sa nizom svakodnevnih uskraćivanja i kršenja ljudskih prava. Posebna pažnja se poklanja situaciji LGBT+ dece kao najslabijih i potencijalno najviše izloženih izazovima. Cilj rada je da se, osim ukazivanja na postojeće izazove, identifikuju strategije i pozitivna iskustva osnaživanja i (samo)zaštite „duginih porodica”. Metodološki, rad se bazira na najnovijim studijama slučajeva nasilja, podacima i ekspertskim stavovima, kao i relevantnim domaćim, regionalnim i međunarodnim analizama i aktivnostima, vezanim za funkcionisanje „duginih porodica”.

Ključne reči: dva tipa „duginih porodica” viktimizacija, pravni kontekst, perspektive i strategije delovanja, porodična solidarnost.

* Dr Zorica Mršević je naučna savetnica u Institutu društvenih nauka, Beograd.
E-mail: zorica.mrsevic@gmail.com.

Uvod

Ambijentalna homofobija utiče individualno na svaku konkretnu LGBT+¹ osobu, ali ujedno predstavlja i izvor niza izazova za njihovu okolinu, prijatelje, susede, srodnike i, posebno, za njihovu najbližu porodicu. Ta kompleksna situacija porodice sa gej člano(vima)m već je dobila i svoju umetničku ekspresiju u aktuelnoj domaćoj predstavi „Moj deda je aut” koja se prikazuje u Beogradskom dramskom pozorištu (Janković, 2017).² Posle smrti žene sa kojom je u braku proveo čitav život, deda Marko želi ostatak života da posveti godinama skrivenoj, ali jedinoj iskrenoj ljubavi, muškarcu Danilu. Nedvosmisleno saznanje da je najstariji član porodice gej dovodi celu porodicu u nevolju koja je predstavljena kroz niz anegdotalnih sekvenci. Današnja srpska porodica (i ne samo srpska) teško prihvata i razume sklonost ka istom polu, pogotovu kad takvo priznanje stigne sa najneočekivanije strane, od njenog najstarijeg člana. Za razliku od pomenute pozorišne predstave, društvenu situaciju „duginih porodica”³ ne odlikuju anegdotalni izazovi, nego nasilna viktimizacija, diskriminacija, odbacivanje, stigmatizacija i marginalizacija.

Položaj LGBT+ populacije u Srbiji, a samim tim i „duginih porodica”, već godinama karakterišu tri osnovna problema: 1) ugroženost lične bezbednosti usled pojave nesankcionisanog (ili retko sankcionisanog) fobičnog nasilja, 2) tolerisan fobičan govor mržnje u javnom diskursu, i 3) nepostojanje mogućnosti zasnivanja zakonski regulisanog partnerstva i porodičnih odnosa (Mršević, 2019a: 129). Pozitivne promene, koje utiču i na „dugine porodice”, obuhvataju sagledavanje položaja LGBT+ zajednice kao pitanja ljudskih prava, trogodišnje neometano obavljanje funkcije predsednice Vlade Republike Srbije od strane žene koja je otvorene istopolne orijentacije, uz nedavno (tokom 2019. godine) objavljivanje njenog roditeljstva, aktivistička kampanja pod sloganom *Ne odričem se* iz 2019. godine, kao i višegodišnje redovno održavanje parade ponosa u Beogradu (Mršević, 2019b: 621). Sve te promene su dopri-

¹ Skraćenica LGBT obuhvata lezbejke, gejeve, biseksualne i transrodne osobe, dodatak „+” na kraju ostavlja razmatranje otvorenim za još i neke kategorije, kao npr. interseks, kvir i asekusualne osobe. U ovom radu se dosledno koristi ova skraćenica u autorskom delu teksta, a neke druge varijante, npr. LGBT i LGBTI, javljaju se u citiranim izvorima.

² Premijerno izvedeno na maloj sceni Beogradskog dramskog pozorišta „Predrag Pepi Laković”, 28.4.2017. godine. Rediteljka predstave je Đurđa Tešić.

³ Termin „dugine porodice” treba razlikovati od više decenija starijeg pojma „dugino pleme” koji označava hipi zajednice ljudi širom sveta, a koje se okupljaju na principima mira, nenasilja i ljubavi. Oni se okupljaju da bi se molili za mir u svetu i stvarali utopijske zajednice sa željom da žive u harmoniji sa prirodom (Krivić, 2015).

nele poboljšanju položaja „duginih porodica“, čija je različitost sve više prihvatljiva kao normalna iako je manjinska.

Ovaj rad ima za cilj da ukaže na postojeće izazove „duginih porodica“, čija je društvena situacija najčešće okarakterisana viktimiziranošću nasiljem, diskriminacijom, odbacivanjem, stigmatizacijom, marginalizacijom i suočavanjem sa nizom svakodnevnih uskraćivanja i kršenja ljudskih prava, i da identifikuje strategije i pozitivna iskustva osnaživanja i (samo)zaštite „duginih porodica“. Metodološki, rad se bazira na najnovijim studijama slučajeva nasilja, podacima i ekspertskim stavovima, kao i relevantnim domaćim, regionalnim i međunarodnim analizama i aktivnostima, vezanim za funkcionisanje „duginih porodica“.

„Dugine porodice“

„Dugina porodica“⁴ je ona u kojoj jedno ili više dece ima najmanje jednog roditelja koji se identifikuje kao lezbejka, gej, biseksualni, transrodni, kvir (NELFA, 2018). U drugi tip „duginih porodica“ spadaju one u kojima odrastaju deca LGBT+ pripadnosti. Taj termin koji obuhvata oba tipa „duginih porodica“ prisutan je već godinama u nacionalnim i regionalnim aktivnostima udruženja ERA-LGBT koje okuplja 25 organizacija Zapadnog Balkana i Turske.⁵ Ovo udruženje se sve vreme bavi položajem svih „duginih porodica“, kao porodica u kojima je član LGBT+ pripadnosti, ne odvajajući svoj pristup porodicama u kojima roditelji pripadaju LGBT+ kategoriji, od onih čija su deca te pripadnosti. Kao jedan od istaknutih ciljeva im je „da pomažu i podržavaju LGBT+ roditelje i njihovu decu i roditelje LGBT+ osoba“, bez diferenciranja, bez klasifikovanja u ovaj ili onaj tip, sa jasnom programskom orijentacijom na sve „dugine porodice“. Šta-

⁴ Ne postoji međunarodna definicija duginih porodica, već postoje definicije koje koriste pojedini autori, kao i pojedina udruženja koja su se programski i tematski ograničila na jedan tip duginih porodica. To nije autorsko opredeljenje u ovom radu koji se bavi svim duginim porodicama. Ima se u vidu i da heteroseksualna deca LGBT+ roditelja imaju manje izazova i lakše odrastanje od njihovih LGBT+ vršnjaka, jer ih podržavaju i vole njihovi roditelji, dok njihove LGBT+ vršnjake vrlo često baš ta primarna porodica odbacuje. Svako ko ima i malo uvida u porodični život LGBT+ zajednice, da ne pominjemo i lično iskustvo, zna koliko su oba tipa duginih porodica slična i koliko zapravo nema opravdanja odvojeno ih tretirati i analizirati.

⁵ ERA-LGBTI je regionalno udruženje 25 LGBTI organizacija iz regiona koje se bavi pravima lezbejki, gejeva, biseksualnih, trans, interseks i kvir osoba iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Kosova, Crne Gore, Srbije, Slovenije i Turske. Osnovano je u septembru 2015. godine, sa mandatom da deluje kao krovna organizacija na regionalnom i međunarodnom nivou, za jednaka prava navedenih organizacija u oblasti Zapadnog Balkana i Turske. Više o tome videti na: <https://www.lgbti-era.org>, stranici pristupljeno 20.4.2020.

više, u „dugine porodice” ubrajaju se i prijatelji postojećih „duginih porodica”, kao i oni koji to tek nameravaju da postanu, dakle, zagovara se najširi mogući koncept (ERA-LGBTI, 2020a). Time se, i terminološki i programski, opredeljuju da funkcionišu u širem domenu od samo jednog tipa „duginih porodica”, što potvrđuju i nedavne aktivnosti ERA-LGBTI (iz aprila 2020. godine), u kojima se iznose iskustva „duginih porodica” oba tipa. Tekst „Materinstvo, problemi i izazovi sa kojima se svakodnevno suočavaju dugine porodice” (ERA-LGBTI, 2020b), govori o situaciji prvog tipa „duginih porodica”, gde istopolni partneri podižu decu. Istom tipu pripada i tekst „Za lezbejske majke nema mesta u sistemu” (ERA-LGBTI, 2020c), dok tekst „Mi, roditelji LGBTI dece” (ERA-LGBTI, 2020d), prezentira situaciju drugog tipa „duginih porodica” u kojima su deca LGBT+ pripadnosti, dok su roditelji heteroseksualne pripadnosti.

Osim kroz funkcionisanje tog regionalnog udruženja, široko shvaćen termin „dugine porodice” odnedavno se koristi i u Srbiji i njime se obuhvataju porodice čiji najmanje jedan član, najčešće dete, pripada LGBT+ populaciji. U „dugine porodice”, takođe, spadaju i zajednice istopolnih partnera kao roditelja zajedničke dece ili sopstvene dece iz prethodnih veza, ali i porodice u kojima postoje i drugi srodnici LGBT+ pripadnosti (na primer, tetke, ujaci, dede i bake). „Dugine porodice” su ciljna grupa i nedavno pokrenutog aktivističkog LGBT+ pravca u Srbiji, u kontekstu intenziviranog aktivizma u vreme Prajd parade u Beogradu, a koji sagledava situacije i potrebe za osnaživanjem i strategijama (samo)zaštite takvih porodica čiji su članovi LGBT+ osobe (Luković, 2019). Cilj ovih aktivnosti je osnaživanje LGBT+ roditelja, roditelja koji imaju LGBT+ decu, ali i budućih LGBT+ roditelja.

Moja dugina obitelj – Slučaj „slikovnica”

Skeptici će, međutim, aktuelnu situaciju u Srbiji okarakterisati kao, u najmanju ruku, stagnantnu, povremeno čak retrogradnu i anahronu, kao „dva koraka napred, jedan korak nazad” (Đan, 2017). Njihovu skepsu potvrđuju događaji vezani za slikovnicu „Moja dugina obitelj”, koja je objavljena u Hrvatskoj (Šegota, 2018). Ova slikovnica je imala za cilj da utiče na jačanje socijalne integracije dece koja imaju istopolne roditelje, kao i na unapređenje tolerancije i poštovanje različitosti. Sadrži sličice iz života dvoje dece s istopolnim roditeljima, a namenjena je deci predškolskog uzrasta. Slikovnica nema komercijalni

karakter, odnosno nije namenjena prodaji, ni u zemlji porekla niti izvan nje, već se na zahtev deli zainteresovanim grupama i pojedincima, bibliotekama, predškolskim ustanovama, nastavnom osoblju i slično (FoNet, 2019).⁶

Slikovnica „Moja dugina obitelj” predstavljena je u Beogradu u aprilu 2018. godine, u Centru za kulturnu dekontaminaciju, takođe kao aktivistički, nekomercijalni produkt namenjen edukativnoj upotrebi, uz besplatnu podelu dvadesetak primeraka prisutnima na samoj promociji. Ipak, jedan ministar, Nenad Popović, je javno reagovao. „U trenutku kada se kao država borimo na sve načine da podržimo rađanje, iz Hrvatske nam uvoze gej slikovnice! To pod hitno treba zaustaviti! Moramo da stanemo na put onima koji žele da nas ubede da je u redu da „Roko ima dve mame, a Ana dvojicu tata!” (Gedošević, 2018).

U postupku koji je sproveden po pritužbi udruženja Regionalni info centar i GEJTEN-LGBT protiv Nenada Popovića, ministra bez portfelja zaduženog za inovacije i tehnološki razvoj, povodom njegove objave na društvenoj mreži Twitter, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Brankica Janković dala je mišljenje da je došlo do povrede Zakona o zabrani diskriminacije. Poverenica je uzela u obzir važnost slobode izražavanja, sa jedne strane, ali i zabranu uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i uvredljivo okruženje, sa druge strane. Zato je dato mišljenje da je ministar Nenad Popović izvršio uznemiravanje i ponižavajuće postupanje u skladu sa odredbama člana 12 Zakona o zabrani diskriminacije,⁷ zbog čega mu je upućena preporuka da objavi pisano izvinjenje pripadnicima i pripadnicama LGBT populacije, u roku od 15 dana od dana prijema ovog mišljenja sa preporukom, te da se ubuduće suzdrži od davanja izjava, širenja ideja i stavova kojima se omalovažavaju pripadnici LGBT populacije i podržavaju predrasude prema marginalizovanim društvenim grupama (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2018).

Ministar je ostao pri svom stavu i nije se izvinio, uz obrazloženje da ima pravo na svoje mišljenje. Nažalost, ovo nije ni jedini slučaj sa ovakvim epilogom.

⁶ Predstavnici izdavača su naveli: „Prošle godine javilo se puno roditelja koji su nam u mejlovima pisali da ‘nisu jedni od nas’, ali da žele slikovnicu kako bi pričali sa decom o istopolnim parovima i LGBTI temama”. Javljale su im se i školske biblioteke, profesorke i profesori koji su hteli slikovnicu za nastavu sociologije, etike, građanskog vaspitanja i obrazovanja. Zbog popularnosti, u Hrvatskoj je urađen nastavak slikovnice o LGBT osobama, 27. septembra 2019. godine.

⁷ Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

Pravni kontekst

„Duginim porodicama” je mnogo lakše u zemljama koje imaju pravnu regulativu istopolnih zajednica, čime su mnogi izazovi praktično eliminisani jer se njihov život odvija u domenu legalnog, službenog i zvanično ozakonjenog. Postoje tri grupe zemalja: one koje priznaju pravo na sklapanje braka i usvajanje dece, one koje priznaju samo pravo na registrovano životno partnerstvo, dok treću grupu čine zemlje u kojima im nisu priznata nikakva prava (Cvejić Jančić, 2019a).⁸ Istopolne brakove uglavnom sa usvajanjem (retko bez te mogućnosti, kao, na primer, u Portugaliji) imaju Danska, Švedska, Norveška, Island, Francuska, Belgija, Španija, Portugalija, Kanada, Argentina, Meksiko, Brazil, Engleska, Vels Škotska, Urugvaj, Sjedinjene Američke Države (SAD), Nemačka, Australija, Irska, Malta, Finska, Novi Zeland, Južna Afrika, Ekvador, Tajvan i Kolumbija. Zemlje koje istopolnim partnerima priznaju pravo na zajednicu života, ali ne i sklapanje braka, su Švajcarska, Južna Afrika, Hrvatska, Slovenija, Češka, Grčka, Lihtenštajn, Kipar i Estonija. Neke od njih priznaju i ograničeno pravo na usvojenje, koje se uglavnom odnosi na usvojenje deteta svog istopolnog partnera (Cvejić Jančić, 2019b).⁹ Konačno, u evropske zemlje koje ne priznaju nikakva prava licima istog pola spadaju: Srbija, Severna Makedonija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Albanija, Bugarska, Rumunija, Moldavija, Poljska, Slovačka, Rusija, Belorusija, Ukrajina, Litvanija i Letonija. Ohrabruje perspektiva mogućeg zakonskog regulisanja istopolnih zajednica i u Srbiji, jer je u trećoj verziji Prednacrta Građanskog zakonika, koji je objavljen u maju 2019. godine, usvojena odredba o izjednačavanju vanbračne zajednice lica istog i različitog pola (čl. 2119).¹⁰

⁸ Zakonska regulativa porodičnih odnosa i shvatanje njihove suštine često su odraz razvoja određenog društva i spremnosti tog društva da se suoči sa izazovima koje te promene u društvenom ponašanju donose.

⁹ Evropski sud za ljudska prava smatra da nepriznavanje prava homoseksualnim licima na usvajanje dece predstavlja diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije i povredu prava na privatni i porodični život, što je u suprotnosti sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (na primer, slučajevi E.B.v. France iz 2008. i X and others v. Austria iz 2013. godine) (Cvejić-Jančić, 2019a).

¹⁰ Treća verzija Prednacrta Građanskog zakonika, od 28.5.2019. godine, Knjiga četvrta, Porodični odnosi, Vanbračna zajednica. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/nacrti_i_predlozi/280519-prednacr-t-gradjanskog-zakonika-repu-blike-srbije.html, stranici pristupljeno 19.4.2020.

Primer iz Finske

Finska je pravno regulisala istopolne porodične zajednice još 2002. godine, a 2014. godine je pravno izjednačila brakove, što je ponovo potvrđeno 2017. godine (EurActiv 2017).¹¹ Time se ta zemlja čvrsto opredelila za inkluzivni, nediskriminišući pravac razvoja svog društva. Zato ne iznenađuje što je 2019. godine dobila vladu na čelu sa socijaldemokratkinjom Sanom Marin (34 godine), koju je podigao lezbejski par (CROL, 2019), a koja je, ujedno, i najmlađa premijerka na svetu. Gospođa Marin je odrasla u običnoj, radničkoj „duginoj porodici“ u kojoj je ona prvi član koji je stekao univerzitetsko obrazovanje. Odrasla je u iznajmljenom stanu, sa majkom i njenom partnerkom. Kao dete se zbog okoline osećala nevidljivom, jer nije smela otvoreno da govori o svojoj porodici, ali je istakla i kako joj je majka bila velika podrška u životu i naučila je kako može postići sve što u životu želi.

Suprotstavljanje nasilju

Slučajevi vršnjačkog i porodičnog nasilja nad LGBT+ decom (licima mlađim od 18 godina), koji su se desili tokom 2018. i 2019. godine u Srbiji,¹² izabrani su kao ilustrativni reprezentivi glavnih izazova sa kojima se suočava „dugine porodice“ drugog tipa.¹³ Nasilje u primarnim porodicama i porodično odbacivanje (Milivojević, 2013) izvor su dodatnih strahova, u svim oblicima praćenim zloupotrebom psihoaktivnih supstanci i alkohola kao reakciju na doživljeno porodično nasilje i porodično odbacivanje, što dovodi do problema prihvatanja sopstvenog rodnog identiteta i izaziva stid i sramotu, koji se dodatno pojačavaju kroz osudu okoline i nasilje u školskoj sredini i na poslu (Remafedi, 1987: 333).

Vršnjačko i porodično nasilje nad LGBT+ decom kada se dešavaju zajedno, tj. istovremeno, obuhvataju skoro sve kontakte i ceo ambijent u kome se ta deca kreću, žive, školuju, komuniciraju, bave sportom i slično.

¹¹ Parlament Finske morao je ponovo da glasa o zakonu o istopolnim brakovima, iako ga je već izglasao 2014. godine, nakon što su građani peticijom tražili njegovo ukidanje. Poslanici su opet potvrdili jednakost brakova i zakon je stupio na snagu 1.3.2017. godine.

¹² Glavni izvor tih informacija u ovom tekstu je nevladina organizacija „Da se zna“, zato što već godinama prati i dokumentuje izazove konkretnih životnih situacija sa kojima se suočava LGBTI populacija (lezbejke, gejevi, biseksualni, transrodni, interseks) svih uzrasta.

¹³ Heteroseksualni roditelji, LGBT+ deca.

To nasilje se dešava u stambenim objektima, školi, sportskim klubovima, na sportskim terenima, ulicama i parkovima, odnosno, celokupan fizički i životni prostor te dece obuhvaćen je visokim rizikom od nasilja.

Jedan od načina suprotstavljanja i prevazilaženja nasilja je psihosocijalna podrška. U saradnji sa gradskom opštinom Vračar i Centrom za kulturu i obrazovanje „Božidarac”, udruženje „Da se zna”, omogućilo je LGBT+ osobama i njihovim porodicama i prijateljima, da potraže i dobiju psihološku podršku u vezi sa poteškoćama koje u Srbiji stvaraju predrasude prema stvarnoj ili pretpostavljenoj seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i izražavanju (Kovačević, 2018: 5).

Primeri iz prakse udruženja „Da se zna”

a) Veći gradski centar u Srbiji

Istopolno orijentisani mladić star 16 godina. Mesto incidenta je škola. „Celu prvu i drugu godinu srednje škole sam bio vređan i ismevan zbog svog izgleda. Sve dok se u trećoj nisam suprotstavio, podržan od svojih roditelja i dao do znanja da ne pristajem da budem na stubu srama. Do kraja četvrte godine škole svi su znali da sam istopolno orijentisan, ali sam donekle počeo da budem i poštovan i uvažavan jer sam imao karakter i svoje „ja”, spreman i sposoban da se po potrebi i fizički odbranim. Jednostavno nisam dao na sebe. Polako je počelo da bude uglavnom sve u redu, na svim poljima, ali sam želeo da to svoje iskustvo podelim sa vama kao grupom za zaštitu LGBT+ prava jer je važna, a u nekim momentima presudna, podrška roditelja. Svi napadači su muškog pola, konkretno, to je grupa školskih drugova”.¹⁴

b) Grad u Šumadiji

Mladić istopolne seksualne orijentacije star 17 godina. Slučaj se desio u aprilu 2018. godine, noću, posle 22h, u stambenom prostoru. Mladić je doputovao kući autobusom gde su ga na stanici dočekali majka i otac. Kod kuće je mladić bio pun elana i želje da otkrije majci svoje seksualno opredeljenje ne sluteći kakva ga reakcija čeka. Ocu je već rekao, a on je to podneo prilično teško i stresno. Oko ponoći se autovao i majci. Razgovor je trajao oko 2 do 3

¹⁴ Prijavljeno organizaciji „Da se zna” 11.2.2018 godine. Delo nije prijavljeno policiji.

sata. Otac joj se pridružio i te večeri sina više puta okarakterisao kao „psihičkog bolesnika sa teškim poremećajem ličnosti“, a povremeno je dobijao i šamare. To je bio najteži razgovor u njegovom dotadašnjem životu. Ljubav se preoblikovala u strepnju i konstantni strah, obzirom da od tada skoro svakodnevno, mesecima posle događaja, i dalje trpi verbalno nasilje i pretnje roditelja. Sutradan se spakovao i obavestio roditelje da će pokušati da ubuduće živi sam bez njihove pomoći. Od tada radi u jednom kafiću u Zemunu, završava frizerski kurs, a takođe i redovno pohađa terapijsku grupu samopomoći u „Božidarcu”.¹⁵

c) Predgrađe Beograda

Mladić star 14 godina prijavio je psihičko nasilje od strane roditelja, kojem je kontinuirano izložen, a koje je motivisano njegovom seksualnom orijentacijom. Iz opisa slučaja: „Incidenti sadrže verbalno nasilje i psihičko zlostavljanje bazirano na homofobiji i dešava se u kontinuitetu, preko dve godine, u porodičnom domu.”¹⁶ Kako bi ga podržao i ohrabrio, sagovornik iz grupe „Da se zna” mu je naveo slične primere drugih mladića koji su i sami prošli kroz situacije roditeljskog maltretiranja. Takođe ga je uputio na gay friendly porodičnu terapiju u „Božidarcu”, koju su prihvatili i taj mladić i njegova porodica.

Vršnjačko nasilje može da se ublaži podrškom i zaštitničkom ulogom porodice, adekvatnom i blagovremenom institucionalnom reakcijom škole i drugih nadležnih institucija. U slučajevima kada sve to izostane, što se često dešava, onda su takva deca izložena najvećem životnom izazovu, koji često mnoga i ne prežive. Stopa samoubistva i pokušaja suicida LGBTI+ dece svuda u svetu je visoka, a u poređenju sa drugim grupama u riziku, spada među najviše. Istopolna seksualna orijentacija predstavlja značajan faktor rizika za samoubistvo. Studije sprovedene na početku 21. veka, utvrdile su jaku vezu između istopolne seksualne orijentacije i samoubilačkih misli kod mladih i pokušaja samoubistva (Gibson, 1989: 125).

Na osnovu pokazatelja iz brojnih studija, mlade LGBT osobe, zbog odbijanja i nerazumevanja porodice tokom adolescencije su 8,4 puta sklonije da pokušaju samoubistvo, 5,9 puta sklonije ka težem obliku depresije.¹⁷ Postoji

¹⁵ Prijavljeno organizaciji „Da se zna” oktobra 2018. godine.

¹⁶ Prijavljeno organizaciji „Da se zna” 7.8.2019. godine.

¹⁷ Isto istraživanje pokazuje da su mladi LGBT 3,4 puta skloniji da koriste psihoaktivne supstance i 3,4 puta skloniji nezaštićenim seksualnim odnosima i bežanju od kuće, u poređenju sa vršnjacima iz porodica koje imaju visok stepen prihvatanja, ili nizak nivo porodičnog odbijanja prema LGBT srođnicima (Caitlin i dr., 2009).

jasna i direktna veza između određenog roditeljskog i porodičnog odbijajućeg ponašanja i negativnih zdravstvenih (mentalnih) problema i poremećaja, koji se javljaju kod mladih, ali i odraslih lezbejki, gej mladića i biseksualaca i mogu biti od uticaja na donošenje odluke o samoubistvu (Caitlin i dr., 2009: 348). Treba napomenuti da je uočeno da sa legalizacijom istopolnih brakova u nekoj zemlji, trajno dolazi do smanjenja stope pokušaja samoubistva među decom „duginih porodica” u toj državi (Remafedi, 1987: 336).¹⁸

Ako i ne dođe do tog najtragičnijeg kraja, traume dugo ostaju, čak doživotno. Sve ukazuje na ozbiljnost posledica koje mogu da se manifestuju u vidu raznih vrsta fizičkih povreda, različitog stepena ozbiljnosti i trajnosti. Još češće su psihičke posledice u vidu dugotrajnih, možda doživotnih trauma, gubitka samopouzdanja, internalizovane homofobije, depresije i oštećenih komunikacionih veština. Društvene posledice obuhvataju drastično slabljenje školskog uspeha, ugrožavanje ili napuštanje redovnog toka školovanja, pre vremena završetak edukativnog perioda bez završene škole i slično. Porodične posledice se javljaju u vidu raznih oblika porodičnog nasilja, pokušaja prinudnog lečenja, odricanja i odbacivanja deteta iz roditeljskog doma.

Izazovi porodičnog ambijenta

Prvi izazov sa kojim se suočavaju oba tipa „duginih porodica”, posebno one koje pripadaju drugom tipu (sa LGBT+ decom), i sa kojim primarno treba da se izbore, je njihova sopstvena internalizovana homofobija. Sledeći i ozbiljniji izazov sa kojim treba da se suoče jeste povećani rizik od nasilja, diskriminacije, odbacivanja i društvene ili profesionalne izolacije na mnogim nivoima. Kao jedan od kompleksnih izazovnih zadataka „duginih porodica” je nužnost otvaranja perspektive kreiranja i održanja unutar porodične solidarnosti, podrške i samopomoći, kao strategije odgovora na izazove diskriminativnog društvenog ambijenta. Zbog mnogobrojnih izazova, čije uspešno rešavanje predstavlja put otvaranja perspektiva, važno je ukazati da ta porodična inicijativa

¹⁸ Legalizovanje istopolnih brakova povezano je sa značajnim smanjenjem stope pokušaja samoubistva među decom, sa najvećim efektom među decom homoseksualne orijentacije (LGB mladima). Rezultati studije realizovane u Sjedinjenim Američkim Državama, u kojoj je analiziran period od januara 1999. godine do decembra 2015. godine, pokazuju da je stopa pokušaja samoubistva među svim učenicima starosti između 9 i 12 godina opala za 7%, dok je stopa pokušaja samoubistva među učenicima homoseksualne orijentacije (LGBT omladine) istog uzrasta je opala za 14% u državama koje su uspostavile istopolne brakove (Remafedi, 1987).

nije novina, budući da potrebe za takvim aktivnostima postoje i u Srbiji već duži vremenski period. U Beogradu se u okviru aktivnosti grupe „Labris“ od 2006. godine javljaju sporadične inicijative usmerene na osnaživanje roditelja LGBT+ dece, koje se ogledaju u radu grupa samopomoći na čijim radionicama su i roditelji delili svoja iskustva, te na taj način kreirali osnov zajedničke podrške u prihvatanju sopstvene dece (Mršević, 2015a, 2017). Iako je ta inicijativa 2006. godine bila kratkog daha i trajanja, koncept izgradnje porodične solidarnosti sa članovima/članicama LGBT+ pripadnosti nije napušten. Novi početak ove inicijative bio je 2014. godine, kada je i ta nova, kao i ona prethodna inicijativa iz 2006. godine, dobila isti, pomalo misteriozni naziv: PFLAG (Parents, Families & Friends of Lesbians & Gays).¹⁹ Tada se, za razliku od 2006. godine, okupila veća grupa roditelja (Mršević, 2015b).²⁰ Grupu su činili roditelji koji su već podržavali i štitili svoju LGBT+ decu. Oni su nastojali da pruže podršku roditeljima koji su se tek suočavali sa činjenicom da su njihova deca LGBT+ pripadnosti, i da im pomognu savetima zasnovanim na njihovom ličnom iskustvu.

Istorija organizacije PFLAG započela je u Sjedinjenim Američkim Državama. Akciju je pokrenuo događaj koji se desio u aprilu 1972. godine, kada su Jeanne Manford i njen suprug dobili poziv iz bolnice gde je njihov sin Morty, inače gej aktivista, bio odveden pošto je bio pretučen dok je delio letke na jednom političkom događaju u New York-u. Jeanne je poslala protestno pismo New York Post-u, u kojem se predstavila kao majka gej demonstranta, žaleći se na ravnodušnost policije u pogledu pružanja zaštite LGBT+ aktivistima (PFLAG, 2014). U nedeljama koje su usledile, Jeanne je davala intervjue u radio i televizijskim emisijama u raznim gradovima. Ponekad bi se pojavljivala cela porodica, ona, njen muž i njihov sin. Predsednik američkog PFLAG-a je 1990. godine poslao pismo Barbara-i Bush, tražeći podršku predsednika

¹⁹ Model inovativnog aktivizma posvećen pružanju podrške roditeljima LGBT dece je PFLAG grupa za razmenu iskustava sa onim roditeljima koji su prihvatili raznolikost svoje LGBT dece. Prisustvujući sastancima PFLAG grupe i učestvujući u njihovim aktivnostima, mnogi su na kraju postali prijatelji i pristalice svoje LGBT dece, a neki od njih i pravi aktivisti za LGBT prava. PFLAG grupa se sastoji od roditelja, porodice i prijatelja lezbejki i gejeva i namenjena je poboljšanju statusa i društvenom prihvatanju LGBT osoba. Okupljanje PFLAG grupe ima za cilj da podrži LGBT osobe na planu zastupanja njihovih prava i stvaranja obrazovne prakse radi pomoći novodošavšim članovima da savladaju svoju internalizovanu homofobiju putem njihovog upoznavanja sa medicinskim, psihološkim, sociološkim i kulturološkim činjenicama kroz edukativne programe, a sve sa ciljem pokretanja pozitivnog stava javnosti prema LGBT osobama. Aktivnosti PFLAG uključuju politički dijalog sa predstavnicima vlasti i nevladinih organizacija u Srbiji, o pitanjima seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

²⁰ Autorka je vodila intervju sa Jelenom Vasiljević, koordinatorkom PFLAG, 12.3.2015. sa ciljem prikupljanja informacija o istoriji i politici PFLAG organizacije u Srbiji.

Bush-a. Njen odgovor je bio: „Iskreno verujem da ne smemo tolerisati diskriminaciju bilo koje osobe ili grupe u našoj zemlji. Takvo ponašanje uvek donosi bol i nastavak netrpeljivosti.” Njeni komentari, kao verovatno prva pozitivna izjava o homoseksualcima ikada upućena iz Bele kuće, a koje je preuzeo Associated Press, izazvali su političku promenu (PFLAG, 2014).

Upoznavanje sa počecima PFLAG organizovanja pruža roditeljima mogućnost da uoče mnogo sličnosti sa situacijom u Srbiji. Svuda, i u Americi, Evropi, pa i kod nas, neki roditelji odbrambeno reaguju na nasilje i diskriminaciju kojima su izložena njihova deca, odlučno rešeni da im se pridruže u njihovom aktivnom zahtevanju pravde, zaštite i poštovanja ljudskih prava. Oni se upoznaju sa iskustvom Jeanne Manford koja je bila nastavnica u Queens-u, a koja je 1972. godine sa svojim gej sinom i aktivistom, Morty-jed Manfordom, učestvovala na gej paradi u New York-u. Tada je nosila transparent na kojem je pisao *Roditelji homoseksualaca ujedinite se u podršci svojoj deci*. Inspirisana dobrim prijemom, ona i njen suprug su došli na ideju o organizaciji roditelja čija su deca gejevi i lezbejke. Ova inicijativa, kako je kasnije ukazano, postala je „most između homoseksualnih i heteroseksualnih zajednica”.

Iskustva roditelja koji su od ranije prihvatili svoju LGBT+ decu obično nude odgovore roditeljima koji se tek suočavaju sa saznanjem o seksualnoj orijentaciji deteta. Pomažu im da shvate kada i kako da postignu prihvatanje netradicionalne seksualne orijentacije i rodnog identiteta svoje dece, šta je ključno da se uradi uprkos homofobčnom društvenom okruženju, i baš zbog njega, kada i kako su se odlučili za zaštitnu roditeljsku ulogu i, šta se desilo posle njihove odluke o prihvatanju seksualne orijentacije i rodnog identiteta svoje dece. To su odgovori, odnosno modeli ponašanja koji se mogu koristiti kao primeri dobre prakse među roditeljima, kada imaju poteškoća pri donošenju odluke u vezi s njihovom LGBT+ decom (Arnaut, 2012).

Porodično prihvatanje umesto odbacivanja

Proces „proizvodnje tela” je nametanje deci, kroz socijalizaciju, striktno limitiranog binarnog žensko-muškog modela ponašanja, izgleda i identitetskih preferenci, kao jedino ispravnog i normalnog, prihvatljivog ponašanja. To je proces koji počinje u porodici, ali je prisutan i u edukativnom sistemu svih nivoa, kao i u drugim društvenim segmentima i komunikacijama. Sadrži

režim tzv. prinudne normalizacije (Batler, 2012), koji obavljaju roditelji LGBT+ dece i drugi bliski srodnici, što obuhvata različite oblike nasilja nad LGBT+ decom, uključujući odbijanje prihvatanja nebinarne različitosti, pretnje, prinudno lečenje, razne oblike fizičkog i psihološkog nasilja, kao i izbacivanje iz roditeljskog doma. Ovi režimi, rigidno-normativnog tipa, su još uvek mnogo češći od fleksibilne vrste normalizacije ponašanja dece i mladih, i izraženi su i u javnom, medijskom diskursu.

„Da je moje dete gej, ja bih ga/je ubio” (Mondo, 2012), „Ti si sama sebi izabrala svoju smrt”, „Najbolje je da ćutiš o tome” (Vučaj, 2009: 75, 78), „Ti si bolestan”, „Nema više izlazaka”, „Ako se ne promeniš, svi mostovi u Beogradu su tvoji da se ubiješ”. Ovo su samo neke od fraza koje su roditelji iz Beograda rekli svojoj deci koja su priznala da su gejevi (Pašić, 2012).

Zato se često postavlja pitanje zašto se u Srbiji roditelji olako odriču svoje LGBT dece. Pretpostavlja se da je u pitanju ogroman strah tih roditelja da će ih sredina odbaciti, da neće umeti da se uklope, ili strah da su pogrešili kao neuspešni roditelji, da nisu dobro odigrali svoju ulogu pred komšilukom i poznanicima. Možda je u pitanju gnev zbog svega što su „uložili” u vaspitanje deteta po tradicionalnom obrascu, a dete nije postalo onakvo kakvo su očekivali. Neki se pravdaju verskim razlozima, smatrajući da im je religija preča od rođenog deteta. Na delu može da bude i režim tzv. „prinudne normalizacije” u okvirima patrijarhalnog modela dominacije i subordinacije, nedovoljna edukovanost i homofobičnost društvenog ambijenta, koji su identifikovani kao glavni uzroci porodičnog nasilja prema LGBT+ deci.

Potpuno drugačije roditeljske reakcije od navedenih su moguće, kao što se vidi iz sledećih autentičnih roditeljskih priča. U dnevnim novinama 2019. godine su objavljeni oglasi koji su sadržali izjave roditelja da se ne odriču svoje dece zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Ovi oglasi su izazvali veliko interesovanje javnosti u Srbiji i regionu. Kampanja Udruženja „Da se zna” naslovljena sloganom *Ne odričem se* je originalna, pozitivna i veoma dirljiva kampanja kojom su ciljani roditelji LGBT+ dece, ali za koju su postojala očekivanja da će pogoditi i javnost – upravo gde treba.

Jedan od najtežih trenutaka za LGBT + populaciju je upoznavanje porodice sa svojom seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom, naročito na Balkanu i u malim sredinama u kojima su kulturne barijere izuzetno izražene kada je reč o prihvatanju od strane porodice. Nažalost, to u mnogim slučajevima znači suočavanje sa odbacivanjem. Da bi ozvaničili odbacivanje, roditelji

čak ponekad u dnevnim novinama objavljuju javne oglase kojim se odriču svog deteta. To je običaj koji je bio prisutan u vreme kada su štampani mediji bili rasprostranjeniji, na primer, u drugoj polovini 20. veka, ali je prisutan i danas. Ova ružna, nekadašnja praksa je preuzeta kao alat promenjene perspektive. Udruženje za prava LGBT+ „Da se zna” pokrenulo je kampanju i objavilo niz pozitivnih oglasa „(ne)odricanje svog deteta” u nacionalnim i lokalnim novinama. Time je omogućeno raznim porodicama da javno podrže svoju decu, izražavajući na taj način svoj ponos zbog toga ko su i kakva su im deca i ljubav prema njima. „(ne)Odričem se svog deteta” postao je moto zajednice i tema Belgrade Pride-a 2019. godine.

Posle mnogih kampanja u ovom društvu, može se osnovano očekivati da kampanja *Ne odričem se* šalje pravu poruku, otvarajući perspektivu upravo onima koji potiču iz „duginih porodica” drugog tipa. Ovakve akcije su neophodne u raznim segmentima života. Ukoliko se predrasude i stereotipi ne razbijaju stalno, na svaki dostupan, razumljiv i jasno artikulisan način, barijere će postojati još dugo, blokirajući društveno prihvatanje LGBT+ dece i odraslih, kao i njihovo normalno integrisanje u porodični i društveni ambijent.

Priča Atiline majke

Pre dvadesetak godina, Atila je bio prvi gej na ovim prostorima koji je javno, preko medija, „izašao iz ormara”²¹ i započeo svoju borbu za prava homoseksualaca.²² Mogu se samo pretpostaviti reakcije širom tadašnje Srbije i Crne Gore. Suvišno je i pominjati kako je to primljeno u njihovoj vojvođanskoj varošici B. Kada je otišao na studije režije na Akademiji umetnosti u Novom Sadu, upoznao je momka koga je često pominjao majci, koja ga je jednom prilikom, sasvim spontano, upitala da li mu je taj muškarac nešto više od prijatelja. Kao iz topa odgovorio je da jeste, da mu je to momak. Majka nije bila ni šokirana ni zatečena, zagrlila je sina i rekla mu da je znala da je tako, da je jedva čekala da joj to kaže i da će uvek biti uz njega. Videla je koliko mu je laknulo što je to uspeo da prevale preko usta, što nije ljuta i što mu ne zamera. Želeo je, kada se već otvorio, da svoju tajnu podeli i sa ocem, koji je to vrlo teško primio. Situacija u kući je postala još napetija kada je Atila odlučio da se upusti u borbu

²¹ Izlazak iz ormara je doslovni prevod (*Out of the closet*), termina na engleskom jeziku kojim se opisuje prestanak skrivanja sopstvene istopolne orijentacije. Kod nas se za tu situaciju više koristi domaći izraz, „autovanje”.

²² Više o tome videti u: Čakširan, 2019.

za prava homoseksualaca i da istupi u javnosti. Otac nije skrivao otpor i prezir prema seksualnom opredeljenju jedinog sina, a još više ga je nerviralo to što je postao gej aktivista. Otac se vremenom smirio, iako i dalje smatra da Atila nije „normalan“. Majka kaže da se nije sakrila u mišju rupu, nije se stidela. Bila je ponosna na Atilu, na njegovu hrabrost i želju da bude to što jeste, ma šta o tome mislila okolina. Zahvaljujući njemu, kaže da je postala bolja osoba, osetljivija na tuđe probleme, brižnija i spremnija da pomogne svima koji su se osećali bespomoćno i ugroženo. Tako je majka Eta (68), od seoske domaćice zaposlene u lokalnoj prodavnici, kojoj se ceo svet vrteo oko kuće, bašte, pilića i slaganja robe po rafovima prodavnice, postala aktivistkinja i borkinja za emancipaciju žena u malim sredinama.

Priča majke Gordane

Gordana Perunović Fijat je razvedena žena, majka dvoje dece koju je godinama odgajala sama.²³ Priča da su deca i ona bili veoma dobar mali tim. Sad su deca odrasla, postala „svoji ljudi“, pa tako i funkcionišu. Njena podrška u oglasu odnosi se na oboje njene dece, dakle i na ono koje je LGBT i na ono koje nije, a odnosi se na to da žive kako najbolje znaju, da sami prave svoje izbore, uključujući i to koga će voleti. Odlučila se za javnu podršku, jer je po opredeljenju antifašistkinja i feministkinja. Smatra da je lično, a ujedno i politički važno, dati podršku dragim i poštovanim ljudima. Kao majka, ona je na strani svoje dece i javno i privatno. I deca su bila na njenoj strani kada se društveno angažovala i u mnogim teškim trenucima, poput razvoda, gubitka jednog, pa drugog radnog mesta, kad su joj bila jedina podrška. Podrška roditelja LGBT deci – i svoj deci – je neophodna i izuzetno važna u ovako konzervativnim društvima, kakva je Srbija, ali i obrnuto, podrška roditeljima od strane njihove dece je važna. Dakle, proces podrške je svakako dvosmeran. Tamo u kraju odakle je i gde živi, roditelji prestaju da komuniciraju sa ćerkom ako je zavolela razvedenog čoveka, ne primaju u kuću sina čija je partnerka žena sa detetom iz prethodne veze. Prave skandal ako sin hoće da se oženi devojkom koja im ne odgovara zato što je iz siromašne porodice, druge vere ili druge nacionalne pripadnosti. Ponašaju se kao roditelji Romea i Julije. Gordana lično poznaje ženu koju je nesuđeni svekar pretukao, smatrajući da njegovom

²³ Po obrazovanju je diplomirana pravica. Radi u novinarstvu još od 1984. godine. Nezaposlena je već pet godina, od kad ju je lokalna vlast otpustila kao tehnološki višak, iako je fakultetski obrazovana i pripadnica nacionalne manjine. Više o ovoj priči videti u: Diković, 2019.

sinu ne odgovara starija žena, a ona je tek nepunu godinu starija od njega. I onda se, u takvom društvu, prepunom mržnje i tračeva, pojavi neko ko voli osobu istog pola, a roditelji imaju itekakva očekivanja na temu budućih partnera svoje dece. Pritisak porodice i sredine je ogroman i teško je odupreti se takvom strahu i nasilju. Gordana je u životu imala mnogo problema sa porodicom i prijateljima kada je počela otvoreno, i lično i profesionalno, da podržava LGBT+ ljude, ali vremenom je jednostavno prestala da se druži sa onima koji je osuđuju. Sopstveno mišljenje uvek ima cenu, a ovde i danas, naročito. U stvari, izbor je lak – da li biti usamljena, na strani svog deteta, koje se voli ili na strani onih koji bi ga osudili – ističe Gordana Perunović Fijat.

Zaključak

U pogledu društvenog konteksta u kome postoje i funkcionišu „dugine porodice”, svako društvo mora da pronađe snagu i argumente da odgovori odrečno na pitanje: Može li inkluzivni, demokratski, nediskriminirajući razvoj društva biti igra izbora ko će uživati sva ljudska prava, a ko neće? Ozakonjenje istopolnih zajednica znatno će doprinositi poboljšanju položaja „duginih porodica” oba tipa, umanjujući broj i intenzitet izazova sa kojima se suočavaju. Sve „dugine porodice”, primarno, treba da se izbore sa sopstvenom internalizovanom homofobijom, često prikriveno prisutnom, a zatim da se osnaženi porodičnom solidarnošću i podrškom (što je drugom tipu često mnogo teže), suoče sa kompleksnim kontekstualnim, društvenim rizicima od nasilja, diskriminacije, odbacivanja i izolacije.

Kada je u pitanju prvi tip „duginih porodica” (roditelji LGBT+ pripadnosti), istraživanja opovrgavaju česte predrasude o njima, jer uprkos stigmatiziranosti ovih porodica, između dece koja odrastaju u istopolnim i u heteroseksualnim zajednicama ne postoje značajne razlike kad je reč o psihosocijalnom razvoju i prilagođenosti. Deca stižu iskustva kroz način na koji njihovo društveno okruženje prihvata njihove porodice (Hočevar, 2014: 85-104). Ne postoji lošija socijalna prilagođenost te dece, veća zastupljenost istopolne orijentacije i netradicionalnog rodnog izražavanja kod njih, niti veće prisustvo zlostavljanja, nego u tradicionalnim porodicima. Nalazi istraživanja pokazuju da ne postoje statistički značajne razlike između dece koju odgajaju „dugine porodice” prvog tipa i drugih porodičnih oblika u pogledu formiranja rodnog identiteta, rodnih

uloga, emocionalnog i kognitivnog razvoja ili psiholoških razlika u ponašanju (Hočevar, 2014: 97-98). Ono što deci zaista šteti jesu posledice teško iskorenjivih predrasuda o deci koja odrastaju u porodici u kojoj su roditelji istog pola. Iako se porodica dobro stara o njima, kada izađu iz porodične zaštite doživljavaju uvrede, ponižavanje, ismevanje ili vršnjačko nasilje zbog seksualne orijentacije njihovih roditelja. U takvim situacijama, detetu najviše može da škodi nezdrava društvena sredina u kojoj se podstiču i neguju nizak prag tolerancije na različitosti i bilo koja vrsta verbalnog ili fizičkog nasilja samo zbog seksualne orijentacije detetovih roditelja (Cvejić Jančić, 2019b). Za dobrobit deteta nije presudan oblik porodice već briga, nega i ljubav koje dete dobija unutar nje, kao i sposobnost roditelja da odgovore na razvojne potrebe deteta, u čemu „dugine porodice” ne zaostaju za tradicionalnim porodicama.

Što se tiče drugog tipa „duginih porodica” (deca LGBT+ pripadnosti), neophodna je porodična solidarnost, prihvatanje i podrška. U društvenom kontekstu, psihosocijalna podrška je često neophodni sledeći korak koji se nadovezuje na primarno porodični ambijent, kao i dosledno institucionalno procesuiranje i sankcionisanje slučajeva nasilja i diskriminacije.

Za sve „dugine porodice” poruka je da budu snažne i da pokažu solidarnost, da zagovaraju i unapređuju porodična i roditeljska prava LGBTI osoba u svojoj zemlji, učestvuju u procesima društvenih promena kroz razne aktivnosti, da informišu i budu informisani, da se edukuju, povezuju, zastupaju, kako kroz zagovaranje i programe pravne podrške, tako i kroz zajedničke i opšte javne aktivnosti i programe, poput sastanaka „duginih porodica”, konferencija, javnih prezentacija i medijskih nastupa (ERA-LGBTI, 2020a).

Literatura

Batler, Dž. (2012) *Psihički život moći, teorija pokoravanja*. Beograd: Centar za medije i komunikaciju.

Caitlin, R., Russell, R., Huebner, D., Rafael, M. D., Sanchez, J. (2009) Family Rejection as a Predictor of Negative Health Outcomes in White and Latino Lesbian, Gay, and Bisexual Young Adults. *Pediatrics*, 1, str. 346-352. doi:10.1542/peds.2007-3524.

Đan, A. (2017) *Korak napred, nazad dva – Uloga policije u jačanju prevencije i mehanizama zaštite od zločina iz homofobije i transfobije u Srbiji*. Beograd: Udruženje „Da se zna”.

Gibson, P. (1989) Gay and Lesbian Youth Suicide. U: M. Feinlieb (ur.) *Prevention and Intervention in Youth Suicide: Report of the Secretary's Task Force on Youth Suicide*. Vol. 3 Washington D. C.: US Department of Health and Human Services, Public Health Service, str. 115-142.

Hočevan, A. (2014) Children in Rainbow Families. *Ljetopis socijalnog rada*, 1, str. 85-104.

Mršević, Z. (2015a) Porodično nasilje i odbacivanje LGBT dece u Srbiji. *Bezbednost*, 1, str. 87-104.

Mršević, Z. (2017) Diskriminacija, roditelji i prijatelji: PFLAG Srbije protiv nasilja u porodici i odbacivanja LGBT dece. U: B. Bilić, S. Kajinić (ur.) *Na raskršću opresija: Interseksionalnost & LGBT aktivizam u Hrvatskoj i Srbiji*. Beograd: Centar za kvir studije, str. 127-144.

Mršević, Z. (2019a) Diskriminacija, roditelji i prijatelji: PFLAG Srbija protiv nasilja u porodici i odbacivanja LGBT dece. U: B. Bilić (ur.) *U mrežama drugosti: Interseksionalnost i LGBT aktivizam u Srbiji i Hrvatskoj*. Novi Sad: Mediteran Publishing, str.120-137.

Mršević, Z. (2019b) Položaj lezbejki u Srbiji. U: N. Macanović (ur.) *Položaj marginalizovanih grupa u društvu*. Banjaluka: Fakultet političkih nauka. Centar modernih znanja, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 618-625.

Remafedi, G. (1987) Adolescent Homosexuality: Psychosocial and Medical Implications. *Pediatrics*, 3, str. 331–337.

Šegota, I. (2018) *Moja dugina obitelj*. Zagreb: Udruženje Dugine obitelji.

Vučaj, S. (2009) *Treći glas, coming out i lezbejke u Srbiji*. Beograd: Labris - organizacija za lezbejska ljudska prava.

Zakon o zabrani diskriminacije. Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

Internet izvori

Arnaut, M. (2012, 18. jul) *Kako da reagujete ako čujete: Mama, tata, ja sam gej! Gay u Obitelji*: Portal za podršku obitelji pripadnika seksualnih i rodničkih manjina. Dostupno na: <https://www.gay-u-obicelji.com/site/coming-out/korisno-je-znati/34-kako-da-reagujete-ako-cujete.html>, stranici pristupljeno 9.2.2019.

CROL (2019, 9. decembar) *Nova finska premijerka dijete je iz duginih obitelji*. CroL LGBT news portal. Dostupno na: <https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/9895-nova-finska-premijerka-dijete-je-iz-dugine-obicelji>, stranici pristupljeno 10.12.2019.

Cvejić Jančić, O. (2019a) Zajednice života lica istog pola - Trendovi u regulisanju porodično-pravnog statusa ovih zajednica u savremenom pravu. *Pravni život*, 10,

str. 61-84. Dostupno na: https://kopaonikschool.org/wp-content/uploads/2020/02/PZ-10-2019_WEB.pdf, stranici pristupljeno 23.4.2020.

Cvejić Jančić, O. (2019b) Rad na donošenju Građanskog zakonika. *Pravnik u pavo-suđu*. Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/intervju/olga-cvejic-jancic-intervju-paragraf-2019.html>, stranici pristupljeno 23.4.2020.

Čakširan, A. (2019, 1. jul) Moj sin Atila je prvi deklarisan gej na ovim prostorima: Njegova hrabrost pomogla mi je da shvatim šta je moja životna misija, *Blic*. Dostupno na: <https://zena.blic.rs/podrobnosti/porodica/moj-sin-atila-je-prvi-deklarisan-gej-na-ovim-prostorima-njegova-hrabrost-pomogla-mi/rhqe18r>, stranici pristupljeno 7.11.2019.

Diković, J. (2019, 25. juna) Roditelji LGBT dece kao roditelji Romea i Julije, *Danas*. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/roditelji-lgbt-dece-kao-roditelji-romea-i-julije/>, stranici pristupljeno 6.11.2019.

ERA-LGBTI. (2020a, 16. april) *And What about the Rainbow Families?* Dostupno na: <https://www.lgbti-era.org/news/and-what-about-rainbow-families>, stranici pristupljeno 20.4.2020.

ERA-LGBTI. (2020b, 21. april) *Motherhood, Problems and Challenges Rainbow Families Face on Everyday Basis*. Dostupno na: <https://www.lgbti-era.org/news/motherhood-problems-and-challenges-rainbow-families-face-everyday-basis>, stranici pristupljeno 21.4.2020.

ERA-LGBTI. (2020c, 22. april) *There is No Place for Lesbian Mothers in the System*. Dostupno na: <https://www.lgbti-era.org/news/there-no-place-lesbian-mothers-system>, stranici pristupljeno 17.4.2020.

ERA-LGBTI. (2020d, 22. april) *We, the Parents of LGBTI Children*. Dostupno na: <https://www.lgbti-era.org/news/we-parents-lgbti-children>, pristupljeno 18.4.2020.

EurActiv(2017, 24. februar) *Finska još jednom legalizovala istopolne brakove*. Dostupno na: <https://euractiv.rs/vesti/ljudska-prava/11040-finska-jo-jednom-legalizovala-istopolne-brakove>, stranici pristupljeno 10.4.2020.

FoNet. (2019, 27. septembar) U Hrvatskoj zbog popularnosti urađen nastavak slikovnice o LGBT osobama, N1 Region. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Region/a529606/U-Hrvatskoj-zbog-popularnosti-uradjen-nastavak-slikovnice-o-LGBT-osobama.html>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

Gedošević, L. (2018, 8. maj), Kako je jedna besplatna GEJ SLIKOVNICA napravila HAOS u Vladi, *Blic*. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/politika/kako-je-jedna-besplatna-gej-slikovnica-napravila-haos-u-vladi/rk60rgz> stranici pristupljeno 20.5.2020.

Janković, D. (2017) *Moj deda je aut*. Beograd: Beogradsko dramsko pozorište. Dostupno na: <https://bdp.rs/predstave/moj-deda-je-aut/>, stranici pristupljeno 10.11.2019.

Kovačević, M. (2018) *Podaci, a ne zvona i praporci 2 - Izveštaj o protivpravnom postupanju motivisanom seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom u Republici Srbiji u 2018. godini*. Beograd: Udruženje Da se zna. Dostupno na: <https://dasezna.lgbt/attachments/Podaci-a-ne-zvona-i-praporci2.pdf>, stranici pristupljeno 26.4.2020.

Krivić, M. (2015, 25. juni) Pleme – negde ispod duge: Slovenački fotograf u središtu Duginih okupljanja. *National Geographic*. Dostupno na: <https://www.nationalgeographic.rs/reportaze/galerije/6270-pleme-negde-ispod-duge-slovenacki-fotograf-u-sredistu-duginih-okupljanja.html>, stranici pristupljeno 20.5.2020.

Luković, P. (2019, 7. decembar) U Beogradu pokrenuta grupa Dugine porodice. Regionalni portal XXZ Magazin. Dostupno na: <https://www.xxzmagazin.com/u-beogradu-pokrenuta-grupa-dugine-porodice>, stranici pristupljeno 22.4.2020.

Milivojević, Z. (2013, 12. jun) Dete pogrešnog pola, *Politika*. Dostupno na: <http://www.mojpedijatar.co.rs/dete-pogresnog-pola/>, stranici pristupljeno 15.11.2019.

Mondo (2012, 30. novembar) Šta kad ti dete kaže da je gej. *Mondo Društvo*. Dostupno na: <https://mondo.rs/Info/Drustvo/a269645/MONDO-Sta-kad-ti-dete-kaže-da-je-gej.html>, stranici pristupljeno 11.11.2019.

Mršević, Z. (2015b, 12. mart) O PFLAG-u u Srbiji. *Labris*. Dostupno na <http://labris.org.rs/o-pflag-u-u-srbiji/>, stranici pristupljeno 20.11.2019.

NELFA (2018, 17. maj) *Rainbow Families in Europe*. NELFA Keynote speech at the Fourth Equal opportunities office awareness event for IDAHOT in the General Secretariat of the Council of the European Union. Brussels: Network of European LGBT families Associations. Dostupno na: <http://nelfa.org/inprogress/wp-content/uploads/2018/07/IDAHOT-Council-2018-cut-draft-1.pdf> stranici pristupljeno 27.4.2020.

Pašić, D. (2012, 30. novembar) Šta kad ti dete kaže da je gej? *MONDO*. Dostupno na: <http://mondo.rs/a269645/Info/Drustvo/MONDO-Sta-kad-ti-dete-kaže-da-je-gej.html>, stranici pristupljeno 16.11.2019.

PFLAG (2014) *Our story - About PFLAG*. Dostupno na: <https://pflag.org/our-story>, stranici pristupljeno 20. 5. 2020.

Prednacrta Građanskog Zakonika Republike Srbije - Tekst propisa (2019, 28. Maj) Dostupno na: https://www.paragraf.rs/nacrti_i_predlozi/280519-prednacrta-gradjanskog-zakonika-repu-blike-srbije.html, stranici pristupljeno 19.4.2020.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. (2018, 2. novembar) Obaveštenje za javnost – Nenad Popović diskriminisao pripadnike i pripadnice LGBT populacije. Dostupno na:

<http://ravnopravnost.gov.rs/obavesten%D1%98e-za-javnost-nenad-popovic-diskriminisao-pripadnike-i-pripadnice-lgbt-populacije-cir/>, stranici pristupljeno 10.2.2020.

ZORICA MRŠEVIĆ*

Challenges and Perspectives of “Rainbow Families” in Serbia

This paper analyzes two types of “rainbow families”, those in which same-sex people raise children, as well as those in which children (most often) or other members belong to the LGBT + category. The duality of the approach of this paper is based on the fact that ambient homophobia affects not only one LGBT + person and not only one type of rainbow families but is a source of a whole range of challenges typical for all such families. The activist orientation that functions both regionally and in Serbia uses the term “rainbow family” to refer to the family situation of broadly understood target families where any member belongs to the LGBT + group. The subject of this paper is the specifics of the challenges and perspectives of both types of “rainbow families” whose social situation is most often characterized by victimization by violence, discrimination, rejection, stigmatization, marginalization and coping with a range of daily denials and violations of human rights. Special attention is paid to the situation of LGBT + children as the weakest and potentially the most exposed to the challenges. The paper aims to identify strategies and successful empowerment experiences and ways of (self) protecting “rainbow families” in addition to addressing existing challenges. As a methodology, the paper contains the most recent violence case studies, data and expertise, as well as relevant domestic, regional and international analysis and activities related to the functioning of rainbow families.

Keywords: two types of “rainbow families”, victimization, legal context, perspectives and strategies for action, family solidarity.

* Dr Zorica Mršević is a Principal Researcher at the Institute of Social Sciences, Belgrade.
E-mail: zorica.mrsevic@gmail.com.

TEMIDA
2020, vol. 23, br. 1, str. 79-106
ISSN: 1450-6637
DOI:
Pregledni rad
Primljeno: 2.3.2020.
Odobreno za štampu: 2.6.2020.

Victim's Interests and the Role of Probation Officers in Victim-offender Mediation: Theoretical Analysis and the Greek Juvenile Justice System

KONSTANTINOS I. PANAGOS*

The present paper focuses on the role of probation officers for juvenile offenders in victim-offender mediation and on the main challenges for the protection of victims' interests. The general nature of probation officers' duties has been characterized as 'offender-focused'. However, according to the Directive 2012/29/EU, restorative justice includes processes through which the victim and the offender can participate actively in resolving the problems that occur from the offence, with the help of an impartial third party. The Greek juvenile justice system will be examined as a case study. The analysis reveals that the Greek legislator has adopted a 'quasi-restorative' practice that promotes juvenile offenders' rehabilitation and socialization. This fact raises concerns regarding the 'legitimation' of mediation process from a victimological perspective. Special emphasis is given to the significance of the informed consent that should be provided by the victims in order to participate in the process based on the procedural justice theory.

Keywords: mediation, restorative justice, victim, juvenile justice, Greece.

Introduction

Restorative justice is a topic of great interest for criminologists and legal scholars since the 1980s (Braithwaite, 1999; Roach, 2000). From a historical point of view, the roots of restorative practices can be found in the ancient Greek civilization (Alexiadis, 1992; Newburn, 2007) and Aristotle's 'epanortho-

* Dr Konstantinos I. Panagos is Postdoctoral Researcher, School of Law, National and Kapodistrian University of Athens, Greece. E-mail: kostas_panagos@yahoo.gr.

tiken dikaion' ("restorative law") (Artinopoulou, 2010; Artinopoulou, Gavrielides, 2016). Furthermore, the roots of restorative notion can be found in Maori culture, the indigenous populations in New Zealand (Pratt, 1996). However, the term 'restorative justice' was first used by Eglash (1958). Restorative justice is considered in contemporary thinking as a new paradigm in criminal justice policy that offers a new way of 'doing justice' (Newburn, 2007; Stockdale, 2015).

Victim-offender mediation (VOM) constitutes the most typical restorative justice practice in Europe (Arrigo, Schehr, 1998; Shapland et al., 2006; Crawford, Newburn, 2003; Newburn, 2007). As Aertsen and associates have pointed out, mediation belongs to the "methods for putting restorative justice into practice" (Aertsen et al., 2004: 18). According to the Greek law, victim-offender mediation belongs to the category of educative or reformatory measures imposed on juvenile offenders by judicial authorities and public prosecutors (Act 3189/2003).¹ Therefore, a 'restorative' dimension has been given to the official social control of juvenile delinquency in Greece (Artinopoulou, Michael, Kalviri, 2012: 7). According to the Explanatory Report of the aforementioned Law, the role of a mediator is performed by probation officers/supervisors of juvenile offenders.²

Directive 2012/29/EU included a broad definition of the victim (it is not merely limited to specific forms of offending, such as sexual crimes, human trafficking, and domestic violence).³ For the purposes of the Directive, the term 'victim' means a natural person who has suffered harm, including physical, mental or emotional harm or economic loss which was directly caused by a criminal offence" (article 2, par. 2). Victims have to receive the appropriate information, support and protection by criminal justice agencies (Kerner, 2013). The Directive has also adopted a 'victim-centred perspective' of restorative justice practices in general (van Dijk, 2013: 426). It is provided that "member states shall take measures to safeguard the victim from secondary and repeat victimization, from intimidation and retaliation. Such measures shall ensure that victims who choose to participate in restorative justice processes

¹ Law 3189/2003 on the Reformation of the Penal Law of Juvenile Offenders and Other Provisions, Official Government Gazette of the Hellenic Republic (ΦΕΚ), no. Α/243/21-10-2003.

² Probation officers in the Greek juvenile justice system are called 'supervisors of minors' (Spinellis, 2007: 184; Artinopoulou, Petousi-Douli, 2011: 167).

³ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support, and protection of victims of crime. Official Journal of the European Union, L 315/57. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>.

have access to safe and competent restorative justice services" (article 12). The Directive has been transported into Greek law (Act 4478/2017).⁴

There is no doubt that the specific criminological branch of victimology and the international victimological movement have led to significant legislative changes during the last decades, in the way that criminal justice agencies (police officers, prosecutors, judges, and barristers) should respond to victims of crime in the frame of the criminal justice procedure in general (Erez, 1989; Hoyle, Zedner, 2007). On the other hand, there is no extensive discussion in the criminological literature on the impact of victimological movement and victims' rights on the juvenile justice policy. Judges, prosecutors and probation officers in the juvenile justice system have to focus on the offender's best interests and rehabilitation (Henning, 2009). In this frame, the application of restorative justice practices in the juvenile courts has to conform with the main principles of the criminal law for juvenile offenders. As Kilchling has put it, the juvenile justice "is based upon an explicit educational approach. Unlike in the adult criminal law field, the potential positive effects of VOM have to be assessed in the light of the impact upon the young offender; from the legal point of view, other considerations, in particular victim-related advantages, must not play any decisive role" (Kilchling, 2005: 229-30).

The present paper focuses on the role of probation officers for juvenile offenders in the victim-offender mediation process and on the main challenges for the protection of victims' interests in light of the restorative justice theory, the Directive 2012/29/EU, as well as the guidelines and the recommendations provided by international and European organizations (United Nations and Council of Europe). The first parts deal with the definition and the goals of restorative practices, as well as the basic theoretical principles on the qualifications and the mediator's role during the process of victim-offender mediation. Finally, the paper presents the case of Greek juvenile justice (see also Panagos, 2016; 2017). The analysis reveals that the Greek legislator has adopted a 'quasi-restorative' practice that promotes juvenile offenders' reformation/rehabilitation and socialization. The general nature of probation officers' tasks is mainly 'offender-focused' (Papadopoulou, 2010); this issue raises concerns regarding the 'legitimation' of mediation process (Friedman, 1977; Tankebe, Liebling, 2013). Special emphasis is given to the significance of the

⁴ Law 4478/2017 Establishing the Minimum Standards on Rights, Support and protection of Victims of Crime, Harmonizing the National Law with the Directive 2012/29/EU, Official Government Gazette of the Hellenic Republic (ΦΕΚ), no. A 91/23-6-2017.

informed consent that should be provided by the victims in order to participate in an educative/reformative practice for juvenile offenders based on the procedural justice theory.

The goals and the theoretical framework of restorative justice

According to criminal law theorists, committing an offence (acting in a way that is opposed to the criminal rules) violates state authority. On the other hand, restorative justice theorists argue that crime should be also viewed as a private conflict among individuals (Christie, 1977; Zehr, 1990; van Ness, Morris, Maxwell, 2001; Artinopoulou, 2010). The concept 'restorative justice' in criminology and penology is not absolutely clear; as Hoyle has put it: "There are almost as many definitions of RJ as there are academics interested in it, and considerable divergence over what practices and principles it embraces" (Hoyle, 2008: 794). However, the most popular definition has been suggested by Marshall (Roche, 2006; Newburn, 2007; Walgrave, 2008). According to Marshall, restorative justice is "a process whereby parties with a stake in a particular offence come together to resolve collectively how to deal with the aftermath of the offence and its implications for the future" (Marshall, 1996: 37).

According to Gavrielides, restorative justice is "an ethos with practical goals" (Gavrielides, 2007: 139). Zehr has summarized these goals as follows: "Justice involves the victims, the offender, and the community in a search for solutions which promote repair, reconciliation, and reassurance" (Zehr, 1990: 181). In other words, it "aims to restore the well-being of victims, offender and communities damaged by crime, and to prevent further offending" (Liebmann, 2007: 25). According to the United Nations, restorative justice constitutes "a way of responding to criminal behaviour by balancing the needs of the community, the victim and the offender" (United Nations, 2006: 6). Last, but not least, according to the Directive 2012/29/EU, restorative justice means "any process whereby the victim and the offender are enabled, if they freely consent, to participate actively in the resolution of matters arising from the criminal offence through the help of an impartial third party" (article 2). The almost same definition has also been given by the Council of Europe (Commit-

tee of Ministers) in the recent Recommendation CM/Rec (2018) XX concerning restorative justice in criminal matters (Appendix to Recommendation, II, 3).⁵

The integrated criminological theory of reintegrative shaming constructed by Braithwaite has been considered as the theoretical framework of the contemporary version of the under examination model in criminal justice policy (Walgrave, Aertsen, 1996; Braithwaite, 1989; Artinopoulou, 2010). Since the dawn of civilization, shaming has been functioned as a sufficient means of unofficial social control. However, Braithwaite made 'shaming' an active and official means of 'doing justice'. Shaming functions as a deterrent mechanism against the violation of societal norms and legal rules. Punishment should focus on offenders' acts rather than on their personality. Forgiveness is provided as a 'gift' to the offender. Braithwaite has distinguished between 'reintegrative' and 'disintegrative' shaming. The first one takes place in cases where disapproval of the offence is associated with respect for the offender, forgiveness, and acceptance back into the local community. On the other hand, disintegrative shaming is mainly disrespectful and excludes the delinquent from the community. Therefore, Braithwaite offered a normative theory in criminological thinking that provides specific guidelines for the social control of offending (Kranidiotis, 2007; 2011).

Victim-offender mediation: Putting restorative justice values into practice

According to Recommendation No. R (99) 19 of the Council of Europe, mediation is "a process whereby the victim and the offender are enabled, if they freely consent, to participate actively in the resolution of matters arising from the crime through the help of an impartial third party".⁶ An accurate definition has also been given by Wright, who defines mediation as a "process in which

⁵ Council of Europe (2018) Recommendation CM/Rec (2018) 8 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Restorative Justice in Criminal Matters, adopted by the Committee of Ministers on 3 October 2018 at the 1326th meeting of the Ministers' Deputies. Based on the Recommendation: 'Restorative justice' refers to any process which enables those harmed by crime, and those responsible for that harm, if they freely consent, to participate actively in the resolution of matters arising from the offence, through the help of a trained and impartial third party (hereinafter: the facilitator).

⁶ Council of Europe (1999) Recommendation no. R (99) 19 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Mediation in Penal Matters, adopted by the Committee on 15 September 1999 at the 679th Meeting of Ministers' Deputies.

victims and offenders communicate with the help of an impartial third party [...] enabling the victim(s) to express their needs and feelings, and offenders to accept and act on their responsibilities" (Wright according to Baldry, 1998: 731).⁷ This means that offenders and victims come together in order to solve the conflict that the crime created (Cottam, 1996; Baldry, 1998; Beauregard, 1998). According to the restorative justice theory, conflicts are considered as 'pathological'; it is necessary "to be solved as quickly as possible" (Newburn, 2007: 745).

In more detail, mediation is a dialogue-based process (Umbreit, Bradshaw, 1997; Umbreit, Coates, Vos, 2004). It provides to victims and offenders the opportunity to discuss on the consequences of the offence and leads to the offender's apology for the harm done (Shapland et al., 2006; Dhami, 2012; Shen, Antonopoulos, 2013). In fact, the conventional criminal process leaves little room for an apology (Bibas, Bierschbach, 2004: 88-90; Bibas, 2007); on the other hand, the latter constitutes a significant part of restorative justice philosophy (Strang, Sherman, 2003; Dhami, 2012). In the words of Retzinger and Scheff, "without the core sequence [apology and forgiveness], the path towards settlement is strewn with impediments, whatever settlement is reached does not decrease the tension level in the room and leaves the participants with a feeling of arbitrariness and dissatisfaction" (Retzinger, Scheff, 1996: 317).

In particular, the apology has been viewed as a "symbolic form of reparation" (Dignan, 2005: 136; Daly, Proietti-Scifoni, 2011: 217). It entails that the delinquent expresses his/her sorrow about the outcome of the wrongdoing on the victim and all those affected by the offence (Foley, 2016). A full apology by the offender consists of:

- the admission of the responsibility for the behaviour and outcomes of the offence,
- the acknowledgement of its consequences,
- the expression of regret for the outcome of the offence,
- the offer to repair the harm caused, and
- the promise not to repeat the same offence in the future (Dhami, 2012).

⁷ Mediation may also involve an indirect 'meeting' among the offender and the victim. In this case, mediator makes negotiations with each party separately for an agreement about restitution to be achieved (van Ness, Morris, Maxwell, 2001). According to the Council of Europe Recommendation on restorative justice (2018): "Restorative justice often takes the form of a dialogue (whether direct or indirect) between the victim and the offender, and can also involve, where appropriate, other persons directly or indirectly affected by a crime. This includes supporters of victims and offenders, relevant professionals and members or representatives of affected communities".

Broadly speaking, mediation has been widely considered as an educative practice for young offenders providing them with the chance to realize the effects of their offences to victims and society in general (Alexiadis, 1996; Beauregard, 1998; Courakis, 2012).⁸ Therefore, juvenile delinquents in restorative justice theory are considered “as active agents who are, or who should be, accountable for their (mis)behaviour” (Put, Vanfraechem, Walgrave, 2012: 83). As Sykes and Matza have argued in criminological theory, juvenile delinquents use specific techniques in order to justify their activities (techniques of neutralization); due to their direct contact with the consequences of victimization, mediation process promises the “neutralization of the neutralizations” (Sykes, Matza, 1957; Braithwaite, 1999; Hayes, 2006; Hoffmann, 2011). As a consequence, offenders are less likely to re-offend (Mika, 1993; Nugent, Paddock, 1995; Morris, 2002; Bradshaw, Roseborough, Umbreit 2006; Robinson, Shapland, 2008; Sherman et al., 2015).

On the other hand, mediation process provides victims with the opportunity to express their thoughts and emotions in relation to the offence, as well as their proposals for the restitution of the damage caused. In other words, restorative justice makes victims a significant participant in the criminal justice process, in contrast to the typical procedure, where they mainly provide evidence in the frame of the criminal investigation process. Furthermore, the victims have the chance to express their feelings and the impact received by the offence; forgiveness provides also something beneficial for their psychological health (Morris, 2002; Armour, Umbreit, 2006) since it might eradicate their fear towards the offender (Kilchling, Löschning-Gspandl, 2000; Hudson, 2002; Morris, 2002; Dignan, 2005). Practices which give the victims the chance to express their thoughts and feelings are also able to minimize the risk of secondary victimization (Wemmers, Cyr, 2006), and finally lead to the ‘empowerment’ of the victim (Aertsen et al., 2011). These points have probably been the reasons why restorative practices have been frequently seen as a victim-focused form of social reaction to crime (Umbreit, 2001).

⁸ The first mediation for juvenile offenders in modern penal history took place in the 1970s as an experiment in Canada; it was then that a probation officer convinced a judge that two juvenile offenders convicted of vandalism should directly meet the victims of their offences. As a condition of probation, judge ordered the offenders to pay financial restitution to the victims (Peachey, 1989; Lambropoulou, 1999).

The 'instrumentalization of the victim' and safeguards: The right to information

Critiques regarding the implementation of restorative practices have been analytically discussed in the literature based on theoretical analysis and the results of empirical studies (Roach, 2000; Ashworth, 2002; Morris, 2002; Umbreit et al., 2005). Concerning the victim's interests, mediation can be viewed by offenders solely as a means to make their sentence lighter (Smith, Blagg, Derri-court, 1988). Furthermore, there have been cases where the victim feels morally obligated to participate in the process, in order to provide juvenile offenders the chance to act on their responsibilities, without however taking into account their interests (Baldry, 1998; Kilchling, 2005). In particular, the danger for the victim to 'be used as a tool' by criminal justice agencies in order to achieve the offender's rehabilitation is always present during the implementation of restorative justice practices (Strang, 2002: 58; Choi, Gilbert, Green, 2013: 113). The instrumentalization of the victim poses serious risks for the position of victims in criminal justice process (Centomani, Dighera, 1992: 359; Ghetti, 2005), especially in cases of minor participants, who are "more vulnerable to power imbalances, manipulation and victim-blaming" (Gal, Moyal, 2011: 1015).

In order to establish the most suitable setting for the victim-offender interaction and to ensure the appropriate progress of the mediation process, the latter has to meet specific preconditions (Schijndel, 2009). The significance of the voluntary participation of the parties involved has been clarified in restorative justice philosophy (Eliaerts, Dumortier, 2002; Crawford, Newburn, 2003; Gavrielides, 2007; Zernova, 2007); in other words, the respect of self-determination belongs to the basic principles of restorative justice (Feerick, 1997). However, the principle of voluntary participation is highly connected with the so-called 'right of information'; in order to enable parties to make a truly free decision for their participation in the mediation process, they have to receive the appropriate details about the goals and the aftermath of the procedure by the criminal justice authorities (Schijndel, 2009).

Therefore, the exercise of self-determination in the frame of the mediation process means that victims and offenders "are free to make voluntary, uncoerced and informed decisions" (Shapira, 2016: 159). Given the aforementioned issues, the Directive 2012/29/EU provides that the restorative justice services should be used only if they are in the interest of the victim, subject

to any safety considerations, and are based on the victim's free and informed consent, which may be withdrawn at any time. Before agreeing to participate in the restorative justice process, the victim is provided with full and unbiased information about that process and the potential outcomes as well as information about the procedures for supervising the implementation of any agreement. Furthermore, the offender has acknowledged the basic facts of the case, while also any agreement is arrived at voluntarily and may be taken into account in any further criminal proceedings. Finally, discussions in restorative justice processes that are not conducted in public are confidential and are not subsequently disclosed (Symeonidou-Kastanidou, 2019).

The qualifications of the mediator: Neutrality and procedural justice

There is always a third participant involved in victim-offender mediation, widely known as mediator or facilitator (Szmania, 2006: 111). It is recognized that "the quality of the process depends heavily upon the quality of the practitioner" (Cottam, 1996: 1543). The necessity for a well-qualified mediator is more significant in the case of the juvenile justice system since the offender "is in greater need of clear leadership and guidance during the process" (Beauregard, 1998: 1020). The starting point of the mediator's duties is to assist victims and delinquents to discuss the harm caused by criminal behaviour (Umbreit, Armour, 2011). As far as their role and their required qualifications are concerned, there are some main principles found in the literature and the guidelines adopted by international and European organizations.

In particular, mediators should have received high-quality training on how to carry out the process and the special needs of all the parties involved (Schjndel, 2009). According to Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member states of the Council of Europe concerning mediation in penal matters, those who carry out the process "should receive initial training before taking up mediation duties as well as in-service training. Their training should aim at providing for a high level of competence, taking into account conflict resolution skills, the specific requirements of working with victims and offenders and basic knowledge of the criminal justice system" (par. 24).⁹ Based

⁹ As it has been pointed out in the Explanatory Memorandum to the Recommendation, the latter "only specifies a minimum level of requirements referring to the background and per-

on the Basic Principles on the use of restorative justice programs in criminal matters provided by the Economic and Social Council of the United Nations (2000), the facilitators "should receive initial training before taking up facilitation duties and should also receive in-service training. The training should aim at providing skills in conflict resolution, taking into account the particular needs of victims and offenders, at providing basic knowledge of the criminal justice system and at providing a thorough knowledge of the operation of the restorative programme in which they will do their work" (par. 20).¹⁰

According to the Economic and Social Council of the United Nations (2000), the term 'facilitator' means "a fair and impartial third party whose role is to facilitate the participation of victims and offenders in an encounter programme" (par. 5). Mediators "should perform their duties in an impartial manner, based on the facts of the case and the needs and wishes of the parties. They should always respect the dignity of the parties and ensure that the parties act with respect towards each other" (par. 18). The same guideline has also been found on the aforementioned Recommendation adopted by the Council of Europe. Each mediator has the obligation to be neutral towards the victim and the offender (Levi, 1997; Jackson, 1998; Cohen, Harley, 2003-2004; Wemmers, Cyr, 2006; Moore, 2014). The scope and the function of social control agencies regarding youth delinquency should address the interests and the needs of all parties participating in the mediation (delinquents, victims, community) and no one have to benefit at the price of the others (Umbreit, Coates, 2013).

In criminological and socio-legal thinking, legitimacy of the criminal justice process has been defined as the "belief that authorities, institutions, and social arrangements are appropriate, proper, and just" (Tyler, 2006: 307). Applied to restorative practices, neutrality constitutes a particular idea highly connected with the democratic sense of justice and fairness, and it is more than serious for the legitimacy of the process (Astor, 2007). Therefore, mediators should not take into account their personal experiences, moral principles, beliefs, and perception of life; in this case, neutrality comes at risk (Cottam, 1996). At the same time, it is necessary for them to build a relationship of trust with victims of crime. Mediators have to give them the chance to express

sonal skills of a potential mediator and the objectives of the training. Member States would be expected to develop more extensive standards and guidelines".

¹⁰ United Nations, Economic and Social Council (2000) Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters, ECOSOC Res. 2000/14, U.N. Doc. E/2000/INF/2/Add.2 at 35. Available at: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>, page accessed 15.2.2020.

their emotions and to understand their position (Cottam, 1996; Wemmers, Cyr, 2006; Armstrong, 2012). The result of the process should empower them to solve their problems created by the offence (Choi, Green, Kapp, 2010). A mediator should be able to understand the feelings of the participants and "aware of complications such as post-traumatic stress disorders that may be associated with victimization" (Cottam, 1996: 1540).

Generally speaking, mediators are committed to enabling each participant in the process to have their needs met. In other words, they are on everybody's side. In this sense, the role of the mediator should be characterized by 'multi-partiality' (Chapman, 2015). According to Chapman: "...practitioners [...] are not neutral in relation to the harm people cause to others, to the protection of rights, to the value of respecting the feelings, needs and wishes of the parties and to the importance of good relationships. The practitioner is committed to enabling each person to have their needs met" (Chapman, 2015: 32). The Committee of Ministers of the Council of Europe (2018) has also recognized that restorative justice is "a method through which these parties' needs and interests can be identified and satisfied in a balanced, just and collaborative manner".

The aforementioned notices have led to the conclusion that the implementation of restorative justice practices in the criminal justice system can increase victims' sense of procedural justice (Hoyle, Batchelor, 2018). According to Tyler: "people feel more fairly treated when they are given an opportunity to make arguments about what should be done to resolve a problem or conflict" (Tyler, 2000: 121). Based on the review of the literature and the available empirical studies, Hoyle and Batchelor have concluded that restorative practices "can make them feel they have some control over the process, their opinions are valued they have been respected and dealt with fairly [...] procedural justice is associated with a perceived legitimacy of justice institutions" (Hoyle, Batchelor, 2018: 180). Having a 'voice' belongs to the basic elements of victims' satisfaction with the criminal justice procedure. The principle of 'fair procedure' includes also the participation of a neutral mediator in the process. Furthermore, victims and offender should receive the appropriate information by the criminal justice agencies in order to make their decision in relation to their participation. As Hoyle and Batchelor have noticed: "When victims and offenders agree to participate in restorative processes, they often know little about what the process will involve – because the form it takes

depends so much on the wishes of the participants. A procedural justice framework could provide a better description of what is promised by way of process delivery (the minimum standard just described), clearly distinct from outcomes that may or may not be achieved. This would enable victims and offenders to make better-informed decisions about participation and have reasonable expectations of the process" (Hoyle, Batchelor, 2018: 180).

The case of the Greek juvenile justice system: Lack of procedural guidelines and probation as an 'offender-focused' task

In June of 2001, a law-making committee was established in Greece in order to prepare a Legal Draft in relation to the reform of the Greek juvenile justice system (Act 3189/2003). The committee consisted of judiciary members, professors in criminology and criminal law at Greek universities as well as lawyers. The proposed changes in the Greek legislation for juvenile offenders were based on international and European hard and soft law (e.g. the United Nations Convention on Rights of the Child, as well as the relative recommendations provided by the Council of Europe). This fact led, in more significant degree, to a justice-based juveniles' system, while the juvenile justice system in Greek was until then inspired mainly by the model of welfare (Papadopoulou 2010; Courakis 2012).

More specifically, the Greek legal framework reflects an integration of the 'welfare model' and the 'justice model' in penological thinking; the Greek legislator promotes the reformation and rehabilitation of juvenile offenders, while also respects their procedural rights in the frame of the criminal justice process. The Greek penal law has mainly adopted non-custodial measures for juvenile offenders, the so-called reformatory or educative measures listed in article 122 of the Criminal Code (Papadopoulou, 2010; Courakis, 2012; Pitsela, 2011).¹¹ For instance, reformatory measures include reprimand of the offender by the judge, the placement of the youth delinquent under the responsible supervision of his/her parents or guardians or a probation officer, the provision of community service, as well as the compensation of the victim (Courakis, 2012; Spinellis, Tsitsoura, 2008; Pitsela, 2013a). Victim-offender media-

¹¹ Criminal Code (Law 4619/2019), Official Government Gazette of the Hellenic Republic (ΦΕΚ), no. 95/A/11-6-2019.

tion for the expression of forgiveness and the extra-judicial arrangement of the consequences of the offence, in general, belongs to the aforementioned measures imposed to offenders by the specialized Courts for juveniles (Stefanidou, 2010; Pitsela, 2013b) or Public Prosecutors (article 46 of the Code of Criminal Procedure).¹² The Explanatory Note of the Act 3189/2003 states that probation officers have the duty to perform the role of mediator. Under the scope of their duties in general, they have also to explore if mediation is the most appropriate method for offenders' penal treatment (Panagos, 2012).

The Probation Service for Juvenile Offenders was founded in 1939 and it mainly consisted of volunteers (Avdela, 2013; Pitsela, Giagkou, 2013). This Service constitutes nowadays an interdisciplinary department of the Greek criminal justice system that consists of social workers, social scientists (sociologists and social anthropologists), psychologists, and lawyers. In short, probation officers have the mission to prepare a report based on the social work methodology in relation to the offenders' moral and mental situation, their family background as well as the environment they live. They make proposals to the Court in relation to the most appropriate treatment of the offender based on his/her personal needs (Spinellis, 2007; Lambropoulou, 2010; Papadopoulou, 2010; Zagoura, 2012; Pitsela, 2013a; Pitsela, Giagkou, 2013). As Petoussi and Stavrou have put it: "supervisors act as a defense for the juvenile to the extent that they are responsible for collecting and presenting information on the juveniles' sociopsychological characteristics on which the decision of the juvenile court is based" (Petoussi, Stavrou, 1996: 154). The legal status of the probation officers is not clear. They have been characterized as an investigative body *sui generis* since they socially research on the personality and the life of the accused juvenile. Their position and their role are unique, something that derives from their special duties and services, as well as the rehabilitative purpose of the juvenile justice in general (Pitsela, Giagkou, 2013).

According to Spinellis, the court-based mediation process "provides safeguards for fair treatment for the juvenile offenders within the formal justice system" (Spinellis, 2007: 191-192). Furthermore, Greek law "does not require the pre-existence of mediation societies or individual mediators. The juvenile probation officers who work in each juvenile court of the country undertake this task" (Spinellis, 2007: 191-192). On the other hand, the duties of juvenile probation officers in the Greek criminal justice system could be character-

¹² Criminal Procedure Code (Law 4620/2019), Official Government Gazette of the Hellenic Republic (ΦΕΚ), no. 96/A/11-6-2019.

ized as 'offender-focused' (Papadopoulou, 2010). Artinopoulou and associates have noticed that the role of the probation officers "may be in conflict with their role as mediators" (Artinopoulou, Michael, Kalviri, 2012: 7). Based on empirical studies, the communication between the probation officers and victims is often minimal; the only contact they have with the victims (and their guardians) is shortly before the beginning of the hearing. This fact makes the exploration of their willingness and feelings a difficult issue, while also reveals a noteworthy gap between restorative justice theoretical principles and fieldwork (Panagos, 2012). The meaningful contact between mediators and the victim in order to provide the analytical information in relation to the process belongs to the basic preconditions for the moral satisfaction of the latter (Arrigo, Schehr, 1998; Umbreit, 2001; Pavlich, 2005; Wemmers, Cyr, 2006). Mediators have to "establish a sense of trust between the victim [...], while remaining neutral and impartial" (Wemmers, Cyr, 2006: 123).

It is also notable that the Greek State does not provide any official guidelines on the procedure and methodology of mediation, the role, the obligations and the rights of each participant, as well as any other kind of details in general (Lambropoulou, 2010; Panagos, 2012; Giovanoglou, Păroșanu, 2015). As it has already mentioned, the Explanatory Note of the Law 3189/2003 states that supervisors of minors have the abstract duty to be the facilitator in victim-offender mediation. However, there is no other direction on how they have to perform this role. This fact should be examined in light of the general criticism exercised on restorative practices, that they do not provide procedural safeguards for the defendants, as well as the victims (Morris, 2002). The lack of a guiding framework regarding the procedure of mediation has also contributed to the low implementation of restorative justice in the Greek juvenile justice system (Pitsela, Giagkou, 2013).

According to one point of view, when the probation officer performs the role of mediator in the juvenile justice system, the latter is considered as "very far from addressing one of the basic principles of a restorative justice approach, that is to guarantee that both the interests of the victim and those of the offender are taken into consideration and that mediators are neutral" (Baldry, 1998: 739). In a child-centred system (such as the juvenile justice system), it would be plausible to argue that the educative character of mediation for offenders may be superior to the victims' interests. However, victims who are asked to participate in the mediation process should be clearly and

analytically informed by the juvenile justice professionals on the aforementioned nature of reformatory measures in general (victim-offender mediation included). Victims should finally provide their (informed) consent to participate in a process that emphasizes the rehabilitation of the juvenile delinquent. In the same context, probation officers should also highlight the advantages that this procedure has for the victims themselves (Panagos, 2016; 2017).

On the other hand, even if the victim of crime is well-informed on the main principles of the juvenile justice system, this fact will not make the mediation process more adhere to restorative justice values and the Directive 2012/29/EU. Since neutrality is considered to be an essential trait of each mediator, a specialized department should be established within the Greek criminal justice system in the future, manned by well-qualified and neutral mediators, who will not otherwise be connected neither with the offenders nor with the victims (Panagos, 2012; Alexiadis, 2013). Under the current law, the probation officer who performs the role of the mediator in a specific case should not be directly connected with the juvenile delinquent; in other words, the mediator should be a different supervisor than the professional who prepares the social report regarding the personality and the special needs of the offender. In this way, symbolic guarantees of the mediator's impartiality will be provided. His/her behaviour should be shaped in such a way that they possess the characteristics of an impartial third party between the two parties and they take care of the offender's and the victim's needs (Panagos, 2016). Moreover, a flexible guiding framework should be prepared by the Greek state specifying the goals and the different phases of the mediation process, as well as the rights and the duties of the parties involved (Dumortier, 2003; Giovanoglou, 2007; Panagos, 2012; 2017). As Shapland and associates have argued: "it is important that conferences have ground rules for all participants, which should have been introduced to the participants during preparation" (Shapland et al., 2011: 52).

Conclusion

Restorative justice is a contemporary paradigm in criminological thinking that offers a new way of 'doing justice'. In contrast to the typical criminal justice process, restorative practices make victims a significant participant in

the implementation of criminal law. Restorative justice has been seen as a victim-focused form of social response to criminal behaviour. There is no doubt that victimology and the international victimological movement have led to significant legislative changes during the last decades, in the way that criminal justice agencies should respond to victims of crime in the frame of the criminal justice procedure in general. On the other hand, there is no extensive discussion in the criminological literature on the impact of victimological movement and victims' rights on the juvenile justice policy. Judges, prosecutors and probation officers in the juvenile justice system have to focus on the offender's best interests and rehabilitation. In this frame, the application of restorative justice practices in the juvenile courts has to conform with the main principles of the penal law for juvenile offenders.

Victim-offender mediation is an important opportunity provided by the Greek penal law for juvenile offenders; they take the opportunity to realize and restore the harm caused by their offence. Based on restorative justice theory and the international guidelines, the desirable goal for the states is to use restorative practices in a multi-partial way, taking into equal consideration the needs of victims and offenders. However, mediation is often considered as a practice focused on offenders' interests using victims as 'rehabilitative tools' (Ghetti, 2005; Kilchling, 2005). The Greek juvenile justice system seems to be no exception to the aforementioned position since general tasks of probation officers/mediators in the criminal justice system are mainly focused on offenders. In general, the analysis undertaken in the present paper reveals that the Greek legislator has implemented a 'quasi-restorative' practice that mainly promotes reformation/rehabilitation and socialization of the offenders. In other words, victim-offender mediation in the Greek case is not a pure implementation of restorative justice model; mediation belongs to the educational – non-custodial reformatory measures that make juveniles accept their responsibility in front of the victim through the intervention of criminal justice agencies (Papadopoulou, 2010).

The main problem of the Greek case is the lack of systematic safeguards for the neutrality of the mediator and victims' interests in the juvenile justice system, as well as the lack of procedural guidelines/standards. It would be plausible to argue that the educative character of the mediation for offenders may be superior to the victims' interests in the juvenile justice system. However, victims who are asked to participate in the mediation process should

be clearly and analytically informed by the criminal justice professionals on the nature of reformatory measures in general (victim-offender mediation included). Victims should finally provide their (informed) consent to participate in a process that emphasizes the rehabilitation of the delinquent. The probation officer who undertakes the role of the mediator in a specific case should not be directly connected with the juvenile delinquent; in other words, the mediator should be a different supervisor than the professional who carried out the report regarding the offender (Panagos, 2016; 2017).

Juvenile delinquents need special and protective treatment by the criminal justice agencies; on the other hand, there is no moral and legal justification for not measuring the (juvenile) victims' needs seriously. The aforementioned proposals for fieldwork are neither solely victim-centred nor solely offender-centred; on the contrary, they are inspired by both offenders' and victims' interests. Mediation should have an educative utility for offenders. In this frame, victims' interests should be also highly protected in order to succeed in the educative character of the process and its 'legitimation' from the victims' perspective. On a broader level, the provision for the reformatory measure of victim-offender mediation as well as the transposition of the Directive 2012/29/EU into the Greek law indicates that it is necessary to form a new professional identity or culture for probation officers in the Greek juvenile justice system. The latter's professional duties are no longer limited to prepare the social report on the accused person and to provide the prosecutors and judges with the necessary knowledge to decide on the most appropriate penal treatment of juvenile offenders. On the contrary, their professional duties include taking all possible safeguards to ensure the victim's interests and needs during the mediation, without deviating from the pedagogical and educative orientation of the process.

Acknowledgment

The postdoctoral research of the author is co-financed by Greece and the European Union (European Social Fund- ESF) through the Operational Programme "Human Resources Development, Education and Lifelong Learning" in the context of the project *Reinforcement of Postdoctoral Researchers – 2nd Cycle* (MIS-5033021), implemented by the State Scholarships Foundation (IKY).

References

- Aertsen, I., Mackay, R., Pelikan, C., Willemsens, J., Wright, M. (2004) *Rebuilding Community Corrections – Mediation and Restorative Justice in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Aertsen, I., Bolívar, D., De Mesmaecker, V., Lauwers, N. (2011) Restorative Justice and the Active Victim: Exploring the Concept of Empowerment. *Temida*, 1, pp. 5-19.
- Alexiadis, S. (1992) Victim-offender Reconciliation Schemes in the Greek Justice System. In: H. Messmer, H.-W. Otto (eds.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-offender Mediation - International Research Perspectives*. Dordrecht: Kluwer Academic, pp. 309-316.
- Alexiadis, S. (1996) Η συνδιαλλαγή δράστη – θύματος (Victim-offender Mediation). In: V. Artinopoulou, A. Magganas (eds.), *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης (Victimology and Visions of Victimization)*. Athens: Nomiki Bibliothiki, pp. 195-204. (in Greek)
- Alexiadis, S. (2013) Αποκαταστατική δικαιοσύνη: Τα υπέρ και τα κατά (Restorative Justice: The Pros and the Cons). In: A. Pitsela, E. Symeonidou-Kastanidou (eds.) *Αποκαταστατική δικαιοσύνη σε ποινικές υποθέσεις: Προς μια νέα ευρωπαϊκή προοπτική (Restorative Justice in Criminal Matters: Towards a New European Perspective)*. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas, pp. 15-28. (in Greek)
- Arrigo, B., Schehr, R. (1998) Restoring Justice for Juveniles: A Critical Analysis of Victim-offender Mediation. *Justice Quarterly*, 4, pp. 629-666.
- Armour, M., Umbreit, M. (2006) Victim Forgiveness in Restorative Justice Dialogue. *Victim and Offender*, 2, pp. 123-140.
- Armstrong, J. (2012) Factors Contributing to Victims' Satisfaction with Restorative Justice Practice: A Qualitative Examination. *British Journal of Community Justice*, 2, pp. 39-54.
- Artinopoulou, V. (2010) *Επανορθωτική δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων (Restorative Justice: The Challenge of Contemporary Legal Systems)*. Athens: Nomiki Bibliothiki. (in Greek)
- Artinopoulou, V., Gavrielides, T. (2016) Aristotle on Restorative Justice: Where Restorative Justice and Human Rights Meet. In: T. Gavrielides, V. Artinopoulou (eds.) *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*. Oxon: Routledge, pp. 25-46.
- Artinopoulou, V., Michael, I., Kalviri, C. (2012) Formal and Informal Restorative Justice Practices for Juveniles in Greece: Difficulties and Challenges in Practice. *Youth Voice Journal*, 1, pp. 5-18.

- Artinopoulou, V., Petousi-Douli, V. (2011) Legalism and Paternalism in Greece – Powerful Trends in the Reification of Risk and the Treatment of Juvenile Offenders. In: A. Francois, V. Massin, D. Niget (eds.) *Violences Juveniles Sous Expertise(s) XIX-XXI Siecles/Expertise and Juvenile Violence*. Louvain: UCL Presses, pp. 157-185.
- Ashworth, A. (2002) Responsibilities, Rights, and Restorative Justice. *British Journal of Criminology*, 3, pp. 578-295.
- Astor, H. (2007) Mediator Neutrality: Making Sense of Theory and Practice. *Social & Legal Studies*, 2, pp. 221-239.
- Avdela, E. (2013) Between Voluntary Workers and Public Servants: Juvenile Probation Officers in Greece, 1954-1976. In: A. Diallya, N. Maroniti (eds.) *Essays in Honor of Emeritus Professor George B. Dertilis*. Athens: Metaixmio, pp. 27-53.
- Baldry, A. C. (1998) Victim-offender Mediation in the Italian Juvenile Justice System: The Role of the Social Worker. *British Journal of Social Work*, 5, pp. 729-744.
- Beauregard, S. (1998) Court-connected Juvenile Victim-offender Mediation: An Appealing Alternative for Ohio's Juvenile Delinquents. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 3, pp. 1005-1038.
- Bibas, S. (2007) Forgiveness in Criminal Procedure. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2, pp. 329-348.
- Bibas, S., Bierschbach, R. (2004) Integrating Remorse and Apology Into Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*, 1, pp. 85-148.
- Bradshaw, W., Roseborough, D., Umbreit, M. (2006) The Effect of Victim Offender Mediation on Juvenile Recidivism: A Meta-analysis. *Conflict Resolution Quarterly*, 1, pp. 87-98.
- Braithwaite, J. (1989) *Crime, Shame, and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braithwaite, J. (1999) Restorative Justice: Assessing Optimistic and Pessimistic Accounts. In: M. Tonry (ed.) *Crime and Justice: A Review of Research*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 1-127.
- Centomani, P., Dighera, B. (1992) The New Juvenile Penal Procedure Code and the Reparation-reconciliation Process in Italy. In: H. Messmer, H.-W. Otto (eds.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-offender Mediation – International Research Perspectives*. Dordrecht: Kluwer Academic, pp. 355-363.
- Chapman, T. (2015) *Toolkit for Professionals: Implementing a European Model for Restorative Justice with Children and Young People*. Brussels: International Juvenile Justice Observatory.

Konstantinos I. Panagos Victim's Interests and the Role of Probation Officers in Victim-offender Mediation: Theoretical Analysis and the Greek Juvenile Justice System

Choi, J., Green, D., Kapp, S. (2010) Victimization, Victims' Needs, and Empowerment in Victim-Offender Mediation. *International Review of Victimology*, 3, pp. 267-290.

Choi, J., Gilbert, M., Green, D. (2013) Patterns of Victim Marginalization in Victim-offender Mediation: Some Lessons Learned. *Crime, Law and Social Change*, 1, pp. 113-132.

Christie, N. (1977) Conflicts as Property. *British Journal of Criminology*, 1, pp. 1-15.

Cohen, J., Harley, P. (2003-2004) Intentional Conversations about Restorative Justice, Mediation and the Practice of Law. *Hamline Journal of Public Law and Policy*, 25 (special issue), pp. 235-334.

Cottam, G. (1996) Mediation and Young People: A Look at How Far We've Come. *Creighton Law Review*, 4, pp. 1517-1545.

Council of Europe (1999) Recommendation no. R (99) 19 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Mediation in Penal Matters, adopted by the Committee on 15 September 1999 at the 679th Meeting of Ministers' Deputies.

Council of Europe (2018) Recommendation CM/Rec (2018) 8 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Restorative Justice in Criminal Matters, adopted by the Committee of Ministers on 3 October 2018 at the 1326th meeting of the Ministers' Deputies.

Courakis, N. (2012) *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων – Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση* (Law of Juvenile Delinquents – Penal and Criminological Approach). Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas. (in Greek)

Crawford, A., Newburn, T. (2003) *Youth Offending and Restorative Justice*. Devon: Willan.

Criminal Code (Law 4619/2019), Official Government Gazette of the Hellenic Republic (ΦΕΚ), no. 95/A/11-6-2019.

Criminal Procedure Code (Law 4620/2019), Official Government Gazette of the Hellenic Republic (ΦΕΚ), no. 96/A/11-6-2019.

Daly, K., Proietti-Scifoni, G. (2011) Reparation and Restoration. In: M. Tonry (ed.) *The Oxford Handbook of Crime and Criminal Justice*. Oxford-New York: Oxford University Press, pp. 207-253.

Dhami, M. (2012) Offender and Acceptance of Apology in Victim-offender Mediation. *Critical Criminology*, 1, pp. 45-60.

Dignan, J. (2005) *Understanding Victims and Restorative Justice*. Berkshire: Open University Press.

- Dumortier, E. (2003) Legal Rules and Safeguards within Belgian Mediation Practices for Juveniles. In: E. Weitekamp, H.-J. Kerner (eds.) *Restorative Justice in Context*. Devon: Willan, pp. 197-207.
- Eglash, A. (1958) Creative Restitution – A Broader Meaning for an Old Term. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 6, pp. 619-622.
- Eliaerts, C., Dumortier, E. (2002) Restorative Justice for Children: In Need of Procedural Safeguards and Standards. In: E. Weitekamp, H.-J. Kerner (eds.) *Restorative Justice: Theoretical Foundations*. Devon: Willan, pp. 204-223.
- Erez, E. (1989) The Impact of Victimology on Criminal Justice Policy. *Criminal Justice Policy Review*, 3, pp. 236-256.
- Feerick, J. (1997) Toward Uniform Standards of Conduct for Mediators. *South Texas Law Review*, 38, pp. 455-484.
- Foley, T. (2016) *Developing Restorative Justice Jurisprudence: Rethinking Responses to Criminal Wrongdoing*. London-New York: Routledge.
- Friedman, L. (1977) *Law and Society: An Introduction*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Gal, T., Moyal, S. (2011) Juvenile Victims in Restorative Justice. *British Journal of Criminology*, 1, pp. 1014-1034.
- Gavrielides, T. (2007) *Restorative Justice Theory and Practice*. Helsinki: HEUNI.
- Ghetti, S. (2005) Juvenile Offenders and the Legal System: What We Have Learned from Victim-offender Mediation. In: A. Mestitz, S. Ghetti (eds.) *Victim-offender Mediation with Youth Offenders in Europe – An Overview and Comparison of 15 Countries*. Springer: Dordrecht, pp. 371-379.
- Giovanoglou, S. (2007) Συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη-θύματος: ένα ανεκμετάλλευτο μέτρο αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων (Juvenile Offender-victim Mediation). In: S. Georgoulas (eds.), *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα – Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη (Criminology in Greece Today – Volume in Honor of Professor Stergios Alexiadis)*. Athens: ΚΨΜ, pp. 407-417. (in Greek)
- Giovanoglou, S., Păroșanu, A. (2015) Greece. In: A. Vanhove, G. Melotti (eds.) *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States* (vol. 1). Brussels: International Juvenile Justice Observatory, pp. 81-85.
- Hayes, H. (2006) Apologies and Accounts in Youth Justice Conferencing: Reinterpreting Research Outcomes. *Contemporary Justice Review*, 4, pp. 369-385.

- Konstantinos I. Panagos Victim's Interests and the Role of Probation Officers in Victim-offender Mediation: Theoretical Analysis and the Greek Juvenile Justice System
- Henning, K. (2009) What's Wrong with Victims' Rights in Juvenile Court?: Retributive Versus Rehabilitative Systems of Justice. *California Law Review*, 97, pp. 1107-1170.
- Hoffmann, J. (2011) *Delinquency Theories – Appraisals and Applications*. London-New York: Routledge.
- Hoyle, C. (2008) Restorative Justice, Victims and the Police. In: T. Newburn (ed.) *Handbook of Policing*. Devon: Willan, pp. 794-823.
- Hoyle, C., Batchelor, D. (2018) Making Room for Procedural Justice in Restorative Justice Theory. *The International Journal of Restorative Justice*, 2, pp. 175-186.
- Hoyle, C., Zedner, L. (2007) Victims, Victimization, and Criminal Justice. In: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford-New York: Oxford University Press, pp. 461-495.
- Hudson, B. (2002) Restorative Justice and Gendered Violence. *British Journal of Criminology*, 3, pp. 616-634.
- Jackson, S. (1998) Family Group Conferences in Youth Justice - The Issues for Implementation in England and Wales. *Howard Journal of Crime and Justice*, 1, pp. 37-51.
- Kerner, H.-J. (2013) Establishing New Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime (Directive 2012/29/EU): A Promising Step also for the Further Development of Restorative Justice Initiatives and Institutions in Europe. *Restorative Justice: An International Journal*, 3, pp. 430-437.
- Kilchling, M. (2005) Victim-offender Mediation with Juvenile Offenders in Germany. In: A. Mestitz, S. Ghetti (eds.) *Victim-offender Mediation with Youth Offenders in Europe – An Overview and Comparison of 15 Countries*. Dordrecht: Springer, pp. 229-257.
- Kilchling, M., Lösching-Gspandl, M. (2000) Legal and Practical Perspectives on Victim/Offender Mediation in Austria and Germany. *International Review of Victimology*, 4, pp. 305-332.
- Kranidiotis, M. (2007) *Η ολοκλήρωση – Μέθοδος ανάπτυξης θεωρίας στην εγκληματολογία* (Integration – Method for Theory Construction in Criminology). Athens: Nomiki Bibliothiki. (in Greek)
- Kranidiotis, M. (2011) Ποιος «ντροπιάζει» ποιον; Ορισμένα σχόλια πάνω στη θεωρία του Braithwaite και την επανορθωτική δικαιοσύνη (Who "shames" whom? Some Comments on the Theory of Braithwaite and Restorative Justice). In: P. Zagoura (ed.) *Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη* (Interdisciplinarity, Partnership, and Social integration of Juvenile Offender). Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas, pp. 129-149. (in Greek)

Lambropoulou, E. (1999) *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης (Sociology of Criminal Law and Criminal Justice Institutions)*. Athens: Ellhnika Grammata. (in Greek)

Lambropoulou, E. (2010) Alternative Dispute Resolution and Restorative Justice Schemes for Juvenile Offenders in Greece – Potential Limitations and Open Questions. In: M. Gyokos, K. Lanyi (eds.) *European Best Practices of Restorative Justice in Criminal Procedure*. Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement, pp. 136-151.

Law 3189/2003 on the Reformation of the Penal Law of Juvenile Offenders and Other Provisions, Official Government Gazette of the Hellenic Republic (ΦΕΚ), no. Α/243/21-10-2003. (in Greek)

Law 4478/2017 Establishing the Minimum Standards on Rights, Support and Protection of Victims of Crime, Harmonizing Greek Law with the Directive 2012/29/EU, Official Government Gazette of the Hellenic Republic (ΦΕΚ), no. Α 91/23-6-2017. (in Greek)

Levi, D. (1997) The Role of Apology in Mediation. *New York University Law Review*, 5, pp. 1165-1210.

Liebmann, M. (2007) *Restorative Justice – What it Works*. London: Jessica Kinsley.

Marshall, T. (1996) The Evolution of Restorative Justice in Britain. *European Journal of Criminal Policy & Research*, 4, pp. 21-45.

Mika, H. (1993) The Practice and Prospect of Victim-offender Programs. *SMU Law Review*, 5, pp. 2191-2206.

Moore, C. (2014) *The Mediation Process – Practical Strategies for Resolving conflicts*. Jossey-Bass: San Francisco-London.

Morris, A. (2002) Critiquing the Critiques – A Brief Responses to Critics to Restorative Justice. *British Journal of Criminology*, 3, pp. 596-615.

Newburn, T. (2007) *Criminology*. Devon: Willan.

Nugent, W., Paddock, J. (1995) The Effect of Victim-offender Mediation on Severity of Reoffense. *Mediation Quarterly*, 4, pp. 353-367.

Panagos, K. (2012) Ο ρόλος του επιμελητή ανηλίκων στη συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος: Σκέψεις για το πρόσωπο του διαμεσολαβητή (The Role of Juvenile Probation Officer in Victim-offender Mediation: Thoughts on the Mediator). *Juveniles, Crime and Society (Journal of the Department of Sociology, University of the Aegean, Greece)*, 6, pp. 44-78. (in Greek)

Panagos, K. (2016) Συνδιαλλαγή ανήλικου δράστη και θύματος – Το ελληνικό νομικό πλαίσιο υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής θεωρίας (Victim-juvenile Offender

- Konstantinos I. Panagos Victim's Interests and the Role of Probation Officers in Victim-offender Mediation: Theoretical Analysis and the Greek Juvenile Justice System Mediation – The Greek Legal Framework in Light of the Restorative Justice Theory). In: M. Gasparinatos (ed.) *Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ν. Κουράκη (Volume in Honour of Professor N. Courakis)*. Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas, pp. 666-718. (in Greek)
- Panagos, K. (2017) On Being a Mediator in Victim-offender Mediation: The Case of the Greek Juvenile Justice System. In: C. Spinellis, N. Theodorakis, E. Billis, G. Papadimitrakopoulos (eds.) *Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice, and the Way Forward – Essays in Honour of Professor Nestor Courakis*. Athens-Komotini: Ant. N. Sakkoulas, pp. 1685-1712.
- Papadopoulou, P. (2010) *Restorative Justice for Minors in Greece*. Saarbrücken: VDM.
- Pavlich, G. (2005) *Governing Paradoxes of Restorative Justice*. London: The Glass House.
- Peachey, D. (1989) Kitchener Experiment. In: M. Wright, B. Galaway (eds.) *Mediation and Criminal Justice: Victims, Offenders and Community*. London: SAGE, pp. 15-26.
- Petoussi, V., Stavrou, K. (1996) Greece. In: D. Schoemaker (ed.) *International Handbook on Juvenile Justice*. Westport: Greenwood Press, pp. 146-159.
- Pitsela, A. (2011) Greece. In: F. Dünkel, J. Grzywa, H. Philip (eds.) *Juvenile Justice Systems in Europe – Current Situation and Reform Developments, vol. II*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, pp. 623-670.
- Pitsela, A. (2013a) *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (The Penal Treatment of Juveniles' Criminality)*. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas. (in Greek)
- Pitsela, A. (2013b) The Conclusions of the Comparative Research of "The 3E Model for Restorative Justice Strategy in Europe" Project. In: A. Pitsela, E. Symeonidou-Kastanidou (eds.) *Restorative Justice in Criminal Matters: Towards a New European Perspective*. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas, pp. 361-371.
- Pitsela, A., Giagkou, A. (2013) Institutions in the Greek Legal Order Promoting the Best Interest of the Child and the Principle of Education. *Istanbul Hukuk Mecmuasi*, 1, pp. 1003-1020.
- Pratt, J. (1996) Colonization, Power and Silence: A History of Indigenous Justice in New Zealand Society. In: B. Galaway, J. Hudson (eds.) *Restorative Justice: International Perspectives*. New York: Criminal Justice Press, pp. 137-156.
- Put, J., Vanfraechem, I., Walgrave, L. (2012) Restorative Dimensions in Belgian Youth Justice. *Youth Justice: An International Journal*, 2, pp. 83-100.
- Retzinger, S., Scheff, T. (1996) Strategy for Community Conferences: Emotions and Social Bonds. In: B. Galaway, J. Hudson (eds.) *Restorative Justice: International Perspectives*. New York: Criminal Justice Press, pp. 315-336.

- Roach, K. (2000) Changing Punishment at the Turn of the Century: Restorative Justice on the Rise. *Canadian Journal of Criminology*, 3, pp. 240-280.
- Robinson, G., Shapland, J. (2008) Reducing Recidivism – A Task for Restorative Justice? *British Journal of Criminology*, 3, pp. 337-358.
- Roche, D. (2006) Dimensions of Restorative Justice. *Journal of Social Issues*, 2, pp. 217-238.
- Schijndel, R. (2009) *Confidentiality and Victim-offender Mediation*. Apeldoorn: Maklu.
- Shapira, O. (2016) *A Theory of Mediators' Ethics – Foundations, Rationale, and Application*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Colledge, E., Dignan, J., Howes, M., Johstone, J., Robinson, G., Sorsby, A. (2006) Situating Restorative Justice within Criminal Justice. *Theoretical Criminology*, 4, pp. 505-532.
- Shapland, J., Aertser, I., Doherty, K., Teunkens, M., Vanfraechem, I., van Pagie, R., Zinsstag, E. (2011) *Conferencing: A Way Forward for Restorative Justice – A Practical Guide*. Leuven: European Forum of Restorative Justice.
- Shen, A., Antonopoulos, G. (2013) Restorative Justice or What?: Restorative Justice in the Chinese Youth Justice System. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 3-4, pp. 291-315.
- Sherman, L., Strang, H., Mayo-Wilson E., Woods, D., Ariel, B. (2015) Are Restorative Justice Conferences Effective in Reducing Repeat Offending? Findings from a Campbell Systematic Review. *Journal of Quantitative Criminology*, 1, pp. 1-24.
- Smith, D., Blagg, H., Derricourt, N. (1988) Mediation in South Yorkshire. *British Journal of Criminology*, 2, pp. 378-395.
- Spinellis, C. (2007) The Juvenile Justice System in Greece. In: V. Patanè, C. Giostra (eds.) *European Juvenile Justice Systems* (vol. 1). Milano: Giuffrè, pp. 171-199.
- Spinellis, C., Tsitsoura, A. (2008) The Emerging Juvenile Justice System in Greece. In: J. Junger-Tas, S. Decker (eds.) *International Handbook of Juvenile Justice*. Berlin: Springer, pp. 309-324.
- Stefanidou, E. (2010) *Ενδοοικογενειακή βία (Domestic violence)*. Athens: Nomiki Bibliothiki. (in Greek)
- Strang, H. (2002) *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press.
- Strang, H., Sherman, L. (2003) Repairing the Harm: Victims and Restorative Justice. *Utah Law Review*, 1, pp. 15-42.

- Konstantinos I. Panagos Victim's Interests and the Role of Probation Officers in Victim-offender Mediation: Theoretical Analysis and the Greek Juvenile Justice System
- Stockdale, K. (2015) Police Understandings of Restorative Justice - The Impact of Rank and Role. *Restorative Justice: An International Journal*, 2, pp. 212-232.
- Sykes, G., Matza, D. (1957) Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 6, pp. 664-670.
- Symeonidou-Kastanidou, E. (2019) Restorative Justice as an Alternative to Penal Sanctions. In: D. Brown, J. Turner, B. Weisser (eds.) *The Oxford Handbook of Criminal Process*. Oxford-New York: Oxford University Press, pp. 911-935.
- Szmania, S. (2006) Mediators' Communication in Victim Offender Mediation/ Dialogue Involving Crimes of Severe Violence: An Analysis of Opening Statements. *Conflict Resolution Quarterly*, 1, pp. 111-127.
- Tankebe, J., Liebling, A. (2013) *Legitimacy and Criminal Justice: An International Exploration*. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Tyler, T. (2000) Social Justice: Outcome and Procedure. *International Journal of Psychology*, 2, pp. 117-125.
- Tyler, T. (2006) Restorative Justice and Procedural Justice: Dealing with Rule Breaking. *Journal of Social Issues*, 2, pp. 307-326.
- Umbreit, M (2001) *The Handbook of Victim Offender Mediation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Umbreit, M., Armour, P. (2011) *Restorative Justice Dialogue: An Essential Guide for Research and Practice*. New York: Springer.
- Umbreit, M., Bradshaw, W. (1997) Victim Experience of Meeting Adult vs. Juvenile Offenders: A Cross-national Comparison. *Federal Probation*, 4, pp. 33-39.
- Umbreit, M., Coates, R. (2013) Cross-site Analysis of Victim-offender Mediation in Four States. In: M. McShane, F. Williams (eds.) *Victims of Crime and the Victimization Process*. Oxford-New York: Routledge, pp. 325-348.
- Umbreit, M., Coates, R., Vos, B. (2004) Victim-offender Mediation: Three Decades of Practice and Research. *Conflict Resolution Quarterly*, 1-2, pp. 279-303.
- Umbreit, M., Vos, B., Croates, R., Lightfoot, E. (2005) Restorative Justice in the Twenty-first Century: A Social Movement Full of Opportunities and Pitfalls. *Marquette Law Review*, 2, pp. 251-304.
- United Nations (2006) *Handbook on Restorative Justice Programmes*. Vienna-New York.
- van Dijk, J. (2013) Victim-centred Restorative Justice. *Restorative Justice: An International Journal*, 1, pp. 426-429.

van Ness, D., Morris, A., Maxwell, G. (2001) Introducing Restorative Justice. In: A. Morris, G. Maxwell (eds.) *Restorative Justice for Juveniles: Conferencing, Mediation and Circles*. Oxford: Hart, pp. 3-16.

Walgrave, L. (2008) *Restorative-interest and Responsible Citizenship*. Devon: Willan.

Walgrave L., Aertsen I. (1996) Reintegrative Shaming and Restorative Justice – Interchangeable, Complementary or Different? *European Journal on Criminal Policy and Research*, 4, pp. 67-85.

Wemmers, J. A., Cyr, K. (2006) What Fairness Means to Crime Victims: A Social Psychological Perspective on Victim-offender Mediation. *Applied Psychology in Criminal Justice*, 2, pp. 102-128.

Zagoura, P. (2012) Ο εγκληματολόγος, επιμελητής ανηλίκων (The Criminologist, Juvenile Probation Officer). In: C. Zarafonitou (ed.) *Το επάγγελμα του εγκληματολόγου σήμερα: Περιεχόμενο, προκλήσεις και προοπτικές (The Profession of Criminologist Today: Content, Challenges and Prospects)*. Athens: Nomiki Bibliothiki, pp. 194-203. (in Greek)

Zehr, H. (1990) *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottdale: Herald Press.

Zernova, M. (2007) *Restorative Justice: Ideals and Realities*. Hampshire: Ashgate.

Internet sources

Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council Establishing Minimum Standards on the Rights, Support, and Protection of Victims of crime. *Official Journal of the European Union*, L 315/57. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>, page accessed 15.2.2020.

United Nations, Economic and Social Council (2000) Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters, ECOSOC Res. 2000/14, U.N. Doc. E/2000/INF/2/Add.2 at 35. Available at: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>, page accessed 15.2.2020.

Interesi žrtve i uloga probacijskog službenika u procesu posredovanja između žrtve i učinioca: Teorijska analiza i sistem maloletničkog pravosuđa u Grčkoj

Fokus ovog rada je na ulozi probacijskog službenika za maloletne prestupnike u procesu posredovanja između žrtve i učinioca i na osnovnim izazovima vezanim za zaštitu interesa žrtava u tom postupku. Generalno, postupanje probacijskih službenika je prvenstveno usmereno na učinioca. Međutim, prema Direktivi 2012/29 Evropske unije o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta, restorativna pravda uključuje postupke u kojima žrtva i prestupnik mogu aktivno učestvovati u rešavanju problema nastalih izvršenjem krivičnog dela, uz pomoć treće, nepristrasne osobe. U tom smislu, u radu je analiziran sistem maloletničkog pravosuđa u Grčkoj. Analizom je utvrđeno da je grčki zakonodavac usvojio „kvazi-restorativnu“ praksu koja promoviše rehabilitaciju i socijalizaciju maloletnih prestupnika, što izaziva zabrinutost u pogledu „legitimizacije“ postupka posredovanja iz viktimološke perspektive. Pri tome, posebno se ukazuje na značaj informisanog pristanka žrtve za učešće u procesu koji je zasnovan na teoriji procesne pravde.

Ključne reči: restorativna pravda, posredovanje, žrtva, maloletničko pravosuđe, Grčka.

* Dr Konstantin I. Panagos je istraživač, Pravni fakultet, Nacionalni i Kapodistrian Univerzitet u Atini, Grčka. E-mail: kostas_panagos@yahoo.gr.

TEMIDA
2020, vol. 23, br. 1, str. 107-124
ISSN: 1450-6637
DOI:
Pregledni rad
Primljeno: 14.2.2020.
Odobreno za štampu: 6.5.2020.

Unapređenje sustava pomoći i podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela – Uloga organizacija civilnog društva u Hrvatskoj

ANAMARIA DROŽĐAN-KRANJČEC*
MAJA MAMULA

Predmet rada je prikaz novog modela pružanja pomoći i podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela u Hrvatskoj, te uloge organizacija civilnog društva kao neizostavnih aktera. Osnovne teme rada su pravni i institucionalni okvir sustava podrške žrtvama kaznenih djela, kao i važnost Direktive 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća, kroz njeno implementiranje u zakonodavstvo Republike Hrvatske. Navedeni su i do sad utvrđeni problemi u praksi u sustavu pružanja podrške. Prikazan je novi model pružanja usluga žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela kroz osnivanje i rad Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela, kao i rezultati dvogodišnjeg rada. Naglašava se uloga i važnost organizacija civilnog društva u ovom području. S obzirom na rezultate i kvalitet sustavnog rada organizacija civilnog društva, prikaz ovog modela može se primijeniti kao primjer dobre prakse i na druge zemlje koje nemaju razvijen kvalitetan i efikasan sustav pomoći i podrške za žrtve.

Ključne riječi: žrtve kaznenih djela, pomoć i podrška, organizacije civilnog društva, Hrvatska.

* Anamaria Drožđan-Kranjčec je master pravica i voditeljica pravnog tima Ženske sobe – Centra za seksualna prava iz Zagreba, Hrvatska. E-mail: zenska.soba@zenskasoba.hr.
Dr Maja Mamula je psihologinja i koordinatorica Ženske sobe – Centra za seksualna prava iz Zagreba, Hrvatska. E-mail: zenska.soba@zenskasoba.hr.

Uvod

Od osamdesetih godina prošlog stoljeća unutar viktimologije, kao posljedica razvoja viktimološkog pokreta, na međunarodnoj razini dolazi do porasta interesa za prava i položaj žrtve kaznenog djela (Burić, Lučić, 2017: 8), kao i do usmjeravanja pažnje na žrtvu i traženje načina kako da joj se pomogne (Nikolić-Ristanović, 2019). Dolazi do podizanja svijesti o tome da žrtve ne samo da imaju posljedice primarne viktimizacije, nego mogu biti izložene i sekundarnoj viktimizaciji, odnosno negativnim reakcijama socijalne sredine kroz neadekvatnu ili pogrešnu reakciju predstavnika nadležnih tijela i institucija i drugih osoba koje bi žrtvi trebale pružiti pomoć i zaštitu (Schneider, prema Nikolić-Ristanović, 2019). Kada nema organiziranog sustava pomoći i podrške za žrtve, ili kad žrtve doživljavaju neodgovarajući odnos od strane osoba koje bi im trebale pružiti pomoć, simptomi i problemi vezani uz sekundarnu viktimizaciju mogu se znatno pojačati i utjecati ne samo na život žrtve, nego i na njevu sposobnost sudjelovanja u samom sudskom postupku. Stoga je za žrtvu od velikog značaja i pravilan odgovor šire društvene zajednice koji podrazumijeva priznanje da je žrtva patila, osudu nasilnika, naknadu pričinjene štete i podršku države i civilnog društva (Nikolić-Ristanović, 2019: 183).

Prvo organizirano pružanje podrške žrtvama i svjedocima/kinjama u Hrvatskoj započelo je 2008. godine osnivanjem Odjela za podršku žrtvama i svjedocima (u daljem tekstu: odjeli) na četiri suda. Kasnije su uključena dodatna tri suda, a brojne organizacije civilnog društva koje nisu bili službeno dio sustava za podršku žrtvama i svjedocima/kinjama djeluju na tom području već više od dva desetljeća.

Unaprjeđenje sustava podrške, prvenstveno zbog pristupa Hrvatske Europskoj uniji i obvezatnosti poštivanja različitih međunarodnih dokumenata, zahtijevalo je osiguranje pomoći i podrške za žrtve svih kaznenih djela, teritorijalnu rasprostranjenost tih usluga, kao i čitav niz modifikacija sustava u svrhu zaštite žrtava i sprečavanja daljnje viktimizacije i traumatizacije. Takav sustav podrške zahtijevao je sustavno uključivanje organizacija civilnog društva kao ključnih aktera u radu sa žrtvama kaznenih djela, kroz osiguravanje pravodobnih, efikasnih, besplatnih i dugotrajnijih usluga žrtvama, što je predstavljalo izazov u okviru institucionalnog dijela sustava podrške. Značajan doprinos organizacija civilnog društva izražen je na području rada sa žrtvama rata, seksualnog i obiteljskog nasilja, žrtvama trgovanja ljudima, kao i djecom

žrtvama, te organiziranjem i vođenjem skloništa za žrtve nasilja u obitelji, prije svega za žene i njihovu djecu (Burić, Lučić, 2017: 19).

Predmet ovog rada je prikaz novog modela pružanja pomoći i podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela u Republici Hrvatskoj. U prvom djelu rada prikazan je pravni i institucionalni okvir sustava podrške žrtvama kaznenih djela u Hrvatskoj. Nadalje, prikazuju se problemi i izazovi utvrđeni u svakodnevnoj praksi u okviru sustava podrške. Osnovni fokus u radu je prikaz modela sustava podrške žrtvama i svjedocima/kinjama, kroz aktivno uključivanje usluga koje pruža mreža organizacija civilnog društva, kao sastavni dio već od ranije razvijenog sustava.

Zakonodavni i institucionalni okvir sustava podrške žrtvama kaznenih djela u Republici Hrvatskoj

Ključni međunarodni dokument obvezujući za Hrvatsku, čiji je cilj osigurati da žrtve kaznenih djela dobiju odgovarajuće i pravovremene informacije, podršku i zaštitu je Direktiva 2012/29/EU Europskog Parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP¹ (Direktiva 2012/29/EU). Kako bi se ostvarili ciljevi Direktive 2012/29/EU potrebno je da države članice poduzmu mjere na dvije razine. Kao prvi korak, potrebno je prilagoditi nacionalni pravni okvir zahtjevima Direktive 2012/29/EU. U tom slučaju govorimo o transponiranju odredaba Direktive 2012/29/EU u nacionalni pravni sustav. Druga je razina implementacija odredaba Direktive 2012/29/EU u praksi, te u tom slučaju govorimo o implementacijskoj razini (Burić, Lučić, 2017: 22).

U Republici Hrvatskoj odredbe Direktive 2012/29/EU transponirale su se u postojeći Zakon o kaznenom postupku (ZKP).² Prema mišljenju pravnih stručnjaka nemoguće je ostvariti potpunu implementaciju Direktive 2012/29/EU bez donošenja tzv. Zakona o žrtvama kaznenih djela,³ iz razloga što je u

¹ Direktiva 2012/29/EU Europskog Parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP, Službeni list Europske Unije, L 315/57.

² Narodne novine, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19.

³ Mišljenje doc. dr. Zorana Burića, katedra Kaznenog procesnog prava, Pravni fakultet u Zagrebu. Više o tome videti u: Šeničnjak, 2018, str. 15-16.

Zakonu o kaznenom postupku pažnja u velikom dijelu usmjerena na zaštitu postupovnih prava okrivljenika (Šeničnjak, 2018: 15-16). Članak 8 Direktive 2012/29/EU⁴ transponiran je u članku 43 ZKP-a⁵ kao pravo na pristup službama za potporu žrtvama kaznenih djela, te kao pravo na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i potporu tijela, organizacije ili ustanove za pomoć žrtvama kaznenih djela.

U odnosu na prilagodbu nacionalnog pravnog sustava sa zahtjevima Direktive 2012/29/EU Hrvatska je poduzela potrebne korake. Međutim, ono što svakako predstavlja veći izazov je implementacija Direktive 2012/29/EU u svakodnevnoj praksi i u postupanju sa žrtvama kaznenih djela.

Kao najveća prepreka u radu sa žrtvama kaznenih djela svakako je nestandardizirano postupanje prema žrtvama od strane nadležnih tijela i institucija. Kako bi se navedeni problem riješio potrebno je osigurati standardizirano postupanje prema žrtvama na svim razinama i na području cijele Republike Hrvatske (Burić, Lučić, 2017: 58). Imajući na umu položaj i prava okrivljenika u kaznenom postupku, kao i sva načela kaznenog postupka, u okviru cjelokupnog kaznenopravnog sustava potrebno je unaprijediti mogućnost ostvarivanja prava žrtava i osigurati da njihovo ostvarivanje ne ovisi o diskrecijskoj ocjeni pojedinaca/ki u okviru sustava.

Prije samih izmjena zakona, u Hrvatskoj su zabilježeni prvi koraci u razvoju sustava podrške za žrtve i svjedoke/inje kaznenih djela. Na institucionalnom nivou sustav podrške kontinuirano se razvija na dvije razine, na razini Ministarstva pravosuđa i na razini odjela koji postoje na sedam županijskih sudova. U okviru Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske djeluje Služba za podršku žrtvama i svjedocima kaznenih djela (Služba),⁶ koja je ustrojena u okviru Uprave za kazneno pravo, Sektora za evidencije, pomilovanja i podršku žrtvama i svjedocima.⁷ Služba obavlja poslove institucionaliziranja

⁴ Članak 8, stavak 1 Direktive 2012/29/EU: „Države članice osiguravaju žrtvama prije, za vrijeme i tijekom određenog razdoblja nakon kaznenog postupka, u skladu s potrebama žrtava, besplatni pristup službama za potporu žrtvama koje djeluju u interesu žrtava i koje poštuju načelo povjerljivosti. Članovi obitelji imaju pristup službama za potporu žrtvama u skladu sa svojim potrebama i stupnjem štete koju su pretrpjeli kao posljedicu kaznenog djela počinjenog protiv žrtve.”

⁵ U članku 43 Zakona o kaznenom postupku propisan je katalog općih prava koja se odnose na žrtve svih kaznenih djela, a u članku 44 propisana su prava djeteta kao žrtve kaznenog djela i prava žrtava kaznenih djela protiv spolne slobode i trgovanja ljudima.

⁶ Za više informacija o sustavu podrške žrtvama i svjedocima kaznenih djela vidjeti Hamer Vidmar, 2011.

⁷ Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva pravosuđa, Narodne novine RH, br. 98/17.

i koordiniranja sustava podrške žrtvama i svjedocima/kinjama unutar pravosuđa, te obavlja poslove koordiniranja strateškim razvojem sustava podrške u Hrvatskoj. Rad Službe uključuje poslove međunarodne i međuinstitucionalne suradnje, kao i praćenje primjene međunarodnih instrumenata u pitanjima podrške žrtvama i svjedocima/kinjama, te sudjelovanje u izradi propisa i davanju mišljenja na propise koji se tiču prava žrtava i svjedoka/inja. Djelokrug rada Službe uključuje i pružanje podrške i informacija žrtvama i svjedocima/kinjama, kao i provođenje poslova informiranja žrtve, oštećenika/ce ili obitelji žrtve o otpustu zatvorenika s izdržavanja kazne zatvora. U okviru Službe ustrojena su dva odjela, Odjel za razvoj i koordinaciju sustava podrške žrtvama i svjedocima i međunarodnu suradnju i Odjel za novčane naknade i štete.

Organizirano pružanje podrške žrtvama i svjedocima/kinjama na sudovima započelo je 2008. godine osnivanjem odjela na županijskim sudovima u Zagrebu, Osijeku, Vukovaru i Zadru, prvenstveno s ciljem pružanja podrške žrtvama ratnih zločina. Tijekom 2011. godine odjeli su osnovani na još tri suda, i to u Splitu, Rijeci i Sisku.⁸ Zakonodavni okvir za rad ovih odjela Zakon o sudovima,⁹ Zakon o kaznenom postupku,¹⁰ Zakon o volonterstvu,¹¹ Sudski poslovnik,¹² pravilnici o unutarnjem redu sudova i Pravilnik o radu odjela za podršku žrtvama i svjedocima.¹³

Uloga odjela je pružanje emocionalne podrške, tehničkih i praktičnih informacija, informacija o pravima, pomoć u snalaženju u zgradi suda, upućivanje na specijalizirane institucije ovisno o potrebama žrtava, svjedoka/inja i osoba u njihovoj pratnji (članova/ica obitelji, skrbnika/ca), posredovanje u kontaktu sa službenicima/ama suda, pomoć žrtvama i svjedocima/kinjama u organizaciji dolaska na sud, kao i dostavljanje potrebnih podataka i preporuka tijelima koja provode pojedinačnu procjenu žrtve sukladno Pravilniku o načinu provedbe pojedinačne procjene žrtve.¹⁴

Osim institucionalnog okvira, međunarodni i nacionalni dokumenti prepoznaju ulogu i rad organizacija civilnog društva koje čine neizostavan dio

⁸ Nacionalna strategija razvoja sustava podrške žrtvama i svjedocima u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2016. do 2020. godine, Narodne novine, br. 75/15.

⁹ Narodne novine RH, br. 28/13, 33/15, 82/15, 82/16, 67/18, 126/19.

¹⁰ Narodne novine RH, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19.

¹¹ Narodne novine RH, br. 58/07, 22/13.

¹² Narodne novine RH, br. 37/14, 49/14, 08/15, 35/15, 123/15, 45/16, 29/17, 33/17, 34/17, 57/17, 101/18, 119/18, 81/19, 128/19.

¹³ Narodne novine RH, br. 133/15, 127/19.

¹⁴ Narodne novine RH, br. 106/17.

sustava podrške žrtvama kaznenih djela. Od 2018. godine u Hrvatskoj djeluje novi, organizirani model rada organizacija civilnog društva kroz rad nacionalne Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela, o kojoj će biti više riječi u nastavku rada. Iz svega navedenog, može se zaključiti da sustav podrške žrtvama i svjedocima u Hrvatskoj ima mješoviti karakter, odnosno da obuhvaća institucionaliziranu podršku kroz rad nadležnih tijela i institucija, te kroz pružanje pomoći i podrške od strane organizacija civilnog društva (Burić, Lučić, 2017: 12).

Praksa, problemi i izazovi u sustavu podrške

U Hrvatskoj je značajan iskorak učinjen usvajanjem Direktive 2012/29/EU, njenom implementacijom u zakonodavni okvir i praksu, kao i osnivanjem odjela na sedam županijskih sudova. Usprkos toj značajnoj promjeni, važnosti rada odjela, njihovoj odličnoj suradnji s pojedinim organizacijama civilnog društva, uočen je niz problema u praksi.

Prije svega, ono što je bilo jasno uočljivo je teritorijalno nejednaka rasprostranjenost, odnosno nepristupačnost odjela svim žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela. U čak 13 županija žrtve i svjedoci/kinje nisu imali takvu mogućnost potpore. Također, postojanje samo jednog odjela na Županijskom sudu u Zagrebu daleko je od stvarno postojećih potreba za grad u kojem živi četvrtina stanovništva Hrvatske. Sve to rezultiralo je neostvarivanjem niza prava žrtava i svjedoka/inja. Tako, na primjer, pravo na uslugu pratnje osobe od povjerenja na nadležne institucije bilo je iznimno rijetko korišteno, jer nisu postojali mehanizmi koji bi to osiguravali. Rad odjela je, prije svega, vezan uz podršku na sudu, a organizacije civilnog društva koje su to i mogle osigurati nisu u početku bile uključene u sustav, a i samo informiranje žrtava o tom pravu na razumljiv način, nije bilo sustavno primjenjivano. Također, treba napomenuti da i određeni dio institucija nije razumio, uvažavao i/ili priznavao to pravo žrtve, što zbog ograničenja prostornih kapaciteta, što zbog nerazumijevanja značaja osobe od povjerenja (Đaković, Novosel, 2019).

Nadalje, žrtve kaznenih djela bile su u zanemarivom broju upućivane na podnošenje zahtjeva za novčanom naknadom. Iako u Hrvatskoj postoji Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela¹⁵, žrtve u poražavajuće malom bro-

¹⁵ Narodne novine, br. RH 80/08, 27/11.

ju slučajeva ostvaruju tu naknadu. S obzirom na vrlo malen broj postavljenih zahtjeva, proizlazi zaključak da su žrtve slabo informirane o toj mogućnosti. Tijekom 2016. godine Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela se uopće nije primjenjivao, nije bilo isplata žrtvama, jer je nekim članovima odbora završio mandat, a vlada nije imenovala nove.¹⁶ Nadalje, uvjeti i procedura za ostvarivanje tog prava su kontradiktorni samoj svrsi tog zakona, a to je pomoć žrtvama u vidu novčane naknade. Uvjeti i procedure su komplicirani i skupi, te je efikasno ostvarenje tog prava otežano za same žrtve (Đaković, Novosel, 2019). Osim toga, same naknade su izrazito niske i mogu se ostvariti samo po četiri osnove: 1) naknada troškova zdravstvene zaštite; 2) naknada za izgublenu zaradu; 3) naknada zbog gubitka uzdržavanja; i 4) naknada za pogrebne troškove.

Na najvećem broju sudova u Hrvatskoj, s obzirom na nepostojanje odjela, žrtve i počinitelji su se nerijetko susretali na hodnicima sudova i zajedno čekali ulazak u sudnicu, što je bilo dodatno traumatizirajuće i viktimizirajuće za žrtve, pogotovo određenih kaznenih djela (na primjer, nasilja u obitelji).

Pojedinačna procjena žrtava, koja je transponirana Direktivom 2012/29/EU kao izuzetno pozitivan instrument, nažalost u praksi nije ostvarila svoju svrhu. Pojedinačna procjena žrtava bila je provedena rijetko i to uglavnom kao neformalna radnja koja je služila za potrebe tijela koje je provodilo postupak. Službenici/e koji su dolazili u kontakt sa žrtvama i koji/e su dužni provoditi pojedinačnu procjenu nisu bili dovoljno osposobljeni za provođenje iste, vrlo malo ih je pohađalo edukacije na ovu temu, te je općenito vrlo mali broj osoba evidentiralo podatke o potrebama žrtve, što je imalo za posljedicu nemogućnost praćenja daljnjeg stanja žrtve (Burić, Lučić, 2017: 52). Ovakav način provedbe pojedinačne procjene žrtava rezultirao je krajnje formaliziranim pristupom koji u fokusu nema osobu kao žrtvu, sa svim njenim posebnim značajkama i karakteristikama, niti intenzitet i vrstu kaznenog djela, zbog čega tijela koja provode pojedinačnu procjenu potreba žrtve za zaštitom najčešće zaključuju kako ne postoji rizik od nanošenja štete i/ili dodatne traumatizacije, i sukladno tome, ne predlažu i/ili ne provode odgovarajuće posebne mjere zaštite.¹⁷

Još jedan od vidljivih problema u praksi bila je određena nespremnost od strane nekih državnih tijela i institucija na otvoreniju suradnju sa organiza-

¹⁶ Više o tome vidjeti na: <https://www.documenta.hr/assets/files/Godisnji%20izvjestaji/Izvje%C5%A1taj-o-primjeni-Direktive-2012.pdf>, stranici pristupljeno 15.4.2020.

¹⁷ Više o tome vidjeti u: *Izvješće pučke pravobraniteljice za 2019. godinu*. Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/wp-content/uploads/2020/03/Izvje%C5%A1%C4%87e-pu%C4%8Dke-pravobraniteljice-za-2019.pdf>, stranici pristupljeno 14.4.2020.

cijama civilnog društva, prije svega, temeljeno na određenim predrasudama prema kvaliteti njihovog rada, kao i prema njihovoj stručnosti i osposobljenosti, što je dodatno utjecalo da žrtve ne dobivaju pravovremenu i odgovarajuću podršku, čak i u županijama u kojima su postojale takve organizacije sa višegodišnjim iskustvom u radu.

Žrtve i svjedoci/kinje kaznenih djela imaju čitav niz zagarantiranih prava, čija svrha nije isključivo vezana uz sam pravosudni postupak, nego i uz zaštitu njihovog mentalnog zdravlja, podrške i dobrobiti (na primjer, pravo na pristup službama za potporu žrtvama kaznenih djela, pravo na djelotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i potporu tijela, organizacije ili ustanove za pomoć žrtvama kaznenih djela).¹⁸ Pri tome, važno je imati na umu da su neke žrtve posebno ranjive i da zahtijevaju dodatnu podršku i pomoć od strane specijaliziranih servisa, koji uzimaju u obzir njihove određene specifičnosti, koji ih razumiju i na koje se žrtve mogu osloniti u potpunosti (na primjer, nasilje u obitelji, seksualno nasilje, odnos okoline prema specifičnom kaznenom djelu). Takve servise, u najvećoj mjeri, u Hrvatskoj pružaju specijalizirane organizacije civilnog društva. Međutim, upućivanje žrtava na specijalizirane servise od strane nadležnih tijela i institucija još uvijek nije na zadovoljavajućoj razini. Navedeno se može tumačiti na dva načina: ili državna tijela nemaju dovoljno informacija o uslugama koje pružaju specijalizirane službe i nevladine organizacije ili teže uspostavljaju suradnju sa organizacijama civilnog društva (Burić, Lučić, 2017: 31).

Novi model sustava podrške žrtvama i svjedocima kaznenih djela

U cilju unaprjeđenja sustava podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela, u Hrvatskoj se u 2018. godini započelo sa novim modelom suradnje nadležnih tijela i institucija i organizacija civilnog društva uspostavom nacionalne Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela (Mreža). U cilju ostvarenja odredaba Direktive 2012/29/EU u praksi, bilo je nužno pokrenuti mrežu organizacija civilnog društva koje će djelovati kao opće službe za potporu žrtvama, sa naglaskom na one županije u Hrvatskoj u kojima ne postoje odjeli. Ministarstvo pravosuđa, kao vodeće tijelo za koor-

¹⁸ Više informacija o pravima žrtava kaznenih djela u Republici Hrvatskoj dostupno u Hamer Vidmar, 2016.

dinaciju sustava podrške, prepoznalo je važnost i ulogu organizacija civilnog društva, te je pokrenulo osnivanje nacionalne Mreže raspisivanjem *Javnog poziva za financiranje aktivnosti partnerske mreže organizacija za podršku i pomoć žrtvama i svjedocima u županijama u kojima nisu osnovani odjeli za podršku žrtvama i svjedocima* 2017. godine.¹⁹

Glavni izazovi prilikom uspostave Mreže svakako je bila činjenica da u Hrvatskoj u tom trenutku nije postojao dovoljan broj općih organizacija civilnog društva, odnosno organizacija koje bi bile spremne pružati pomoć i podršku žrtvama svih kaznenih djela i neovisno o spolu žrtve. Uglavnom su postojale jake i razvijene specijalizirane organizacije civilnog društva, koje su specijalizirane za rad sa žrtvama pojedinih kaznenih djela, najčešće nasilja u obitelji, te sukladno toj vrsti kaznenih djela, uglavnom su radile samo sa ženama žrtvama.

Problem je bio i u teritorijalnoj rasprostranjenosti organizacija civilnog društva. Postojao je veliki broj županija u kojima nisu postojale organizacije koje su zadovoljavale potrebne kriterije za ulazak u Mrežu. Navedeni problemi rješavani su na način da su organizacije civilnog društva proširivale svoj djelokrug rada kako bi pružale podršku žrtvama i svjedocima/kinjama svih kaznenih djela, te su pojedine organizacije širile svoje djelovanje na područje više županija kako bi se premostio problem teritorijalne nepokrivenosti.

Cijeli koncept novog modela rada organizacija civilnog društva u okviru sustava podrške žrtvama i svjedocima koncipiran je na postojanju jedne organizacije koja koordinira Mrežu, te uključivanje partnerskih organizacija koje pružaju usluge žrtvama i svjedocima na području 13 županija u kojima nisu osnovani odjeli. Ulogu koordinatorice Mreže preuzela je Ženska soba – Centar za seksualna prava, organizacija iz Zagreba, koja koordinira rad 10 partnerskih organizacija, uz financijsku podršku Ministarstva pravosuđa.²⁰

Sve dostupne usluge u okviru rada Mreže postavljene su na način da zadovoljavaju uvjete propisane Direktivom 2012/29/EU. Pomoć i podrška pruža se žrtvama i svjedocima svih kaznenih djela i prekršajnih djela nasilja u obi-

¹⁹ Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske raspisalo je u 2017. godini javni poziv za dodjelu financijskih sredstava u okviru raspoloživih sredstava iz dijela prihoda od igara na sreću u području osiguravanja pružanja podrške žrtvama i svjedocima za 2017. godinu. Odluku o načinu raspodjele raspoloživih sredstava iz dijela prihoda od igara na sreću za 2017. godinu Ministarstvo pravosuđa donijelo je 29. svibnja 2017. godine. Više o tome vidjeti na: <https://pravosudje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-6366/iz-pravosudnog-sustava-6372/podrska-zrtvama-i-svjedocima/javni-poziv-19978/javni-poziv-16649/16649>, stranici pristupljeno 13.4.2020.

²⁰ Mreža podrške i suradszwa2xxnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela. Dostupno na: <http://mrezapodrskeisuradnje.com/>, stranici pristupljeno 14.4.2020.

telji, bez obzira na spol, ali uz postojanje kriterija dobi - usluge su dostupne osobama sa navršenih 18 godina života. Podrška se pruža u svim fazama kaznenog postupka, kao i određeni vremenski period nakon završetka sudskog postupka. Važno je istaknuti da se podrška pruža i osobama koje nisu prijavile kazneno djelo. U okviru rada Mreže krajnjim korisnicima/ama su dostupne slijedeće usluge: 1) Pružanje emocionalne i praktične podrške, tehničkih i praktičnih informacija i informacija o pravima; 2) Pružanje pravnog i psihološkog savjetovanja; 3) Pružanje podrške žrtvama i svjedocima/kinjama pratnjom na sud; i 4) Pružanje podrške žrtvama i svjedocima/kinjama u vidu pratnje na policiju, državno odvjetništvo i/ili centre za socijalnu skrb.

U cilju standardizacije rada organizacija članica Mreže, propisivanja vrsta usluga, principa u radu i postupka osiguranja podrške, sve organizacije potpisale su dokument pod nazivom *Standardi postupanja organizacija civilnog društva članica Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela*. Navedeni dokument obvezuje sve članice Mreže za vrijeme njihovog članstva u Mreži.

Osim pružanja direktnih usluga žrtvama i svjedocima kaznenih djela, Mreža ulaže velike napore u diseminaciji informacija o postojanju besplatnih usluga žrtvama kaznenih djela, širenju svijesti o nužnosti i korisnosti pomoći i podrške, uspostavi suradnje sa nadležnim tijelima i institucijama i, općenito u umrežavanju i povezivanju sustava na lokalnim razinama, putem različitih kanala (medijski istupi, oglašavanje u medijima, okrugli stolovi, javne akcije, web stranica, informativni materijali i publikacije).

Uspješnost novog modela rada u okviru sustava podrške žrtvama kaznenih djela u Hrvatskoj vidljiva je iz postignutih rezultata tokom dosadašnje dvije godine djelovanja (2018. i 2019. godina). U Tablici 1 vidljiv je porast broja osoba koje se obraćaju za pomoć i podršku, ali i porast broja određenih usluga koje se pružaju na području 13 županija u Hrvatskoj. U dvije godine rada Mreže pruženo je 7295 usluga za 1221 korisnika/cu.²¹

²¹ Godišnji izvještaj o radu Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela (2018, 2019).

Tablica 1. Rezultati rada Mreže u 2018. i 2019. godini

Prva godina provedbe programa 1. januar – 31. decembar 2018.	Druga godina provedbe programa 1. januar – 31. decembar 2019.	Povećanje
468 korisnika/ca	703 korisnika/ca	50%
2304 pojedinačnih usluga	4991 pojedinačnih usluga	116%
327 usluga psihološkog i pravnog savjetovanja	732 usluge psihološkog i pravnog savjetovanja	124%
107 pratnji na sud	171 pratnji na sud	60%
45 pratnji na druga nadležna tijela i institucije	63 pratnje na druga nadležna tijela i institucije	40%

Struktura korisnika/ca ukazuje da se za pomoć i podršku najviše obraćaju žene žrtve kaznenih djela. Od ukupnog broja od 1171 korisnika/ca koji su se obratili/e za pomoć i podršku, analizom je utvrđeno da su se obratile 894 žrtve (84% žena i 16% muškaraca), potom, 99 svjedoka/inja (76% žena i 24% muškaraca), 86 članova/ica obitelji (67% žena i 33% muškaraca), 20 prijatelja/ica (90% žena i 10% muškaraca), 6 skrbnika/ca žrtve (33% žene i 67% muškaraca) i 66 osoba iz drugih kategorija (na primjer, susjed, nepoznato – 68% žena i 32% muškaraca). Ukupno se, dakle, obratilo za pomoć i podršku 945 žena (81%) i 226 muškaraca (19%).

Korisnici/e se najviše obraćaju za pomoć i podršku u slučajevima kaznenih djela nasilja u obitelji i prekršajnih djela nasilja u obitelji, kaznenog djela prijetnje, kaznenih djela protiv spolne slobode, kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta, te kaznenog djela tjelesne ozljede. Ono što je svakako pozitivno i što ukazuje na potrebu pružanja podrške žrtvama svih kaznenih djela, osim navedenih, najčešćih, korisnici/e su se obraćali za čitav niz drugih kaznenih djela (na primjer, kaznena djela razbojništva, nametljivo ponašanje i slično).

U dvije godine svog djelovanja Mreža je postigla zavidne rezultate, te je ukazala na važnost i neizostavnost uključivanja organizacija civilnog društva u sustav podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela. Sami korisnici/e iskazuju zadovoljstvo pruženim uslugama, a kao najkorisniju ističu uslugu pratnje osobe od povjerenja na sud i na druga nadležna tijela i institucije.²²

Sve navedeno ukazuje na nužnost sustavnog djelovanja Mreže, odnosno da ovakav sustav podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela treba imati sustavan karakter, a ne da ovisi o projektnom financiranju. Također, ukazuju na potrebu širenja usluga Mreže na sve županije u Hrvatskoj. Iznimno

²² Godišnji izvještaj o radu Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela (2018, 2019).

važnim se pokazuje i rad specijaliziranih organizacija, čije se usluge nerijetko traže u okviru Mreže i odjela.²³

Nužno je i jačanje kapaciteta postojećih organizacija, prije svega u povećanju broja zaposlenih osoba i uključenih volontera/ki, kako bi mogli odgovoriti na sve veće zahtjeve za uslugama od strane korisnika/ca.

Uloga organizacija civilnog društva u sustavu podrške

U Hrvatskoj postoji jaka baza djelovanja organizacija civilnog društva, još od kraja 1980-ih godina, za razliku od nekih zemalja u regiji. Značajan dio organizacija koji se bavio zaštitom ljudskih prava, radio je na sustavnoj podršci žrtava različitih kaznenih djela više od dva desetljeća (na primjer, rodno uvjetovano nasilje, ratni zločini i slično). Osim direktnog rada i pružanja različitih oblika pomoći i podrške žrtvama, te organizacije su radile i na podizanju razine svijesti društva o problemu, provođenju edukacija za nadležna tijela i institucije, na provođenju prvih pionirskih istraživanja, kao i na izmjenama javnih politika i zakonodavstva u korist žrtava kaznenih djela. Pri tome, važno je istaknuti da su to u većini bili servisi specijalizirani za određeno područje i da su samo rijetke organizacije civilnog društva radile sa žrtvama svih kaznenih djela, i to tek unatrag nekoliko godina (Mamula i dr. 2010; Mamula, Zore, Tukara Komljenović, 2016).

Što se tiče specijaliziranih organizacija koje se bave zaštitom žena koje su preživjele nasilje, istraživanje Ženske sobe pokazuje kako i nadležne institucije i tijela počinju sve više prepoznavati važnost njihovog rada (Mamula, Zore,

²³ Zbog sustavnog uključivanja organizacija civilnog društva u sustav podrške žrtvama i svjedocima na teritoriju Republike Hrvatske postiglo se sveobuhvatno i teritorijalno rasprostranjeno pružanje usluga žrtvama i svjedocima kaznenih djela (na području 13 županija). Analiza godišnjih izvještaja partnerskih organizacija u okviru programa Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela ukazuje na potrebu osiguranja takve širine usluga na području svih županija u Hrvatskoj, budući da postoje stalne potrebe žrtava za određenim uslugama koje za sada nisu osigurane na području županija u kojima ne djeluje Mreža podrške i suradnje. Najčešći su zahtjevi za uslugama psihološkog i pravnog savjetovanja kao i za uslugama pratnje osobe od povjerenja na policiju, državno odvjetništvo i sud. Usluge specijaliziranih organizacija najčešće traže žrtve kaznenih djela protiv spolne slobode i kaznenih i prekršajnih djela nasilja u obitelji. U godišnjem izvještaju Ženske sobe – Centra za seksualna prava za 2019. godinu navodi se kako je tijekom 2019. godine, u okviru rada Centra za žrtve seksualnog nasilja, pruženo ukupno 1306 usluga za 201 osobu. U odnosu na 2018. godinu, broj osoba koji se obratio u Centar za žrtve seksualnog nasilja porastao je za 32,2%, a broj pruženih usluga za 44,6%. Više o tome vidjeti na: <http://zenskasoba.hr/wp-content/uploads/2020/03/Izvje%C5%A1taj-2019..pdf>, stranici pristupljeno 14.4.2020.

Tukara Komljenović, 2016). Kao najznačajnije učinjene pozitivne promjene u Hrvatskoj u suzbijanju nasilja nad ženama navedene su promjene zakonodavstva (na primjer, stvaranje zakonodavnog okvira i mehanizama zaštite, razvoj javnih politika) i javnih politika, osiguravanje pomoći i podrške za žene žrtve nasilja (na primjer, otvaranje skloništa, savjetovališta, centra za žrtve seksualnog nasilja), pozitivne društvene promjene (osvještavanje, senzibilizacija, edukacija), uspostavljanje suradnje nadležnih tijela, institucija i organizacija civilnog društva i uspostavljanje nacionalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost. Pri tome, istaknuto je kako je u svim navedenim promjenama neizostavna uloga organizacija civilnog društva kao inicijatorica promjena, onih koje su otvorile temu, ukazale na promjene i koje su glavni nositelji svih navedenih aktivnosti (Mamula, Zore, Tukara Komljenović, 2016: 27).

Sa razvojem strukturalnih mehanizama za pružanje podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela, prije svega, sa počecima razvoja Mreže, mnoge organizacije civilnog društva koje su pozvane da se priključe Mreži bile su u dilemi. Dok je dio organizacija smatrao da može proširiti svoje usluge i na širu ciljnu populaciju, dio je smatrao da ne želi gubiti svoj identitet, prepoznatljivost i dugo godina građenu specijalizaciju.

Organizacije koje su se prepoznale kao članice Mreže, u vrlo kratkom roku, kroz dodatne edukacije, umrežavanje i standardizaciju, u sve većoj mjeri počele su razvijati svoje kapacitete u pružanju širokog spektra usluga žrtvama i svjedocima/kinjama svih kaznenih djela. To je bilo jasno uočljivo ne samo kroz povećanje broja klijenata/ica, razvoj poštovanja prema njihovom radu od strane nadležnih tijela i institucija, nego i kroz povratne informacije prilikom provjere kvaliteta pruženih usluga. Pored toga, ono što je jasno uočljivo, organizacije koje pružaju pomoć i podršku žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela su od samog početka bile obavezne pružati širi spektar usluga od samih odjela, što se pokazuje značajnim za dobrobit žrtava. Primjer su psihološko i pravno savjetovanje, kao usluge koje najviše nedostaju žrtvama i svjedocima/kinjama, pogotovo težih oblika kaznenih djela.

Nadalje, postoje i druge ključne distinkcije rada organizacija civilnog društva, prvenstveno onih uključenih u Mrežu, u odnosu na odjele, ali i druge nadležne institucije. To je, prije svega, pružanje pomoći i podrške žrtvama koje još nisu prijavile kazneno djelo, kao i kontinuirani rad kroz sve faze postupka (od prijave policiji do nastavka stručnog rada i nakon završetka sudskog postupka). Najveći broj organizacija ima dugogodišnje iskustvo u radu

i dobro ekipirane timove, tako da pružaju sveobuhvatne usluge na jednom mjestu, što je iznimno značajna olakšica za žrtve. Pružene usluge su ne samo stručne, nego i pravodobne, brze i besplatne za žrtve, pri čemu je ključna standardizacija u pružanju usluga. Pri tome, uočljiva je visoka razina profesionalnosti i osobni angažman stručnjaka/inja u radu na slučajevima.

Jedna od iznimnih prednosti organizacija civilnog društva u odnosu na odjele je njihova međusobna umreženost, koja se očituje ne samo kroz suradnju u pružanju podrške u određenim konkretnim slučajevima, nego i kroz brzinu u mogućnosti reagiranja na potrebe žrtava, bez obzira gdje se nalaze. Također, većina organizacija u svom specifičnom području ima razvijenu dugogodišnju i kvalitetnu suradnju sa nadležnim tijelima i institucijama, što utječe na brzinu i kvalitetu u pružanju usluga. Organizacije civilnog društva zbog svog načina rada imaju mogućnost poduzimanja dodatnih inicijativa, poput prikupljanja podataka kroz terenski rad, što je ključno u identificiranju specifičnih potreba i zahtjeva žrtava, kako za određene lokalne sredine, tako i za određena kaznena djela, što rezultira brzim prilagođavanjem u pružanju specifičnih usluga. To je posebno uočljivo u radu sa posebno vulnerabilnim skupinama korisnika/ca, koje se u okviru sustava puno teže snalaze i za koje, u pravilu, postoji manje razumijevanja.

Ono što je ključno za daljnji uspješan rad organizacija civilnog društva je jačanje suradnje na lokalnim razinama, jer je zabilježeno da postoje razlike od županije do županije u spremnosti na suradnju sa njima. To se očituje kroz spremnost na upućivanje žrtava na korištenje usluga organizacija civilnog društva od predstavnika/ca pojedinih institucija, kao i na uvažavanje njihovog mišljenja o potrebama žrtava prilikom provedbe pojedinačne procjene žrtava. Također, nužno je uključivanje organizacija civilnog društva na lokalnim razinama u različita radna tijela i zajedničke edukacije, kao ravnopravnih partnera.

Ostaje interesantno pitanje hoće li se Mreža vremenom širiti na način da ne pokriva samo potrebe žrtava teritorijalno (na način da svaka županija ima minimalno bar jednu organizaciju), te hoće li se razvijati i u smjeru inkluzije usko specijaliziranih servisa, koji mogu svojim specifičnim znanjima i iskustvima biti nužni za žrtve koje dolaze iz neke specifične podgrupe ili koje imaju drugačije potrebe i zahtjeve od prosjeka žrtava kaznenih djela.

Zaključak

U Hrvatskoj se sustavno uspostavlja sve kvalitetniji sustav pružanja pomoći i podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela. Dio sustava je pokriven institucionalno, kroz rad u okviru Ministarstva pravosuđa i posebno osnovanih odjela koji djeluju pri sudovima. Također, žrtvama je osigurana i izvaninstitucionalna pomoć i podrška kroz rad „Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela”. Upravo se uključenost organizacija civilnog društva, koje su visoko motivirane, educirane i posvećene, pokazala ključnom u uspostavljanju što efikasnijeg sustava.

Daljnijim razvojem cjelokupnog sustava, od izmjena i primjene postojećeg zakonodavnog okvira, preko osnivanja većeg broja odjela pri sudovima, do širenja usluga Mreže na sve županije u Hrvatskoj i jačanje kapaciteta organizacija koje pružaju te usluge, moći ćemo reći da su učinjeni stvarno značajni pomaci. Pri tome, kontinuirano osiguravanje sredstava za rad Mreže, kao i jačanje povezanosti svih aktera, pogotovo u nekim lokalnim sredinama, ključ je daljnjeg uspjeha. U ovom trenu još nedostaje sustavna provjera kvalitete pruženih usluga žrtvama i svjedocima/kinjama na svim razinama. Uvođenjem tog elementa bit će napravljen svojevrsan ključni smjerokaz u kojem pravcu se dalje cjelokupni sustav treba razvijati.

Literatura

Direktiva 2012/29/EU Europskog Parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP, Službeni list Europske Unije, L 315/57.

Godišnji izvještaji o radu Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela (2018) Zagreb: Ženska soba.

Godišnji izvještaji o radu Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela (2019) Zagreb: Ženska soba.

Hamer Vidmar, N. (2011) Specifičnosti sistema podrške žrtvama i svedocima u Republici Hrvatskoj. U: V. Nikolić-Ristanović, S. Čopić (ur.) *Prava žrtava i EU - Izazovi pružanja pomoći žrtvama*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i „Prometej”, str. 199-212.

Anamaria Drožđan-Kranjčec, Maja Mamula Unapređenje sustava pomoći i podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela – Uloga organizacija civilnog društva u Hrvatskoj

Hamer Vidmar, N. (2016) Prava žrtve prema Zakonu o kaznenom postupku Republike Hrvatske – Potrebe žrtve i iskustva u praksi iz perspektive odjela za podršku žrtvama i svjedocima. *Temida*, 1, str. 83-107.

Mamula, M., Zore, P., Tukara Komljenović, J. (2016) *Organizacije civilnoga društva kao ključni akteri u suzbijanju nasilja nad ženama u Hrvatskoj*. Zagreb: Ženska soba.

Mamula, M., Vukmanić, M., Zore, P., Stanić, D., Hojt, A. (2010) *Organizacije civilnog društva koje pružaju specijalizirane servise ženama žrtvama nasilja kao ključni akteri u procesu demokratizacije društva*. Zagreb: Ženska soba.

Nacionalna strategija razvoja sustava podrške žrtvama i svjedocima u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2016. do 2020. godine, Narodne novine, br. 75/15.

Nikolić-Ristanović, V. (2019) *Od žrtve do pobjednika. Viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam*. Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće „Prometej”.

Pravilnik o načinu provedbe pojedinačne procjene žrtva, Narodne novine RH, br. 106/17.

Pravilnik o radu odjela za podršku žrtvama i svjedocima, Narodne novine RH, br. 133/15, 127/19.

Sudski poslovnik, Narodne novine RH, br. 37/14, 49/14, 08/15, 35/15, 123/15, 45/16, 29/17, 33/17, 34/17, 57/17, 101/18, 119/18, 81/19, 128/19.

Šeničnjak, A. (2018) Direktiva 2012/29/EU i Zakon o kaznenom postupku. U: M. Čalić-Jelić (ur.) *Položaj i prava žrtava kaznenih djela u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, str. 15-16.

Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva pravosuđa, Narodne novine RH, br. 98/17.

Zakon o kaznenom postupku, Narodne novine RH, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19.

Zakon o novčanoj naknadi žrtvama kaznenih djela, Narodne novine RH, br. 80/08, 27/11.

Zakon o sudovima, Narodne novine RH, br. 28/13, 33/15, 82/15, 82/16, 67/18, 126/19.

Zakon o volonterstvu, Narodne novine RH, br. 58/07, 22/13.

Internet izvori

Burić, Z., Lučić, B. (2017) *Pravni i institucionalni aspekti položaja žrtve kaznenog djela u RH*. Dostupno na: http://www.zupsudvu.hr/radovi/pravni_i_institucionalni_aspekti_položaja_zrtve_kaznenih_djela_u_RH.pdf, stranici pristupljeno 11.2.2020.

Đaković, T., Novosel, I. (2019) *Ljudska prava u Hrvatskoj: Pregled stanja za 2018. godinu*. Dostupno na: <https://www.kucaljudskihprava.hr/wp-content/uploads/2019/03/Ljudska-prava-u-Hrvatskoj-2018.pdf>, stranici pristupljeno 15.4.2020.

Godišnji izvještaj o radu Ženske sobe – Centra za seksualna prava za 2019. godinu. Dostupno na: <http://zenskasoba.hr/wp-content/uploads/2020/03/Izvje%C5%A1taj-2019..pdf>, stranici pristupljeno 14.4.2020.

Izvještaj o primjeni Direktive 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela u Republici Hrvatskoj. Dostupno na: <https://www.documenta.hr/assets/files/Godišnji%20izvjestaji/Izvje%C5%A1taj-o-primjeni-Direktive-2012.pdf>, stranici pristupljeno 15.4.2020.

Izješće pučke pravobraniteljice za 2019. Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/wp-content/uploads/2020/03/Izvje%C5%A1%C4%87e-pu%C4%8Dke-pravobraniteljice-za-2019.pdf>, stranici pristupljeno 15.4.2020.

Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske. *Javni poziv za dodjelu financijskih sredstava u okviru raspoloživih sredstava iz dijela prihoda od igara na sreću u području osiguravanja pružanja podrške žrtvama i svjedocima za 2017. godinu*. Dostupno na: <https://pravosudje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-6366/iz-pravosudnog-sustava-6372/podrska-zrtvama-i-svjedocima/javni-poziv-19978/javni-poziv-16649/16649>, stranici pristupljeno 13.4.2020.

Mreža podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela. Dostupno na: <http://mreza-podrskeisuradnje.com/>, stranici pristupljeno 14.4.2020.

ANAMARIA DROŽĐAN-KRANJČEC*

MAJA MAMULA

Advancement of the Assistance and Support System for Victims and Witnesses of Criminal Offences – The Role of Civil Society Organizations in Croatia

Legal and institutional framework of the system of support to victims of criminal offences as well as the significance of the Directive 2012/29/EU and its implementation in the legislation of the Republic of Croatia are elaborated in this paper. In addition, certain difficulties related to the victim support system in practice are identified. A new model of service provision to victims and witnesses of criminal offences through founding and active work of The Network of Support and Co-operation for Victims and Witnesses of Criminal Offences and its results after two years of work are presented. The role and importance of civil society organizations in this field are emphasized.

The conclusion declares establishment of more quality system of assistance and support for victims and witnesses of criminal offences. A part of the system is supported institutionally through the activities within the Ministry of Justice and specially established departments within the courts. A part of support is ensured non-institutionally through the work of The Network of Support and Co-operation for Victims and Witnesses of Criminal Offences. It is exactly that involvement of motivated, educated and dedicated civil society organizations turned out as a key factor in establishing the efficient system.

We will be able to state that certain milestones are achieved after: 1) further development of the system as a whole which refers to amending and implementing the existing legislative framework, 2) establishing a larger number of departments within courts, 3) spreading the Network's services to all counties in Croatia, and 4) strengthening capacity of organizations that are service providers. The key is to ensure the financial means for the Network's activities, strengthening networking of all stakeholders and introducing systemical control of service provision quality for victims and witnesses on all levels.

Keywords: victims of criminal offences, assistance and support, civil society organizations, Croatia.

* Anamaria Drožđan-Kranjčec, Master of Law, is Legal Team Coordinator in Women's Room – Centre for Sexual Rights, Zagreb, Croatia. E-mail: zenska.soba@zenskasoba.hr.
Dr Maja Mamula, a Psychologist, is Coordinator of Women's Room – Centre for Sexual Rights, Zagreb, Croatia. E-mail: zenska.soba@zenskasoba.hr.

TEMIDA
2020, vol. 23, br. 1, str. 125-137
ISSN: 1450-6637
DOI:
Pregledni rad
Primljeno: 27.1.2020.
Odobreno za štampu: 4.5.2020.

Novi pravni režim poklona iz zahvalnosti pacijenata zdravstvenim radnicima u Republici Srbiji

FILIP MIRIĆ

Korupcija u zdravstvu predstavlja poseban pravni i društveni problem. Predmet rada je kritička analiza odredbe čl. 234 Zakona o zdravstvenoj zaštiti, prema kojoj se korupcijom ne smatra iskazivanje zahvalnosti u vidu poklona manje vrednosti, odnosno reklamnog materijala i uzoraka, koji nije izražen u novcu ili hartijama od vrednosti i čija pojedinačna vrednost ne prelazi 5%, a ukupna vrednost ne prelazi iznos jedne prosečne mesečne plate bez poreza i doprinosa u Republici Srbiji. U radu se ukazuje i na odnos ovakvog zakonskog rešenja sa odredbama krivičnog zakonodavstva. Korupcija u zdravstvu dovodi do vrlo štetnih posledica po žrtvu. Žrtva ovog protivpravnog ponašanja je pacijent, koji je često zavistan od pomoći korumpiranog lekara. Cilj rada je stvaranje osnove za buduća viktimološka istraživanja u ovoj oblasti.

Ključne reči: korupcija, zdravstvo, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Srbija.

Uvod

Zdravlje je u osnovi ljudske dobrobiti. Od njega u mnogome zavisi kvalitet života svakog pojedinca. Zbog toga je izgradnja efikasnog sistema zdravstvene zaštite obaveza svih savremenih država. Neke negativne pojave u mnogome ugrožavaju ovaj proces. Među njima, najpogubnija je korupcija.

Svi oblici korupcije su štetni po društvo. Ipak, korupcija u zdravstvu predstavlja poseban pravni i društveni problem, imajući u vidu značaj zdravlja svakog pojedinca za kvalitet njegovog života. Razmere percepcije korupcije

* Dr Filip Mirić je naučni saradnik i stručno-tehnički saradnik za doktorske studije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu. E-mail: filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

u zdravstvu ozbiljno narušavaju ugled lekarske profesije i onemogućavaju uspostavljanje odnosa poverenja između pacijenta i lekara, koji je neophodan za uspešno lečenje (Stojanović, 2013: 67). Predmet ovog rada je kritička analiza odredbe čl. 234 Zakona o zdravstvenoj zaštiti o kojoj će biti više reči u nastavku rada (u daljem tekstu: ZZZ).¹ Iako je ZZZ usvojen 2019. godine, zbog čega je nemoguće izvršiti analizu njegove praktične primene u ovom trenutku, sasvim je opravdano ukazati na odnos ovog zakonskog rešenja sa relevantnim odredbama krivičnog zakonodavstva, što je i jedan od ciljeva ovog rada.

Kakva je percepcija korupcije u zdravstvu u Srbiji, pokazuju i rezultati istraživanja o stavovima građana o korupciji, koje je sprovedeno 2018. godine na slučajnom, reprezentativnom uzorku od 1000 građana i građanki Srbije.² Istraživanje je imalo za cilj utvrđivanje stepena vidljivosti i prepoznatljivosti institucija uključenih u borbu protiv korupcije, poverenja građana prema ovim institucijama i percepcije rasprostranjenosti korupcije u Srbiji. Prema rezultatima ovog istraživanja, čak 70% ispitanika je saglasno sa tvrdnjom da su mito i korupcija „rak-rana“ našeg društva. Rezultati ovog istraživanja su pokazali i da 52% ispitanika smatra da su, među radnicima u zdravstvu, lekari najkorumpiraniji, dok 29% ispitanika kao najkorumpiranije vidi radnike Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje (RFZO). Kao najčešće razloge zbog kojih daju mito građani su naveli činjenje neke usluge ili izbegavanje problema sa nadležnima. U izveštaju se navodi da je osećaj postojanja korupcije unutar zdravstvene ustanove kod građana povezan sa uslugom koju ta ustanova pruža. Drugim rečima, što su usluge koje konkretna zdravstvena ustanova pruža kompleksnije, to građani u većoj meri percipiraju postojanje korupcije. Tako se, po mišljenju građana, na prvom mestu nalaze klinički centri (45% građana je mišljenja da su korumpirani u velikoj i veoma velikoj meri). Slede: opšte bolnice (36% građana), rehabilitacioni centri (banje, lečilišta i slično) (29% građana) i ustanove primarne zdravstvene zaštite (petina građana). Prema ispitanicima, prilično je visok mito koji je neophodno dati za operaciju preko reda – 753 evra, što je više u odnosu na 2015. i 2012 godinu. Kako se navodi u istraživanju, prosečan iznos mita za redovnu operaciju iznosi 459 evra, za produ-

¹ Službeni glasnik RS, br. 25/2019.

² Istraživanje *Stavovi građana o korupciji* sprovedeno je u okviru EU IPA 2013 projekta *Prevenција i borba protiv korupcije*, koji implementira PwC EU Services EESV u konzorcijumu sa PwC Serbia, d.o.o., Alternative Consulting i R.U.R. Consulting. Podaci o organizacijama koje su sprovele istraživanje dostupni su na: <https://www.protivkorupcije.rs/srb/Konzorcijum.html>, stranici pristupljeno 3.5.2020. Rezultati istraživanja su dostupni na: <https://www.protivkorupcije.rs/srb/vest.php?id=18>, stranici pristupljeno 11.4.2020.

ženje bolovanja iznos je 431 evro, 185 evra je iznos mita za smeštaj u zdravstvenu ustanovu, 135 evra za specijalistički pregled, 61 evro za laboratorijski, odnosno 39 evra za običan pregled u primarnoj zdravstvenoj zaštiti.³ Prema podacima sadržanim u Izveštaju Agencije za borbu protiv korupcije za 2019. godinu, Agencija je do decembra 2019. godine imala 373 nova predmeta, od kojih je 45 iz oblasti zdravstva.⁴ Ovaj podatak pokazuje da građani Srbije prepoznaju korupciju kao štetnu pojavu i uočavaju njenu rasprostranjenost, što ukazuje na značaj istraživanja korupcije u zdravstvu.

Korupcija u zdravstvu dovodi do vrlo štetnih i opasnih posledica po žrtvu, što joj daje i viktimološki značaj. Naime, žrtva ovog protivpravnog ponašanja je pacijent, koji često zavisi od pomoći korumpiranog lekara. Uočavanjem ovog odnosa može se stvoriti dobra osnova za buduća viktimološka istraživanja u ovoj oblasti.

O novom pravnom režimu poklona iz zahvalnosti pacijenata mišljenje su dali i predstavnici strukovnih udruženja medicinskih radnika. Predstavnici Ministarstva zdravlja objašnjavaju da je navedena zakonska odredba u skladu sa praksom evropskih država i mišljenjem Agencije za borbu za korupcije, te da će se definisanjem šta se ne smatra korupcijom doprineti njenom suzbijanju i jasnije urediti ova oblast društvenih odnosa. Ipak, postoje i drugačija mišljenja. Ovakvo zakonsko rešenje kritikovano je od strane strukovnih udruženja lekara. Tako, predsednik Sindikata lekara i farmaceuta navodi da „ako dvadeset pacijenata da poklon od dvadeset evra, dolazi se do propisanog limita. Šta će onda da se desi sa dvadeset prvim pacijentom i svim nakon njega? Danas lekar dnevno uradi između pedeset i sedamdeset pregleda. Da li će se ostali pacijenti osetiti diskriminisani i upoređivati kvalitet usluge sa onim koji je platio? Ne sme se dozvoliti da se kvalitet zdravstvene usluge vezuje za bilo kakve dodatne poklone” (Jeremić, 2019).⁵

Sličan stav zastupaju i predstavnici Lekarske komore Srbije. Prema njihovim rečima, „nikakav poklon niti bilo kakvo isticanje zahvalnosti u tom smislu nije potrebno, jer kako naš etički kodeks i govori, boljitak pacijenta je naša najveća nagrada. Ideja je da se napravi definitivno razlika u smislu poklona

³ Rezultati istraživanja *Stavovi građana o korupciji*. Dostupno na: <https://www.protivkorupcije.rs/srb/vest.php?id=18>, stranici pristupljeno 11.4.2020.

⁴ Agencija za borbu protiv korupcije (2019) *Izveštaj o radu za 2019. godinu*. Dostupno na: <http://www.acas.rs/wp-content/uploads/2020/03/ACASizvestaj2019WEB.pdf>, str. 37, stranici pristupljeno 12.4.2020.

⁵ Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/legalizacija-korupcije-ponizava-lekare/>, stranici pristupljeno 23.1.2020.

koji su čokolada, bombonjera i cveće – koji apsolutno nisu potrebni i neophodni i nekih drugih, skupljih i vrednih poklona koji bi mogli da nekoga stave u povoljniji položaj u odnosu na neke druge građane” (Đurić, 2019).⁶ Sporna odredba ZZZ je u suprotnosti sa odredbom čl. 121 Kodeksa medicinske etike Lekarske komore Srbije. Naime, navedenom odredbom Kodeksa propisano je da u vršenju svoje profesije lekar ne sme da se rukovodi motivima lične koristi. Lekar je dužan da se aktivno bori protiv korupcije u zdravstvu, uz podršku i angažovanje Lekarske komore i nadležnih državnih i drugih organa i organizacija. Za lekara je nečasna svaka zloupotreba javnih ovlašćenja i sredstava za lično bogaćenje.⁷

U nastavku rada, u cilju lakšeg razumevanja krivičnopravne reakcije na korupciju, najpre su prikazane inkriminacije krivičnih dela primanje i davanje mita, nakon čega sledi pojmovno određenje korupcije uopšte i posebno korupcije u zdravstvu. Centralni deo rada je analiza novog pravnog režima davanja poklona iz zahvalnosti pacijenata medicinskim radnicima. Imajući u vidu rasprostranjenost navedene pojave, potrebno je ukazati na njene specifičnosti.

Koruptivna krivična dela u Krivičnom zakoniku Republike Srbije

Korupcija je inkriminisana kod bića nekoliko krivičnih dela u posebnom delu Krivičnog zakonika Republike Srbije (KZ), s tim što su za predmet i cilj rada relevantne inkriminacije: primanje (čl. 367 KZ) i davanje mita (čl. 368 KZ), pa će one biti ukratko prikazane u nastavku.⁸

Krivično delo primanje mita čini službeno lice koje neposredno ili posredno zahteva ili primi poklon ili drugu korist ili koje primi obećanje poklona ili druge koristi za sebe ili drugog da u okviru svog službenog ovlašćenja ili u vezi sa svojim službenim ovlašćenjem izvrši službenu radnju koju ne bi smelo izvršiti ili da ne izvrši službenu radnju koju bi moralo izvršiti, za šta je propisana kazna zatvora od dve do dvanaest godina (čl. 367, st. 1 KZ). Službeno lice koje neposredno ili posredno zahteva ili primi poklon ili drugu korist ili koje primi obećanje poklona ili druge koristi za sebe ili drugog da u

⁶ Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Zdravlje/a478538/Kod-lekara-sa-poklonom-koje-vrednosti-moze-bit-i-da-to-nije-korupcija.html>, stranici pristupljeno 24.1.2020.

⁷ Kodeks medicinske etike Lekarske komore Srbije, Službeni glasnik RS, br.104/2016.

⁸ Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, 85/2005, 88/2005-ispr., 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

okviru svog službenog ovlašćenja ili u vezi sa svojim službenim ovlašćenjem izvrši službenu radnju koju bi moralo izvršiti ili da ne izvrši službenu radnju koju ne bi smelo izvršiti, kazniće se zatvorom od dve do osam godina (čl. 367, st. 2 KZ). Službeno lice koje izvrši delo u vezi sa otkrivanjem krivičnog dela, pokretanjem ili vođenjem krivičnog postupka, izricanjem ili izvršenjem krivične sankcije, kazniće se zatvorom od tri do petnaest godina (čl. 367, st. 3 KZ). Službeno lice koje posle izvršenja, odnosno neizvršenja službene radnje, navedene u st. 1 do 3, a u vezi s njom, zahteva ili primi poklon ili drugu korist, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine (čl. 367, st. 4 KZ). Strano službeno lice koje učini ovo krivično delo, kazniće se kaznom propisanom za to delo (čl. 367, st. 5 KZ). Odgovorno lice u ustanovi ili drugom subjektu koji ne obavlja privrednu delatnost, a koje učini ovo krivično delo kazniće se kaznom propisanom za to delo (čl. 367, st. 6 KZ). Primljeni poklon i imovinska korist oduzeće se (čl. 367, st. 7 KZ). Na ovaj način zakonodavac je predvideo i obavezno izricanje mere bezbednosti oduzimanja predmeta, što je karakteristično i za ostala koruptivna krivična dela. Ovakvo zakonsko rešenje ima za cilj oduzimanje protivpravno stečene imovinske koristi, što se može oceniti kao pozitivno. Za izvršenje ovog krivičnog dela, kao i kod svih koruptivnih krivičnih dela, zahteva se direktni umišljaj kao najteži oblik vinosti na strani učinioaca i posebno svojstvo službenog lica.

Sa druge strane, krivično delo davanje mita vrši onaj ko službenom ili drugom licu učini, ponudi ili obeća poklon ili drugu korist kako bi službeno lice u okviru svog službenog ovlašćenja ili u vezi sa svojim službenim ovlašćenjem izvršilo službenu radnju koju ne bi smelo izvršiti ili da ne izvrši službenu radnju koju bi moralo izvršiti; ovo delo čini i lice koje posreduje pri ovakvom podmićivanju službenog lica. Za ovaj oblik dela predviđena je kazna zatvora od šest meseci do pet godina (čl. 368, st. 1 KZ). Ko službenom ili drugom licu učini, ponudi ili obeća poklon ili drugu korist da službeno lice u okviru svog službenog ovlašćenja ili u vezi sa svojim službenim ovlašćenjem izvrši službenu radnju koju bi moralo izvršiti ili da ne izvrši službenu radnju koju ne bi smelo izvršiti ili ko posreduje pri ovakvom podmićivanju službenog lica, kazniće se zatvorom do tri godine (čl. 368, st. 2 KZ). Ovo krivično delo postoji i kada je mito dato, ponuđeno ili obećano stranom službenom licu (čl. 368, st. 3 KZ). Zakonodavac je predvideo da se učinilac ovog krivičnog dela može osloboditi od kazne ukoliko je prijavio delo pre nego što je saznao da je ono otkriveno (čl. 368, st. 4 KZ), što predstavlja poseban osnov oslobođenja od kazne. Ove odredbe primenjuju

se i kad je mito dato, ponuđeno ili obećano odgovornom licu u ustanovi ili drugom subjektu koji ne obavlja privrednu delatnost (čl. 368, st. 5 KZ).

Značenje korupcije u zdravstvu

Kada govorimo o korupciji potrebno je odrediti pojam i sadržinu ovog pojma. Korupcija je društveno negativna pojava, koja se pojavljuje pred ili u toku pojave „propalih država” (*failed state*), a koja predstavlja najteži oblik privrednog kriminaliteta. Njene karakteristike su: prikrivenost, stalna promenljivost, mnoštvo pojavnih oblika, rasprostranjenost i internacionalizacija, teško dokazivanje u krivično procesnom smislu, koristoljubivost, osobenost učinilaca, specifičan objekat ugrožavanja (Zirojević, 2019: 129). Ova pojava napada i ugrožava zakonito funkcionisanje državnih i privrednih institucija i službi. Reč *korupcija* prvi put je upotrebio Aristotel, a kasnije i Ciceron koji je dodao termin *mito i napuštanje dobrih navika* (Zirojević, 2019: 129). Korupcija je naročito opasna jer narušava princip jednakosti građana, pritom podrivajući i samu državu i pravnu sigurnost.

Pojam korupcije u zdravstvu je znatno užeg obima u odnosu na opšti pojam korupcije. Fenomen korupcije u zdravstvu bismo mogli preciznije označiti koristeći izvorno značenje termina „pokvarenost u zdravstvu”, koji bolje odslikava prirodu samog fenomena. Situacija u kojoj pacijent nije u poziciji da slobodno odlučuje, jer je u pitanju njegovo zdravlje, ne može se oceniti kao „dobrovoljna razmena u kojoj se kao akteri pojavljuju onaj ko prima mito (neko ko obavlja javnu funkciju) i onaj koji mito daje (neko ko traži uslugu i spreman je da za nju plati)” (Antonić i dr., 2001: 120; Vasiljević-Prodanović, 2015: 99). Takav odnos se pre može označiti kao iznuđivanje. Kako navodi Gorjanski, za razliku od korupcije u drugim javnim sektorima, korupcija u zdravstvu ima posebnu težinu zbog: 1) zloupotrebe položaja nadređenosti koji imaju lekari u odnosu na pacijente; 2) zloupotrebe poverenja koje pacijenti imaju prema lekarima; 3) zloupotrebe bolesti, patnje, nemoći i bola radi sticanja materijalne koristi; i 4) zloupotrebe datog društvenog poverenja (Gorjanski, 2009). Zloupotreba moći postoji i u slučajevima korupcije u drugim oblastima, te je zato potrebno ukazati da postoje i druga tumačenja pojma korupcije u zdravstvu. Naime, postoje i mišljenja da su koruptivne radnje koje čine srž koruptivnog odnosa uglavnom rezultat dogovora subjekata tog odnosa, tj. imaju konse-

sualni karakter. Međutim, kada je reč o sitnoj korupciji u oblasti zdravstva, u velikom broju slučajeva ona nije inicirana od strane medicinskih radnika, već je plod jedne duboko ukorenjene tradicije (Stevanović, Milošević, 2019).

Normativno, odredba čl. 234 ZZZ definiše pojmove korupcije, potom šta se smatra sukobom interesa, ko se smatra članovima uže porodice i daje definiciju zdravstvenog radnika i saradnika. Tako, u smislu ovog zakona, korupcija podrazumeva odnos koji se zasniva zloupotrebom obavljanja zdravstvene delatnosti, odnosno poslova zdravstvene zaštite u cilju sticanja lične koristi ili koristi za drugoga (čl. 234, st.1 ZZZ).

Sukob interesa podrazumeva situaciju u kojoj zdravstveni radnik, odnosno zdravstveni saradnik ima privatni interes koji utiče, može da utiče ili izgleda kao da utiče na nepristrasnost i objektivnost zdravstvenog radnika, odnosno zdravstvenog saradnika u obavljanju zdravstvene delatnosti, odnosno poslova zdravstvene zaštite (čl. 234, st. 2 ZZZ).

Privatni interes podrazumeva bilo kakvu korist ili pogodnost za zdravstvenog radnika, odnosno zdravstvenog saradnika, članove njegove uže porodice ili fizička i pravna lica koja se opravdano mogu smatrati interesno povezanim (čl. 234, st. 3 ZZZ). Pod članovima uže porodice u smislu ovog člana smatraju se: supružnik ili vanbračni partner, deca, braća, sestre, roditelji, usvojitelj, usvojenik i druga lica koja žive u zajedničkom porodičnom domaćinstvu (čl. 234, st. 4 ZZZ).

Zdravstveni radnik, u zavisnosti od nivoa obrazovanja, je doktor medicine, doktor dentalne medicine, magistar farmacije i magistar farmacije – medicinski biohemičar sa završenim odgovarajućim integrisanim akademskim studijama zdravstvene struke (čl. 150, st. 1 ZZZ). Zdravstveni radnik je i medicinska sestra, zdravstveni tehničar, odnosno drugo lice sa završenom odgovarajućom visokom, odnosno srednjom školom zdravstvene struke (čl. 150, st. 2 ZZZ). Zdravstveni saradnik je lice koje nema stečeno srednje, odnosno visoko obrazovanje zdravstvene struke, a koje učestvuje u obavljanju određenih poslova zdravstvene zaštite u zdravstvenoj ustanovi (prevencije, dijagnostike, terapije i rehabilitacije) (čl. 151 ZZZ).

Odgovor na korupciju je veoma kompleksan jer je ona multidisciplinarne prirode i predmet je interesovanja brojnih društvenih nauka, poput sociologije, psihologije, prava, ekonomije, koje teže da izvrše naučnu eksplikaciju ove društvene pojave (Karović, 2014: 453). U pronalaženju adekvatnog društvenog i pravnog odgovora na korupciju, naročito je značajna legislativna delatnost. Poslednjim izmenama ZZZ iz 2019. godine, praktično se, uvodi jedan novi

pravni režim u vidu poklona iz zahvalnosti pacijenata medicinskim radnicima. Ovaj oblik faktičke korupcije postoji odavno i duboko je ukorenjen u Srbiji (Stevanović, Milošević, 2019). Iz svakodnevnog života je poznato da mnogi ljudi kod lekara odlaze po medicinski savet ili uslugu uz „prigodne“ poklone, poput cveća, čokolade, pića. Da je ovakvo ponašanje rasprostranjeno među stanovništvom u Srbiji, pokazuju i rezultati pomenutog istraživanja o stavovima građana o korupciji, prema kojima skoro dve trećine građana (63%) smatra da piće, kafa ili bombonjera koje se daju lekarima ili medicinskim sestrama nisu mito.⁹ Koliko je ovakvo ponašanje opravdano, etičko je pitanje.

Davanje poklona iz zahvalnosti pacijenata zdravstvenim radnicima po Zakonu o zdravstvenoj zaštiti Republike Srbije

U ranijem zakonodavstvu iz oblasti zdravstvene zaštite u Srbiji nije bilo regulisano davanje bilo kakvih poklona od strane pacijenata.¹⁰ U Republici Srbiji je 2019. godine usvojen novi koncept poklona koje iz zahvalnosti pacijenti daju zdravstvenim radnicima. Naime, odredbom čl. 234 ZZZ propisano je da zdravstveni radnik i zdravstveni saradnik koji obavlja zdravstvenu delatnost, odnosno poslove zdravstvene zaštite u zdravstvenoj ustanovi u javnoj svojini, član organa, odnosno stručnih organa u zdravstvenoj ustanovi u javnoj svojini, kao i članovi njihovih uži porodica, ne smeju tražiti, niti primiti novac, poklon, uslugu ili bilo kakvu drugu korist za sebe, članove svoje uže porodice ili fizička i pravna lica koja se opravdano mogu smatrati interesno povezanim, a koji mogu uticati na nepristrasnost ili profesionalno obavljanje dužnosti, odnosno koji se mogu smatrati nagradom u vezi sa vršenjem dužnosti i obavljanjem zdravstvene delatnosti.

Izuzetno, iskazivanje zahvalnosti u vidu poklona manje vrednosti, odnosno reklamnog materijala i uzoraka, koji nije izražen u novcu ili hartijama od vrednosti i čija pojedinačna vrednost ne prelazi 5%, a ukupna vrednost ne prelazi iznos jedne prosečne mesečne plate bez poreza i doprinosa u Republici Srbiji, ne smatra se korupcijom, sukobom interesa, odnosno privatnim inte-

⁹ Prevencija i borba protiv korupcije. *Stavovi građana o korupciji: Najvažniji nalazi*. Dostupno na <https://www.protivkorupcije.rs/srb/vest.php?id=18>, stranici pristupljeno 11.4.2020.

¹⁰ Videti više: Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 107/2005, 72/2009, 8/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013 - dr. zakon, 93/2014, 96/2015, 106/2015, 105/2017 - dr. zakon, 113/2017 - dr. zakon, 113/2017.

resom (čl. 234 ZZZ). Iako je ZZZ tek nedavno stupio na snagu i u ovom trenutku nema mogućnosti za analizu njegove primene u praksi, pored ukazanog odnosa sa inkriminacijom krivičnih dela primanja i davanja mita, uočavaju se i izvesni problemi. U kontekstu tumačenja sporne odredbe ZZZ nameće se pitanje: da li se „poklon” odnosi na uslugu koja je pacijentu već pružena (u skladu sa zakonom i *lex artis*) ili na bilo koju uslugu koju „dozvoljenim poklonom” pacijent nastoji da obezbedi (lečenje preko reda, usluga mimo zakonom dozvoljene ili neka druga privilegija na koju pacijent inače nema pravo)?

U kontekstu Zakona o zdravstvenoj zaštiti „poklon” bi se odnosio na uslugu koja je već pružena (u skladu sa zakonom i *lege artis*), dok se „poklon” kojim bi pacijent želeo da sebi obezbedi povoljniji položaj ne bi mogao smatrati poklonom u smislu ovog zakona, jer mu nedostaje element zahvalnosti pacijenta. U tom slučaju bi se, krivičnopravno, moglo raditi o krivičnom delu davanje mita iz čl. 368 KZ.

U obrazloženju ZZZ nije navedeno primenom kog pravnog instituta se poklon do određene vrednosti ne smatra korupcijom.¹¹ Intencija zakonodavca je da se isključenjem protivpravnosti u slučaju davanja poklona manje vrednosti iz zahvalnosti medicinskim radnicima, ovakvo ponašanje isključi iz zone kažnjivosti. Pomenutim zakonom propisano je i obavezno vođenje evidencije o primljenim poklonima od strane lekara, ali nije određeno šta ta evidencija treba da sadrži. Ovaj propust se može otkloniti usvajanjem odgovarajućih podzakonskih akata. Osim toga, ostaje nejasno koji je osnov isključenja protivpravnosti primenjen u konkretnom slučaju. Sasvim je moguće da je zakonodavac imao u vidu primenu instituta delo malog značaja iz čl. 18 KZ. Ako je tako, trebalo bi to naznačiti u samoj zakonskoj odredbi. Time bi se uspostavio jasan odnos sa krivičnim zakonodavstvom, što bi doprinelo očuvanju principa pravne sigurnosti.

Kao i kod drugih oblika kriminaliteta, kada je reč o koruptivnim krivičnim delima, krivičnopravne norme su poslednje sredstvo za njihovo suzbijanje. Suština navedene borbe je primena mera primarne prevencije. Ove mere su oličene u podizanju svesti o štetnosti korupcije. U tom kontekstu, kreiranje različitih medijskih sadržaja u kojima bi se na jasan i jezgrovit način javnosti prenela poruka o štetnosti korupcije može biti jedna od efikasnih mera za primarnu prevenciju korupcije.

¹¹ Zakon o zdravstvenoj zaštiti sa obrazloženjem. Dostupno na: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/2019/242-19.pdf, stranici pristupljeno 1.3.2020.

Korupcija, kao negativni društveni fenomen, ima i svoj viktimološki aspekt, koji je veoma naglašen kod korupcije u zdravstvu. Uzrok tome se može tražiti u činjenici da se ovim oblikom korupcije podriva sistem zdravstvene zaštite i ugrožava zdravlje pojedinaca. Stoga bi u društvu trebalo uspostaviti sistem „nulte tolerancije“ na korupciju uopšte, posebno onu u zdravstvu i osmisлити mere koje će podsticati žrtve da bez straha reaguju na koruptivna ponašanja lekara i ostalih medicinskih radnika.

Zaključak

Najnovijim izmenama zakonodavstva u oblasti zdravstvene zaštite u Republici Srbiji uspostavljen je novi režim davanja poklona, kao izraza zahvalnosti pacijenta prema medicinskom osoblju. Krivičnopravno, ovde ne može biti reči o krivičnim delima davanje mita i primanje mita jer nedostaje element protivpravnosti, ali se time ne umanjuje problem korupcije u zdravstvu. Potrebno je sankcionisati sve oblike ponašanja kod kojih lekari i zdravstveni radnici dobijaju bilo kakav poklon za svoj rad, osim utvrđenih zarada. Naročito je važno podizati svest o štetnosti korupcije bez obzira u kom se obliku ona ispoljava. Viktimološki posmatrano, žrtve koruptivnih ponašanja nisu samo pacijenti, već i zdravstveni sistem i društvo u celini.

O delotvornosti određenog zakonskog rešenja se može suditi jedino kroz vreme i njegovu primenu u praksi. Kako je novi zakon iz oblasti zdravstvene zaštite u Republici Srbiji usvojen 2019. godine još uvek ne postoje podaci o njegovoj praktičnoj primeni. Stoga trenutno nije moguće odgovoriti na pitanje sa početka rada – da li citirana odredba člana 234 Zakona o zdravstvenoj zaštiti predstavlja novi oblik pravnog regulisanja iskazivanja zahvalnosti pacijenata lekarima i ostalom medicinskom osoblju ili svojevrsnu legalizaciju korupcije u zdravstvu. Potrebno je izvršiti evaluaciju primene sporne odredbe navedenog zakona i, ako ona bude negativna, ovakvo zakonsko rešenje ukloniti iz pravnog sistema Republike Srbije, prilikom nekog od sledećih noveliranja zakona iz oblasti zdravstvene zaštite.

Literatura

Antonić, D., Babović, B., Begović, B., Vasović, M., Vacić, Z., Vuković, S., Ivošević, Z., Kavran, D., Mijatović, B., Stojanović, B., Hiber, D. (2001) *Korupcija u Srbiji*. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.

Gorjanski, D. (2009) *Je li hrvatski zdravstveni sustav - sustav?* Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek.

Karović, S. (2014) Krivičnopravni (materijalni) i krivičnoprocesni aspekti koruptivnih krivičnih djela. *Zbornih radova Fakulteta pranih nauka Univerziteta „Vitez“*, 1, str. 452-463.

Kodeks medicinske etike Lekarske komore Srbije, Službeni glasnik RS, br. 104/2016.

Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005-ispr., 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.

Stevanović, A., Milošević, D. (2019) Korupcija u zdravstvu: Pravni i kriminološki osvrt. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 3, str. 137-150.

Stojanović, M. (2013) Korupcija: Boljka zdravstvenog sistema u Srbiji. *Zdravstvena zaštita*, 6, str. 67-74.

Vasiljević-Prodanović, D. (2015) Korupcija u zdravstvu: Žrtve kriminala belih mantila u Srbiji. *Temida*, 1, str. 97-110.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 107/2005, 72/2009, 8/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013 - dr. zakon, 93/2014, 96/2015, 106/2015, 105/2017 - dr. zakon, 113/2017 - dr. zakon, 113/2017.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 25/2019.

Zirojević, M. (2019) Tradicionalna shvatanja o organizovanom kriminalu i korupciji. U: J. Kostić, A. Stevanović (ur.) *Finansijski kriminalitet i korupcija*. Beograd: Institut za uporedno pravo i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 127-134

Internet izvori

Agencija za borbu protiv korupcije (2019) *Izveštaj o radu za 2019. godinu*. Dostupno na <http://www.acas.rs/wp-content/uploads/2020/03/ACASizvestaj2019WEB.pdf>, stranici pristupljeno 12.4.2020.

Jeremić, V. (2019, 26. april) Legalizacija korupcije ponižava lekare. *Danas*. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/legalizacija-korupcije-ponizava-lekare/>, stranici pristupljeno 23.1.2020.

Filip Mirić Novi pravni režim poklona iz zahvalnosti pacijenata zdravstvenim radnicima u Republici Srbiji

Đurić, M. (2019, 23. april) Pokloni lekarima u novom Zakonu - borba protiv mita ili legalizacija korupcije, *N1*. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Zdravlje/a478538/Kod-lekara-sa-poklonom-koje-vrednosti-moze-bit-a-da-to-nije-korupcija.html>, stranici pristupljeno 24.1.2020.

Prevenција i borba protiv korupcije. Dostupno na: <https://www.protivkorupcije.rs/srb/Konzorcijum.html>, stranici pristupljeno 3.5.2020.

Stavovi građana o korupciji: Najvažniji nalazi. Dostupno na <https://www.protivkorupcije.rs/srb/vest.php?id=18>, stranici pristupljeno 11.4.2020.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti sa obrazloženjem. Dostupno na http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/predlozi_zakona/2019/242-19.pdf, stranici pristupljeno, 1.3.2020.

FILIP MIRIĆ*

New Legal Status of Patients' Gratitude to Medical Workers

All forms of corruption are harmful for the society. However, corruption in the healthcare is a particular legal and social problem, given the importance of each individual's health for the quality of life. The subject of this paper is a critical analysis of the provision of Art. 234 of the Health Care Act. According to this provision, a health worker and a health associate who performs a healthcare activity in a public healthcare institution, a member of professional and other bodies of a public healthcare institution, as well as members of their immediate families, may not seek nor receive any money, gift, service or any other benefit for themselves, their immediate family members or natural and legal persons who may reasonably be considered as interest-related and which may affect the impartiality or professional performance of their duties, that is, which may be considered a reward in connection with the performance of duties and the exercise of healthcare. Exceptionally, gratitude in the form of gifts, advertising materials or samples, of lesser value, that is not expressed in money, and which individual value does not exceed 5%, and the total value does not exceed the

¹² Filip Mirić (LL.D.) is a Research Fellow; Associate for Post Graduate Studies, Faculty of Law, University of Niš. E-mail: filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

amount of an average monthly salary without taxes and contributions in the Republic of Serbia should not be considered as corruption, conflict of interest or private interest. This poses a question whether such provision legalizes corruption in the healthcare system? As far as the Health Care Act was adopted in 2019 and it is not possible to analyze its practical application, it is quite justified to point out to the social danger of such legal solution and its relationship with the provisions of the criminal legislation, which is the aim of this paper. Corruption in healthcare leads to very harmful and dangerous consequences for the victim. The victim of this unlawful behaviour is a patient, who is often dependent on the help of a corrupt doctor, and the question arises of the possibility of exercising the patient's right to adequate healthcare. In this way, a solid basis can be created for future victimological research in this area

Keywords: corruption, health care, Health Care Act, Serbia.

Deseta jubilarna godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije

„Viktimizacija i različitost: Ka holističkom pristupu viktimologiji i pravima žrtava”

Beograd, Srbija, 28. i 29. novembar 2019. godine

Deseta godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije pod nazivom *Viktimizacija i različitost: Ka holističkom pristupu viktimologiji i pravima žrtava* održana je u Beogradu 28. i 29. novembra 2019. godine. Konferencija je okupila oko 100 učesnika iz Srbije, regiona bivše Jugoslavije (Republike Severne Makedonije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske), drugih evropskih država (Austrije, Belgije, Španije, Velike Britanije, Grčke, Norveške) i Izraela. Glavna tema ovogodišnje konferencije bila je viktimizacija i različitost. Razmatrala se viktimizacija različitih društvenih grupa, u različitim kontekstima, s posebnim fokusom na različitostima koje su zasnovane na polnoj i rodnoj pripadnosti, uzrastu, nacionalnoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji i zdravstvenom stanju kao faktorima diskriminacije i viktimizacije. Ključne teme izlaganja bile su: položaj i prava žrtava u krivičnopravnom sistemu, viktimizacija u kontekstu migracija, nasilje nad ženama i pravo žena žrtava na zaštitu i pristup pravdi, nasilje nad starijim osobama, deca kao žrtve i učinioci (porodičnog) nasilja, zaštita prava na privatnost i slično. Posebna sesija bila je posvećena ženskim mrežama i službama za podršku žrtvama u Srbiji, regionu bivše Jugoslavije i drugim evropskim državama, s fokusom na mesto i ulogu organizacija civilnog društva u pružanju podrške žrtvama kriminaliteta, posebno ženama žrtvama nasilja. Tokom izlaganja i diskusije govorilo se o primeni i efikasnosti krivičnopravnih ali i drugih, pravnih i vanpravnih, mera i mehanizama u zaštiti žrtava, naročito ranjivih grupa, s posebnim akcentom na mogućnosti i efekte

restorativnih pristupa. Predstavljani su različiti pristupi u radu sa žrtvama i preživelim i ukazano je na potrebu razvijanja holističkog pristupa pravima i zaštiti svih žrtava bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

Zvanično otvaranje konferencije upriličeno je govorom dobrodošlice predsjednika Viktimološkog društva Srbije, prof. dr Slobodana Savića i direktorke Viktimološkog društva Srbije, prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović. Pored njih, na otvaranju konferencije učesnicima su se obratili i gospodin Zvezdan Radojković, pomoćnik Direktora policije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, i prof. dr Oliver Bačanović sa Fakulteta bezbednosti Univerziteta „Sv. Kliment Ohridski“ iz Skoplja (Severna Makedonija). Tokom svečanog otvaranja konferencije uručene su godišnje nagrade Viktimološkog društva Srbije.¹ Pored godišnjih nagrada, uručeno je i priznanje *Povelja počasnog člana Viktimološkog društva Srbije*, koje su dobili prof. dr Ivo Aertsen, profesor emeritus na Institutu za kriminologiju Katoličkog Univerziteta u Leuvenu (Belgija) i prof. dr Oliver Bačanović, redovni profesor na Fakultetu bezbednosti u Skoplju.

Rad na konferenciji odvijao se kroz četiri plenarne i četiri tematske sesije.

Na prvoj plenarnoj sesiji pod nazivom *Žrtve i viktimizacija: Promena paradigme* prvo izlaganje imao je prof. dr Ivo Aertsen sa Katoličkog Univerziteta u Leuvenu (Belgija) koje je nosilo naziv *Uz prava ide i odgovornost: Žrtve kriminaliteta kao građani*. U okviru svog izlaganja profesor Aertsen je govorio o pravima i obavezama žrtava kriminaliteta. Akcenat je stavio na prava žrtava i njihove potrebe za podrškom i zaštitom, ukazujući na pokušaje da se u praksi razvije slika osnažene žrtve. Pored toga, on je govorio i o tome da li žrtve kriminaliteta imaju i neke obaveze i odgovornosti na ličnom i interpersonalnom nivou, u društvenom kontekstu i u odnosu na njihov položaj u krivičnopravnom sistemu. U zaključku svog izlaganja istakao je da položaj žrtve treba više razmotriti u kontekstu dinamičnih procesa, uticaja društvenog miljea, sa posebnim fokusom na iskustva, potrebe i obaveze žrtve, uz korišćenje principa restorativne pravde. Sa temom *Promena paradigme: Od*

¹ Nagradu za doprinos unapređenju prava žrtava dobili su: Romski centar za žene i decu „Daje“ iz Beograda (Srbija) i Fana Delija, izvršna koordinatorka Centra za romske inicijative iz Nikšića (Crna Gora); Nagradu za doprinos razvoju nekonfliktnog i sveobuhvatnog pristupa bavljenju ratom i ratnim zločinima „Treći put“ dobili su: prim. dr. Branka Antić Štauber, predsednica Udruženja „Snaga žene“ iz Tuzle (Bosna i Hercegovina) i Milan Đurić, predsednik Udruženja slabovidih i slepih grada Valjeva i koordinator programa „Korak ka socijalnom preduzetništvu“ (Srbija). Nagrada talentovanom mladom istraživaču/istraživačici, koja se dodeljuje mladima za posebno kvalitetan naučno-istraživački rad iz oblasti viktimologije, a ima za cilj podsticanje mladih za bavljenje naučno-istraživačkim radom u oblasti viktimologije, 2019. godine nije dodeljena jer nije bilo predloga.

prava države na kažnjavanje prestupnika ka pravu žrtava nasilnih krivičnih dela na krivični postupak i učešće u svojstvu stranke u postupku, izlaganje u ovoj sesiji je imao dr Albin Dearing iz Agencije Evropske unije za osnovna ljudska prava (FRA) iz Austrije. On je u svom izlaganju prikazao rezultate istraživanja „Pravda za žrtve zločina” sprovedenog 2017. godine u sedam evropskih zemalja². Ukazao je na prepreke i pristupe u prepoznavanju žrtava i istakao da će prava žrtava vezana za učešće u postupku oživeti tek kada se promeni paradigma krivičnog pravosuđa. U zaključku izlaganja predložio je novi model krivično-pravnog sistema zasnovan na ljudskom dostojanstvu i pravima pojedinaca i istakao da je za implementaciju ovakvog modela neophodno uključivanje i teoretičara i praktičara koji se bave ovom temom. Poslednje izlaganje u ovoj sesiji imala je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i direktorka Viktimološkog društva Srbije sa temom *Viktimološka teorija, praksa i aktivizam: Dosadašnji izazovi i mogući pravci budućeg razvoja*. Ona je govorila o značaju viktimologije za otkrivanje žrtve i njeno prepoznavanje kao društvenog aktera. Profesorka Nikolić-Ristanović je rekla da se bavljenje žrtvom u okviru viktimologije kreće između bavljenja njome kao potpuno nevinom, preko sagledavanja njenog doprinosa viktimizaciji, do prepoznavanja preplitanja uloge žrtve i izvršioca, kao i da se pozicija žrtve kreće od pasivnog primaoca pomoći do rezilijentnog i samosvesnog građanina, osposobljenog da se suoči sa neizvesnošću koja prati svakodnevni život. U svom izlaganju je ukazala na važnost prihvatanja holističkog i interdisciplinarnog pristupa u posmatranju i proučavanju žrtve i sagledavanje viktimoloških pitanja uz potpuno uvažavanje njihove složenosti.

Prvo izlaganje u drugoj plenarnoj sesiji, koja je bila posvećena viktimizaciji i različitosti, imala je dr Gema Maria Varona sa Baskijskog instituta za kriminologiju, Baskijskog Univerziteta u Španiji, koje je nosilo naziv *Viktimigracija i uloga posmatrača: Ogledala za viđenje drugih*. Polazeći od kritičke viktimologije i ljudskih prava kao okvira, dr Varona se u svom izlaganju pozabavila oblicima viktimizacije migranata i izbeglica, zloupotrebom ovlašćenja od strane granične policije i osoblja u prihvatnim centrima, kao i selektivnim sprovođenjem zakona i pojavom trgovine ljudima. Uz to, ona se osvrnula i na sve prisutniji trend kriminalizacije solidarnosti u kontekstu migracija. Sledeće izlaganje pod nazivom *LGBT žrtve u kazneno-pravnom sistemu: Pregled politika i praksi* prof. dr Irme Kovčo Vukadin sa Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Univerzitet

² Izveštaj u kome su prikazani rezultati istraživanja može se videti na sledećem linku: <https://fra.europa.eu/en/publication/2019/proceedings-do-justice-justice-victims-violent-crime-part-ii>

u Zagrebu (Hrvatska), odnosilo se na pregled evropskih politika u odnosu na položaj LGBT žrtvi u krivičnopravnom sistemu, kako u kontekstu zločina iz mržnje, tako i u kontekstu viktimizacije koja nije motivisana mržnjom. Pored toga, u okviru svog izlaganja prof. dr Kovčo Vukadin je govorila i o aktuelnim saznanjima i praksama koja se odnose na viktimizaciju LGBT osoba.

Koautorski rad pod nazivom *Percepcija odgovornosti žrve i učinioca u slučajevima pornografije iz osвете* izložila je prof. dr Mally Shechory Bitton sa Odeljenja za kriminologiju Ariel Univerziteta (Izrael). Kako je na početku autorka navela, pornografija iz osвете se definiše kao praksa otkrivanja nagih ili seksualno eksplicitnih fotografija i video zapisa, često zajedno sa otkrivanjem ličnih podataka osobe, bez njenog pristanka, i to od strane bivših intimnih partnera. S tim u vezi, prof. dr Shechory Bitton je prikazala podatke istraživanja koje je sprovedeno tokom 2018. i 2019. godine na uzorku od 250 studenata sa univerziteta u Izraelu, a u kome je ispitivano da li okrivljavanje žrtve i učinioca u slučajevima pornografije iz osвете zavisi od toga ko je fotografiju načinio – neko drugi ili je žrtva sama sebe fotografisala. Rezultati istraživanja su pokazali da su ispitanici pornografiju iz osвете ocenili kao ozbiljno krivično delo koje treba sankcionisati, ali da je okrivljavanje žrtve bilo evidentno u slučajevima kada je ona sama sebe slikala, što potvrđuje činjenicu da se pornografija iz osвете ne razlikuje od drugih oblika seksualnog zlostavljanja, gde je okrivljavanje žrtve nešto što se redovno dešava. Poslednje izlaganje u ovoj sesiji imala je dr Zorica Mršević sa Instituta društvenih nauka u Beogradu, koje je nosilo naziv *Izazovi i perspektive duginih porodica u Srbiji*. Predmet njenog izlaganja bile su specifičnosti izazova i perspektiva tzv. „duginih porodica“, čija se društvena situacija najčešće karakteriše viktimiziranošću, nasiljem, diskriminacijom, odbacivanjem, stigmatizacijom i marginalizacijom. U „dugine porodice“ spadaju istopolni partneri kao roditelji zajedničke dece, ili sopstvene dece iz prethodnih veza, ali i porodice u kojima postoje i drugi srodnici, na primer, tetke, ujaci, dede i bake LGBTI pripadnosti. Ona je u svom izlaganju ukazala kako homofobija u društvu utiče ne samo individualno na konkretnu LGBTI osobu, već i na njihove porodice.

Tri izlaganja su se mogla čuti u trećoj plenarnoj sesiji, koja je nosila naziv *Ka holističkom pristupu viktimologiji i pravima žrtava*. Prvo izlaganje u ovoj sesiji je imao dr Albin Dearing iz Agencije Evropske unije za osnovna ljudska prava (FRA) iz Austrije pod nazivom *Ozbiljno shvatanje prava žena žrtava partnerskog nasilja na zaštitu i pravdu*. On je prikazao rezultate empirijskog istraživanja koje

je sprovela FRA³, koji su pokazali da se osnovna ljudska prava žena žrtava partnerskog nasilja ne sprovode efikasno u praksi. U svom izlaganju dr Dearing je predstavio i razmotrio neophodna poboljšanja koja se odnose na percepciju rodno zasnovanog nasilja i njegovo razumevanje i definisanje u krivičnim zakonima. U zaključku svog izlaganja istakao je da žrtve rodno zasnovanog nasilja često nisu prepoznate od strane pravosudnog sistema, što može dodatno otežati njihov status i sprečiti adekvatno postupanje državnih organa. Zapaženo izlaganje u okviru treće plenarne sesije imala je Ilse Vande Walle, socijalna radnica i trenerica Razvojnih veština iz Belgije, koja je govorila o novom pristupu u svakodnevnom radu sa žrtvama. Ona je govorila o tome kako mentalni sklop utiče na način na koji razmišljamo, osećamo i ponašamo se, mogućnosti menjanja mentalnog sklopa i kako se to može koristiti u radu sa žrtvama. Postoje dva mentalna sklopa misli: trajni i promenljivi mentalni sklop. Ljudi sa trajnim mentalnim sklopom veruju da se njihovi talenti, veštine i sposobnosti ne mogu promeniti, dok oni sa promenljivim mentalnim sklopom razmišljaju drugačije i veruju da mogu da rastu i da se razvijaju kao rezultat napornog rada, dobrih strategija i uticaja drugih. Promenljivi mentalni sklop ne samo da ima pozitivan uticaj na ponašanje, već i na rezilijentnost i zato je važno raditi sa žrtvama u pravcu razvoja njihovog promenljivog mentalnog sklopa jer je u istraživanjima utvrđena veza između mentalnog sklopa i depresije, anksioznosti i viktimizacije. Poslednje izlaganje u trećoj plenarnoj sesiji bilo je izlaganje pod nazivom *Službe za podršku svjedocima/žrtvama u pravosuđu u regiji: Od odjeljenja do mehanizma (perspektiva razvoja u budućnosti)* Alme Taso Deljković sa Odjeljenja za podršku svedocima Suda Bosne i Hercegovine. Ona je govorila o postojećim resursima u oblasti podrške svedocima u pravosuđu, vrstama podrške i pomoći koje se pružaju, a poštujući preporuke navedene u Direktivi 2012/29/EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta. U svom izlaganju je prikazala kako se razvijao mehanizam podrške svedocima u pravosuđu u Bosni i Hercegovini i regionu Zapadnog Balkana. Ukazala je na prednosti i ulogu koju Službe za podršku svedocima imaju ne samo u pravosudnom sistemu, nego i prema svedocima/žrtvama u objašnjavanju i predstavljanju njihovih prava i obaveza u krivičnom postupku.

Četvrta i poslednja plenarna sesija nosila je naziv *Viktimizacija, različitost i društvena reakcija*. Prvo izlaganje u ovoj sesiji imala je prof. dr Christina Zarafo-

³ Izveštaj u kome su prikazani rezultati istraživanja može se videti na sledećem linku: <https://fra.europa.eu/en/publication/2019/women-victims-partner-violence-justice-victims-violent-crime-part-iv>

nitou sa svojim saradnicima iz organizacije EPANODOS iz Grčke, koji su predstavili rezultate dva empirijska istraživanja, koje je sproveo njihov istraživački tim. U okviru ovih istraživanja ispitano je iskustvo, percepcija, očekivanja i predlozi zatvorenika vezano za sprečavanje njihovog recidivizma i moguće intervencije za promociju rodne ravnopravnosti i psihosocijalnu, porodičnu i profesionalnu reintegraciju i socijalnu inkluziju zatvorenica i bivših zatvorenica. Koautorski rad *Maloletnici koji nisu krivično odgovorni: Izvršioци ili žrtve? Pogled iz perspektive Rumunije* prezentovao je prof. dr Zoran Pavlović sa Pravnog fakulteta Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu i Pokrajinski zaštitnik građana-ombudsman. On je istakao da izvršenje određenih krivičnih dela od strane maloletnih lica koji nisu krivično odgovorni zahteva organizovanu reakciju neophodnu kako bi se njihovo ponašanje u budućnosti korigovalo, te kako bi im se pomoglo da postanu odgovorne odrasle osobe i uzorni članovi društvene zajednice. Pored toga, neophodno je pružanje pomoći i podrške deci u sukobu sa zakonom kao efikasan vid prevencije njihovog delinkventnog ponašanja, posebno u momentu kada već postanu krivično odgovorni. Dr Konstantinos Panagos sa Univerziteta Kapodistrian u Atini (Grčka) predstavio je rad pod nazivom *Primena restorativne prakse u grčkom sistemu maloletničkog pravosuđa: Interesi žrtve i uloga probacijskog službenika u procesu posredovanja između žrtve i učinioca*. U svom izlaganju on je analizirao grčki zakonodavni okvir i njegovu primenu u vezi sa posredovanjem između žrtve i maloletnog učinioca kao merom koju izriče sud, i to u svetlu teorije restorativne pravde, kao i Direktive 2012/29/EU i tzv. „mekog“ evropskog prava. Istakao je ulogu probacijskih službenika u tom procesu i izazove koji u tom pogledu postoje, a govorio je i o glavnim izazovima za zaštitu interesa žrtava u sistemu maloletničkog pravosuđa.

Prva tematska sesija na konferenciji bila je posvećena preplitanju uloge žrtve i učinioca. Zapaženo izlaganje u ovoj sesiji imao je prof. dr Oliver Bačanović sa Fakulteta bezbednosti u Skoplju (Severna Makedonija), koji je prezentovao koautorski rad *Povezanost između institucionalnih faktora i marginalizacije i devijantnosti kod mladih u vaspitno-popravnim domovima i zatvorima za decu (maloletničkim zatvorima)*. Profesor Bačanović je izneo podatke istraživanja o postupanju prema mladima u vaspitno-popravnim domovima (VPD) i maloletničkom zatvoru, koje je sprovedeno u Severnoj Makedoniji. Uzorak istraživanja je obuhvatio 17 štićenika VPD i 6 štićenika u maloletničkom zatvoru. Istraživanje je imalo za cilj dolaženje do saznanja o tome da li je u vaspitno-popravnim domovima i maloletničkom zatvoru akcenat stavljen na bezbednost ili na reha-

bilitaciju, odnosno, da li je model koji se primenjuje više rehabilitacijski ili je, pak, punitativan. Na osnovu rezultata istraživanja profesor Bačanović je zaključio da su štićenici u VPD i maloletničkom zatvoru marginalizovani u odnosu na njihova elementarna prava, da je režim u ustanovama strog i punitivan, sa naglašavanjem kontrole bezbednosti umesto rehabilitacije i resocijalizacije, primenu sile i sankcija pri održavanju reda i discipline u ustanovi.

Zanimljivo je bilo i drugo izlaganje u ovoj tematskoj sesiji koje je nosilo naziv *Trendovi obima i stopa rasta zatvorske populacije u zemljama Zapadnog Balkana*. U pitanju je bio koautorski rad prof. dr Slađane Đurić sa Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu i Ane Paraušić sa Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. U ovom izlaganju predstavljeni su neki obrasci koji se odnose na obim i stope rasta zatvorske populacije, kao i udeo zatvorenica za period od 2000. do 2018. godine u zemljama Zapadnog Balkana, izvedenih iz metaanalize podataka baze Pregled zatvorskih sistema sveta (*World Prison Brief*). Autorke su istakle da je kompariranje podataka o pojedinačnim zatvorskim sistemima u zemljama Zapadnog Balkana važno za viktimološku teoriju jer su oporavak, kao i sekundarna viktimizacija žrtava značajno oblikovani odgovorom pravosudnog sistema na kriminalitet i tretmanom prestupnika, a sami zatvorenici često mogu biti žrtve ili nepravedne sudske presude ili nasilja i zlostavljanja u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, na šta je potrebno skrenuti pažnju.

U drugoj tematskoj sesiji, koja je bila posvećena različitim oblicima viktimizacije, prvo izlaganje pod nazivom „*Intelligentni*” video nadzor i zaštita prava na privatnost i podataka o ličnosti imala je dr Mirjana Dokmanović sa Instituta društvenih nauka u Beogradu. Ona se u svom izlaganju pozabavila definicijom i specifičnostima „inteligentnog” video nadzora, međunarodnim i domaćim pravnim okvirom zaštite prava na privatnost i podataka o ličnosti i predstavila zakonska rešenja država Evropske unije u ovoj oblasti. Sledeće izlaganje u ovoj sesiji pod nazivom *Uloga medija kroz prizmu terorizma*, prof. dr Hatidža Beriše iz Škole nacionalne odbrane Univerziteta odbrane iz Srbije i njenih saradnika, u svom fokusu je imalo medijsko praćenje terorizma i njihovu ulogu u *širenju panike i straha o mogućim posledicama terorističke aktivnosti*, sa prikazom rezultata istraživanja u vezi korišćenja medija u terorističke svrhe. Na ovoj sesiji izložen je i rad pod nazivom *Stavovi građana Niša o nasilju nad starijim osobama* u okviru koga su Sonja Šćekić i Maja Todorović iz Sigurne kuće za žene i decu žrtve porodičnog nasilja iz Niša predstavile rezultate istraživanja

koje je imalo za cilj da ispita stavove i mišljenja građana Niša o nasilju nad starijim osobama. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 200 ispitanika na teritoriji grada Niša. Rezultati su pokazali da starije osobe nerado govore o tome da trpe porodično nasilje zbog straha da će se osramotiti u javnosti, straha od nasilnika, prevelike ljubavi prema deci koja su nasilna, kao i zbog straha da će biti smešteni u neku od ustanova.

Treća tematska sesija bila je posvećena ženskim mrežama i službama za podršku žrtvama, na kojoj su razmenjena iskustva iz Srbije, regiona bivše Jugoslavije i drugih evropskih država. Prvo izlaganje u ovoj sesiji odnosilo se na iskustva iz Hrvatske, koja su prikazana kroz izlaganje Anamarie Drožđan-Kranjčec i dr Maje Mamule iz organizacije Ženska soba - Centar za seksualna prava iz Hrvatske, koje je nosilo naziv *Unapređenje sustava pomoći i podrške žrtvama i svjedocima/kinjama kaznenih djela: Uloga organizacija civilnog društva*. One su ukazale na ulogu i važnost organizacija civilnog društva koje osiguravaju ostvarivanje prava žrtava i svedoka na podršku. Novi model pružanja usluga žrtvama i svedocima započeo je osnivanjem „Mreže podrške i suradnje za žrtve i svjedoke kaznenih djela” koju čini 11 organizacija civilnog društva koje pružaju usluge na području 13 županija u Hrvatskoj. Primarni cilj Mreže je osigurati sveobuhvatnu, teritorijalno rasprostranjenu pomoć i podršku žrtvama i svedocima, nezavisno od vrste krivičnog dela. U sledeća dva izlaganja Vedrana Lacmanović iz Autonomnog ženskog centra u Beogradu i Jasmina Nikolić iz Viktimološkog društva Srbije predstavile su rad Mreže *Žene protiv nasilja*. Vedrana Lacmanović je predstavila razvoj i delovanje Mreže od osnivanja do danas. Ukazala je na specifičnost Mreže koja se ogleda u specijalizovanim uslugama za podršku koje su osmišljene prema potrebama žena koje su preživele nasilje. U skladu sa tim, uslugu pružaju isključivo žene ženama, na srpskom, romskom i drugim jezicima manjina, na engleskom jeziku ukoliko se obraćaju strankinje ili putem aplikacija koje omogućavaju komunikaciju sa ženama oštećenog vida ili sluha. Usluge u organizacijama članicama Mreže, između ostalog, pružaju pripadnice nacionalnih manjina, Romkinje, žene sa invaliditetom, lezbejke, tako da žene imaju mogućnost da dobiju podršku od žena koje žive sličnu egzistenciju i duboko razumevanje za ono kroz šta prolaze na putu izlaska iz nasilja. Jasmina Nikolić je u okviru svog izlaganja govorila o decentralizaciji Mreže koju čini pet regiona, specifičnostima svakog pojedinačnog regiona i izazovima sa kojima se svaki pojedinačni region suočava, kao i o procesu stvaranja i funkcionisanja novih tela Mreže. U poslednjem izlaganju u ovoj

sesiji koje je nosilo naziv *Komparativna analiza rada službi za žrtve u izabranim državama Evrope* Bejan Šaćiri iz Viktimološkog društva Srbije i Maja Štahan iz Udruge za podršku žrtvama i svjedocima iz Hrvatske predstavili su rezultate istraživanja o funkcionisanju službi za podršku žrtvama iz 12 evropskih zemalja (Finska, Estonija, Nemačka, Hrvatska, Srbija, Češka, Portugal, Švedska, Irska, Francuska i Holandija), koje su deo tima Centre of Excellence nastalog u okviru organizacije Evropska podrška žrtvama, a koje pružaju telefonsku podršku (SOS linije) žrtvama i svedocima svih krivičnih dela.

Na poslednjoj tematskoj sesiji koja je bila posvećena viktimizaciji i diskriminaciji mogla su se čuti tri izlaganja. Dr Sanja Ćopić iz Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i Viktimološkog društva Srbije i Bejan Šaćiri iz Viktimološkog društva Srbije izložili su svoj rad *Stavovi stručnjaka i stručnjakinja u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju*. Oni su prikazali rezultate istraživanja čiji je cilj bio ispitivanje stavova stručnjaka i stručnjakinja u državnim institucijama, ustanovama, nezavisnim telima i organizacijama civilnog društva u Srbiji o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju i o iskustvima i izazovima u radu sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja, posebno Romkinjama i ženama sa sela. Istraživanje je bilo deo projekta koji je Viktimološko društvo Srbije sprovedo u okviru programa Agencije Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women) *Zaustavljanje nasilja nad ženama na Zapadnom Balkanu i u Turskoj: Primena normi, promena svesti*, koji finansira Evropska komisija. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 199 stručnjaka i stručnjakinja koji rade u različitim sektorima u kojima dolaze ili mogu da dođu u kontakt sa ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja i drugih oblika rodne diskriminacije. Rezultati su pokazali da, iako ispitanici generalno nemaju negativne stavove o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju, još uvek se primećuje prisustvo tradicionalnih rodnih stereotipa, što je posledica patrijarhalne rodne socijalizacije. Uz to, podaci pokazuju da postoji nedovoljno znanje ispitanika o rodno zasnovanom nasilju i načinima na koji se ono manifestuje, kao i nerazumevanje odnosa između žrtve i nasilnika i dinamike nasilja, posebno nasilja u porodici. To za posledicu može da ima neprepoznavanje žrtve, okrivljavanje žrtve za nasilje koje trpi, nepružanje pomoći i zaštite, što može da dovede do reviktimizacije i sekundarne viktimizacije žrtve. Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu prezentovala je rad pod nazivom *Faktori povezani sa viktimizacijom nastavnika od strane učenika* u okviru koga je dala pregled

literature na temu viktimizacije nastavnika od strane učenika u školskom okruženju i govorila o faktorima koji su povezani sa viktimizacijom nastavnika. Ona je istakla da poznavanje ovih faktora može doprineti boljem razumevanju ove pojave i primeni mera za prevenciju viktimizacije nastavnika. Na kraju je mr Ljiljana Stevković sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i Viktimološkog društva Srbije izložila svoj rad koji je nosio naziv *Žrtva ili nasilnik: Viktimizacija kao prediktor porodičnog nasilja maloletnika*. Predstavila je deo rezultata kvantitativnog istraživanja porodičnog nasilja maloletnika u Srbiji, koji se odnose na povezanost viktimizacije maloletnika i njihovog nasilnog ponašanja prema članovima porodice i pozabavila se sličnostima i razlikama u odnosu na rezultate dostupnih svetskih istraživanja, kao i preporukama zasnovanim na dobijenim rezultatima. Ovo istraživanje je realizovano na uzorku od 1336 učenika osnovnih i srednjih škola u Beogradu i Novom Sadu sa ciljem dolaženja do saznanja o fenomenološkim i etiološkim karakteristikama o ovom obliku porodičnog nasilja i nasilnog kriminaliteta maloletnika.⁴ Istraživanjem je utvrđeno da je većina ispitanika bila nasilna prema članovima porodice, da je većina njih bila izložena neposrednoj i posrednoj viktimizaciji nasiljem u porodici, kao i da dolazi do preplitanja uloge žrtve i nasilnika. Naime, od svih ispitivanih etioloških činilaca iskustvo viktimizacije je izdvojeno kao faktor sa najjačim uticajem. To se posebno odnosi na iskustvo telesnog kažnjavanja koje pet puta povećava verovatnoću da će maloletnik ispoljiti nasilno ponašanje prema članovima porodice. Na samom kraju, mr Stevković je ukazala na neophodnost podizanja svesti o ovom skrivenom obliku nasilja u porodici i njegovim ozbiljnim posledicama koje se ispoljavaju na porodičnom i širem društvenom nivou, sa posebnim akcentom upravo na iskustvo viktimizacije, odnosno iskustvo telesnog kažnjavanja deteta.

Kao i prethodnih godina, i ovogodišnja konferencija predstavljala je doprinos kampanji *16 dana aktivizma protiv nasilja nad ženama*. Knjiga apstrakata sa X godišnje konferencije Viktimološkog društva Srbije dostupna je na internet stranici VDS.⁵ Sledeća, XI godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije, održaće se u Beogradu, 26. i 27. novembra 2020. godine.

BEJAN ŠAĆIRI
DR SANJA ČOPIĆ

⁴ Kvantitativno istraživanje porodičnog nasilja maloletnih lica je realizovano u okviru treće Međunarodne ankete samoprijavlivanjem maloletničke delinkvencije (ISR3D3), a za potrebe doktorske disertacije mr Ljiljane Stevković.

⁵ http://vds.rs/File/DesetaGKVDS_KnjigaApstrakata.pdf

Victim Support Europe Annual General Meeting and Autumn Conference *Victims' Rights: Time to Act*

**(Godišnja generalna skupština Evropske podrške žrtvama i
Jesenja konferencija *Ljudska prava: vreme je za delovanje*)**

Brisel, Belgija, 19. i 20. novembar 2019. godine

Generalna skupština Evropske podrške žrtvama (Victim Support Europe - VSE) održana je 19. novembra 2019. godine, a Jesenja konferencija pod nazivom *Ljudska prava: Vreme je za delovanje* 20. novembra 2019. godine u Briselu (Belgija). Neposredno pre Generalne skupštine, za članove VSE organizovana je radionica pod nazivom *Podrška žrtvama govora mržnje na internetu*, koja je imala za cilj da pomogne učesnicima da prepoznaju govor mržnje na internetu, da prepoznaju specifične potrebe žrtava govora mržnje i kako da im na najbolji način pomognu. Prvo izlaganje na radionici imala je Ruth Shrimpling, zadužena za razvoj javnih politika u okviru Evropske podrške žrtvama, koja je, kroz definicije i primere, upoznala učesnike šta sve može predstavljati kreiranje i širenje govora mržnje na internetu. Između ostalog, navela je primere poruka mržnje koje su upućene osobama ili grupama, a odnose se na etničku pripadnost, nacionalnost, seksualnu orijentaciju, pol, invaliditet i slično. Takođe, naglasila je da je ova tema veoma bitna zbog toga što je veoma prisutna, ali nije uvek prepoznata na pravi način, kako od strane žrtava, tako i od strane institucija i servisa za žrtve, a posledice po žrtve su veoma ozbiljne i mogu da vode i do samoubistva. Između ostalog, ona je predstavila kampanju Evropske podrške žrtvama pod nazivom *Kriminalitet je kriminalitet čak i ako je online* (*Crime is crime even online*), koja je sprovedena od 21. jula do 20. novem-

bra 2019. godine, a koja je imala za cilj da upozna građane sa njihovim pravima u vezi sa govorom mržnje na internetu i dostupnim servisima za žrtve.¹

Sledeće izlaganje imao je Stephen Turner iz organizacije Twitter. On je upoznao učesnike sa principima koje oni, kao organizacija, potenciraju: omogućavanje da se svako slobodno izrazi, nepristrasnost i ista pravila za sve. Naglasio je da postoje jasna pravila po kojima Twitter neke korisnike uklanja automatski ako propagiraju nasilje, objavljuju intimne snimke, glorifikuju nasilne ekstremne grupe, objavljuju tuđe privatne informacije, prikazuju samoubistvo i slično. U cilju zaštite korisnika, Twitter je razvio nekoliko oruđa: korisnik može da kontroliše šta želi da vidi a šta ne; da kontroliše šta drugi mogu da vide od njegovih sadržaja; sa kim želi/ne želi da komunicira i da prijavljuje sadržaj koji krši pravila Twitter-a.

Posle radionice je održana Generalna skupština Evropske podrške žrtvama. Tom prilikom, prisutni su obavешteni da su u Evropsku podršku žrtvama uključene nove organizacije (*Federation for Victim Assistance iz Irske, Associazione Spondé iz Italije i Fond za humanitarno pravo iz Srbije*), te da organizacija ima 58 članica.²

Sledećeg dana održana je konferencija pod nazivom *Ljudska prava: Vreme je za delovanje*, na kojoj je bilo prisutno oko 100 učesnika iz 24 zemlje, i to: predstavnici službi za žrtve, praktičari, istraživači, eksperti, predstavnici državnih i evropskih institucija.

Dobrodošlicu i uvodne govore održali su: João Lázaro, predsednik Evropske podrške žrtvama, Nuno Brito, ambasador Portugala u Evropskoj uniji (EU), Mervi Sarimo, savetnica u Ministarstvu pravde Finske, i Maite Pagazaurtundúa, španska političarka, aktivistkinja i spisateljica. Dalji rad konferencije odvijao se u tri plenarne sesije i kroz jednu panel diskusiju.

U prvoj plenarnoj sesiji pod nazivom *Primena Direktive za žrtve u praksi/Primena EU zakona za žrtve u praksi* prvo izlaganje imala je Livija Plančić, predsednica organizacije za žrtve Bijeli krug iz Hrvatske. Tema njenog izlaganja bila je *Bijeli krug Hrvatska – Primena Direktive za žrtve u Hrvatskoj*. Ona se fokusirala na to koliko i kako su prava iz Direktive obuhvaćena i primenjena u praksi u Hrvatskoj i na probleme koji postoje u njenoj doslednoj primeni. Sledeće izlaganje imala je Ruth Shrimpling, zadužena za razvoj javnih politika u okviru Evropske podrške žrtvama, sa temom *Obezbeđivanje pristupa državnoj nadok-*

¹ Više o kampanji videti na: www.crimeiscrimeevenonline.

² Više informacija o Evropskoj podršci žrtvama može se naći na: <https://victimsupport.eu/>.

nadi. Ona je, između ostalog, navela da je na osnovu Direktive EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta (Direktiva EU o pravima žrtava) iz 2012. godine i Direktive EU o naknadi štete žrtvama kriminaliteta iz 2004. godine, predviđena, barem u određenim slučajevima, naknada štete žrtvama od strane države, ali da države EU ne omogućavaju žrtvama lak pristup tim fondovima, pa one, zbog birokratskog odnosa institucija, često u tom procesu bivaju reviktimizirane. U cilju poboljšanja sadašnjeg stanja, ona je naglasila da bi kompenzacioni sistem za žrtve u EU trebalo da bude povezan sa postojećim socijalnim sistemom, da bude redovno kontrolisan, inkluzivan, lako razumljiv za žrtve i profesionalce, dostupan, usmeren na žrtvu, odgovarajući i fer.³ Sledeća izlagačica u ovoj sesiji bila je Aleksandra Ivanković, zamenica direktora Evropske podrške žrtvama. Tema njenog izlaganja bila je *Pregled stanja u pogledu prava žrtava u državama članicama EU*. Govorila je o istraživanju koje je sprovedeno u 26 zemalja EU, koje je rezultiralo izveštajem VOICIARE (Victims of Crime Implementation Analysis of Rights in Europe), koji predstavlja sintezu nacionalnih izveštaja o praktičnoj primeni prava proklamovanih u Direktivi EU o pravima žrtava u zemljama članicama EU. Istraživanje je imalo za cilj da se sagleda trenutno stanje i teškoće u primeni Direktive, a koje mogu biti indikatori potrebe za poboljšanjem i kreiranjem prostora za debate i razmenu dobrih praksi među državama. Sam izveštaj bi trebalo da pomogne kako EU komisiji u operativnoj primeni Direktive, tako i zainteresovanim subjektima u državama članicama.⁴

Druga plenarna sesija imala je naziv *EU zaštita podataka i uticaj na podršku žrtvama*. Prvo izlaganje imao je João Lázaro, predsednik Evropske podrške žrtvama, koji je naglasio da je jasno da postoji važnost čuvanja osetljivih podataka, kao što je to slučaj kod žrtava, ali da se dešava da se oni koji pružaju zaštitu nekad udalje od žrtava ili ne pruže pravu podršku zbog straha da neće obezbediti zakonsku zaštitu podataka. Naglasio je da, na prvom mestu, treba zaštititi žrtvu a potom voditi računa o zaštiti podataka i da bi, u tom smislu, bilo potrebno da EU odredi supervizore koji bi razmotrili ovaj problem i dali preporuke servisima za žrtve umesto da se od njih traži samo strogo poštovanje zakona. Drugo izlaganje u okviru ove sesije imao je Christian

³ Više o ovoj temi, kao i niz preporuka za delovanje, kako za države članice tako i za Evropsku uniju u celini, nalazi se u publikaciji *A journey from crime to compensation: An analysis of victims access to compensation in EU*. Više o tome videti na: https://victimsupport.eu/activeapp/wpcontent/files_mf/1574261567A_Journey_From_Crime_To_Compensation_2019.pdf.

⁴ Celokupan izveštaj je dostupan na internet stranici Evropske podrške žrtvama https://victimsupport.eu/activeapp/wp-content/files_mf/1564677465VOICIARE_Synthesis_Reportweb.pdf.

D'Cunha, šef privatne kancelarije u okviru nezavisnog tela Evropski supervizor nad zaštitom podataka. On je najpre predstavio šta se smatra ličnim podacima, a potom i podatke o poštovanju/nepoštovanju zakona o zaštiti podataka o ličnosti u EU, na godišnjem nivou. Između ostalog, D'Cunha je ukazao da se, kada je u pitanju zaštita podataka o ličnosti, stvari ne mogu posmatrati crno-belo, naročito kada su osetljive grupe u pitanju. Nadovezao se na prethodno izlaganje i zaključio da bi državne institucije, umesto što samo kontrolišu primenu zakona, trebalo da pomognu organizacijama koje se bave osetljivim grupama da nađu najbolje načine kako da se tim grupama pruži neophodna pomoć, a da podaci o ličnosti budu i dalje u dovoljnoj meri zaštićeni.

Tema treće plenarne sesije bila je *Potrebe žrtava: Preporuke za budućnost*. Prvo izlaganje imala je Melanie Maria, žrtva porodičnog nasilja iz Holandije. Ona je pre godinu i po dana, uz pomoć organizacije Moviera (Victim Support Domestic Violence, Holandija), izašla iz porodičnog psihičkog nasilja i od tada otvoreno i javno priča o tome šta je preživela i kako se izbacila, da bi, svojim primerom, pomogla žrtvama porodičnog nasilja da ne trpe nasilje i da potraže pomoć. Zatim je govorio Levent Altan, izvršni direktor Evropske podrške žrtvama, na temu *Sveobuhvatan sistem prava žrtava i servisa u EU*. Stavio je naglasak na to šta je potrebno uraditi, odnosno promeniti da bi se unapredile službe za žrtve u EU a imajući u vidu postojeću infrastrukturu, mogućnosti i potrebe žrtava. Poslednja izlagačica u okviru ove sesije bila je Joanna Goodey iz EU agencije za osnovna ljudska prava sa temom *Žrtve kriminaliteta u EU: Obim i priroda podrške žrtvama*. Ona je naglasila da je, uprkos izazovima, do sada mnogo učinjeno na planu zaštite žrtava kriminaliteta u EU, naročito u pogledu obima i vrste podrške, ali da i dalje ostaje dosta prostora i postoji potreba da se postojeće stanje unapredi jer je, još uvek, velika razlika između onoga kako je propisano zakonom i kako se to primenjuje u praksi. Stoga je potrebno da kreatori politika preduzmu korake koji bi doprineli da žrtve kriminaliteta dobiju odgovarajuću pažnju i podršku koja im pripada.

Nakon sesija usledila je panel diskusija na temu *Glavni problemi u primeni Direktive EU o pravima žrtava*. Moderator diskusije bio je Tobijas Kortner iz organizacije Beli krug u Austriji. Učesnici ove diskusije bili su: Katarzyna Janicka-Pawlowska (Evropska komisija), Antony Pemberton (Univerzitet Tilburg), Joanna Goodey (EU agencija za osnovna ljudska prava - FRA), Cristina Fabre (Evropski Institut za rodnu ravnopravnost) i João Lázaro (Evropska podrška žrtvama). U diskusiji je naglašeno da treba biti ponosan na ono što je do sada

učinjeno na primeni Direktive, ali da treba imati u vidu da problemi i dalje postoje. Jedan od problema predstavlja to što se države EU međusobno razlikuju, kako istorijski tako i generalno. Pored toga, iako shvataju važnost problema, vlade država još nisu spremne da izdvoje novac za žrtve, te se tako više novca izdvaja za učinioce nego za žrtve. Ukazano je na važnost vođenja računa o tome kako se komuniciraju prava žrtava da bi se na pravi način doprlo do onih koji raspolažu novcem (država, privatnici). Takođe, potrebno je voditi računa kako Direktiva tretira različite kategorije žrtava, njihove potrebe i prava i da li negde postoje propusti, kao što je bio slučaj kod psihičkog nasilja, čija ozbiljnost i posledice nisu bili na vreme shvaćeni i na pravi način tretirani od strane relevantnih institucija. Naglašeno je, kao prioritet, da se u budućnosti nacionalni akcioni planovi primenjuju korak po korak i da, pored toga što su sve žrtve važne, na neke treba obratiti posebnu pažnju, kao na primer, na osetljive grupe. Učesnici diskusije su se saglasili da je dobro što će ubuduće u Evropskoj komisiji postojati komesari za svaku grupu žrtava posebno, te će to doprineti njihovoj vidljivosti i skrenuće pažnju donosiocima odluka na važnost podrške žrtvama.

Konferenciju je zatvorila Helgard van Huellen, potpredsednica Evropske podrške žrtvama, koja je zaključila da je tema konferencije omogućila da se sagleda trenutna situacija vezana za implementaciju Direktive EU o pravima žrtava, ali još važnije, da se pokažu nedostaci u njenoj primeni koji ukazuju na potrebu za unapređenjem u svim državama EU.

MIRJANA TRIPKOVIĆ

TEMIDA
2020, vol. 23, br. 1, str. 155-161
ISSN: 1450-6637

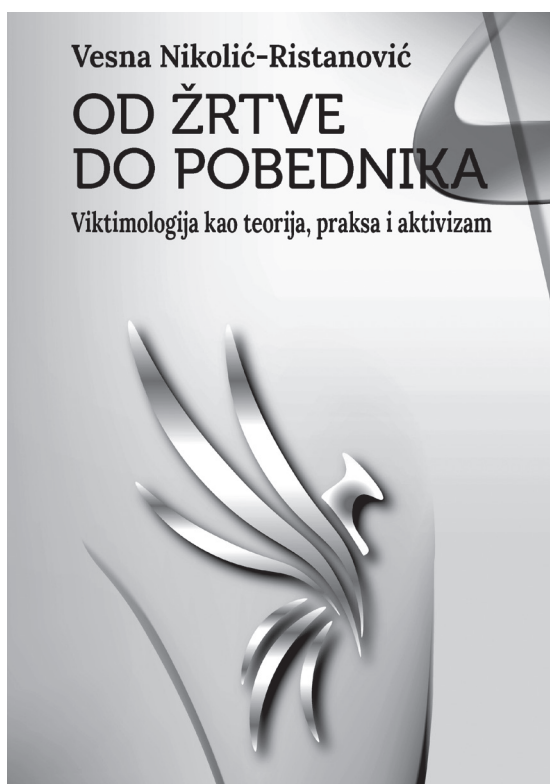
VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

Od žrtve do pobjednika: Viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam

Beograd, Prometej, 2019, 247 strana

Moj prvi susret sa Vesnom Nikolić-Ristanović bio je sredinom 1990-tih godina na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja kada je sprovedena prva anketa o viktimizaciji kriminalitetom u Beogradu, kojom je Vesna, kao nacionalna koordinatorica, rukovodila, a ja bila jedna od istraživačica. Na njen poziv priključila sam se Grupi za ženska prava Evropskog pokreta u Srbiji. Usledilo je osnivanje Viktimološkog društva Srbije, a onda i dve decenije naše saradnje, zajedničkog rada i prijateljstva. Zahvaljujući tome zakoračila sam u domen viktimologije kao teorije, prakse i aktivizma, što je trasiralo moj istraživački i aktivistički put. A onda me je Vesna

zamolila da budem recenzentkinja njene knjige. Bila sam polaskana i srećna, ali pomalo i zabrinuta da li sam dorasla tom zadatku: da čitam i recenziram knjigu

autorke od koje sam učila i uz koju sam stasavala kao istraživačica. Uprkos izvesnoj bojazni, prihvatila sam ovaj izazov i knjigu *Od žrtve do pobednika: Viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam* pročitala u jednom dahu, a onda joj se iznova vraćala i iščitavala. Čitajući knjigu, rešila sam da napišem i ovaj prikaz, da njen sadržaj približim čitaocima i zainteresujem ih da je pročitaju i koriste u svakodnevnom, privatnom i profesionalnom, životu.

Već sam glavni naslov knjige – *Od žrtve do pobednika* – nedvosmisleno govori o autorkinoj orijentaciji ka pozitivnoj viktimologiji, koja naglašava pozitivne aspekte vezane za bavljenje žrtvama, što je jedan od glavnih lajtmotiva knjige i nit koja spaja delove u jasnu celinu. Ujedno, ovaj naslov jako dobro odražava sadržinu knjige u kojoj autorka veoma vešto, kroz (teorijsku) analizu potkrepljenu brojnim primerima iz empirijskih istraživanja i prakse u svetu i Srbiji, vodi čitaoca kroz proces transformacije: od viktimizacije i njenih posledica, preko potreba žrtava, značaja podrške do oporavka i osnaživanja žrtve kako bi postala pobednik. Drugi deo naslova, pak, jasno ukazuje na to da viktimologija kao nauka u sebi spaja teoriju, praksu i aktivizam, a tu vezu autorka uspešno i veoma dosledno pokazuje kroz celu knjigu.

Knjigu, pored predgovora i uvoda, čini devet poglavlja, koja se logično oslanjaju i nastavljaju jedno na drugo. Idući od opšteg ka posebnom, autorka prvo ukazuje na razvoj viktimologije kao nauke i pokreta za prava žrtava u svetu i Srbiji, a potom i na viktimološka istraživanja kao način merenja i dokumentovanja viktimizacije. Prvo poglavlje knjige pod nazivom *Viktimologija kao nauka o žrtvama* počinje veoma detaljnom retrospektivom nastanka i razvoja viktimologije u svetu, počev od Hans von Hentig-a i Benjamin Mendelsohn-a, čiji su radovi iz sredine XX veka postavili temelje viktimologije, pa sve do danas. Nakon toga je dat pregled razvoja viktimologije u Srbiji, koji je, kao što autorka primećuje, kasnio nekoliko decenija za njenim razvojem u svetu, pri čemu su na specifičnu dinamiku njenog razvoja uticali raspad Jugoslavije, ratovi na njenom prostoru i tranzicioni procesi koji su usledili. Sve skupa, to je uticalo na nešto drugačiji predmet i pristup bavljenju problemima žrtve u Srbiji. Razvoj viktimologije, kao teorije, prakse i aktivizma u Srbiji autorka sagledava kroz četiri perioda, pokazujući na koji način su društveno-političke promene i ekonomski uslovi uticali na njega: period od početka 1980-tih do 1992. godine (do početka rata u Bosni i Hercegovini i uvođenja sankcija Srbiji); period od 1992. do 2000. godine (do političkih promena u Srbiji i njenog otvaranja ka svetu); period od 2000. do 2012. godine i period nakon 2012. godine kada je

prihvaćena kandidatura Srbije za ulazak u Evropsku uniju (EU), što je uslovalo brojne aktivnosti na harmonizaciji domaćeg zakonodavstva i prakse sa pravom EU. Autorka potom analizira pojam i predmet viktimologije, ističući neophodnost interdisciplinarnog pristupa, „koji uključuje doprinos sociologa, psihologa, socijalnih radnika, politikologa, lekara, pravnika, specijalnih pedagoga, policijskih službenika, sudija i drugih stručnjaka i aktivista“ (str. 36). Detaljno su analizirani različiti viktimološki pravci: pozitivistička, radikalna i kritička viktimologija; konzervativna, liberalna i radikalno-kritička viktimologija; makro i mikro viktimologija; teorijska, primenjena i humanistička viktimologija, i pozitivna viktimologija. Ovo poglavlje se završava ukazivanjem na odnos viktimologije sa drugim naučnim disciplinama, kao i na ciljeve i zadatke viktimologije.

Drugo poglavlje, koje nosi naziv *Pokret za prava žrtava*, posvećeno je razvoju pokreta za prava žrtava u svetu i Srbiji. Kako autorka primećuje, razvoj inicijativa za poboljšanje položaja žrtava u svetu i Srbiji pokazuje niz sličnosti, koje posebno dolaze do izražaja u ulozi ženskog pokreta u iniciranju programa za žrtve i zalaganju za zaštitu njihovih prava. Ovo poglavlje se završava kalendrom ključnih događaja u razvoju viktimologije i prava žrtava u Srbiji (od publikovanja prve knjige u oblasti viktimologije, preko osnivanja prvih servisa za žene žrtve nasilja, osnivanja Viktimološkog društva Srbije, prvih viktimoloških istraživanja, pokretanja prvog viktimološkog časopisa u Srbiji – *Temida*, osnivanja opšte službe za žrtve, do kampanja i zalaganja za reforme zakonodavstva, politika i prakse u cilju unapređenja položaja žrtava kriminaliteta).

Treće poglavlje knjige, pod nazivom *Viktimološko istraživanje: Merenje i dokumentovanje viktimizacije*, jasno pokazuje u kojoj meri su viktimološka istraživanja, odnosno, utvrđivanje broja žrtava i dokumentovanje njihovih iskustava viktimizacije, važna za razvijanje politika i prakse zaštite i podrške žrtava i mera prevencije viktimizacije. Posebna pažnja je posvećena anketi o viktimizaciji, kao najznačajnijoj istraživačkoj tehnici za dolaženje do podataka o rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama viktimizacije kriminalitetom. Međutim, ankete o viktimizaciji svakako ne mogu da daju potpuno tačnu sliku o obimu kriminalne viktimizacije u jednom društvu, te ih je potrebno kombinovati i sa drugim izvorima podataka, kao što su podaci institucija i službi za žrtve, narativi žrtava i intervjui sa osobama koje dolaze u kontakt sa žrtvama, izveštaji ili istraživanja o pojedinim oblicima kriminaliteta, kojima nije fokus na žrtvama, dokumentarni programi i slično.

Slede poglavlja kroz koje autorka uvodi čitaoca u pojam i tipologiju žrtava, pojam i vrste viktimizacije, rizike od viktimizacije i njihovo teorijsko objašnjenje i načine na koje se viktimizacija može sprečiti. U poglavlju Pojam i tipologija žrtava polazi se od analize različitih shvatanja pojma žrtve sa stanovišta širine obuhvatanja različitih kategorija žrtava i različitih oblika viktimizacije: od najužeg do najšireg. Pri tome, različite definicije pojma žrtve, kako one koje daju viktimolozi, tako i one koje su sadržane u relevantnim međunarodnim dokumentima i nacionalnim zakonodavstvima, razlikuju se u pogledu četiri osnovna elementa: koje se žrtve uključuju s obzirom na povređujuće ponašanje (samo žrtve krivičnih dela ili i drugih i kojih ponašanja), da li pod žrtvom podrazumevaju samo žrtve prijavljenih krivičnih dela ili i dela koja nisu prijavljena, da li se pod žrtvom podrazumevaju samo direktne ili i indirektne žrtve (na primer, članovi porodice ubijenih lica) i da li se pod pojmom žrtve podrazumevaju samo fizička lica, ili to mogu da budu i drugi društveni subjekti. Autorka u ovom delu analizira sledeće kategorije žrtava: neposredne i posredne žrtve; primarne, sekundarne i tercijarne žrtve; individualne i kolektivne žrtve, i stvarne, „idealne“, „krive“ i legitimne žrtve. Na osnovu analize, a polazeći od postojećih teorijskih koncepata, autorka predlaže „korišćenje tri termina koja odražavaju tri stupnja suočavanja sa viktimizacijom: žrtva (osoba koja je pretrpela viktimizaciju bez obzira da li je ostala živa ili ne), preživela/i (osoba koja je preživela viktimizaciju ili pokušava da nađe izlaz iz nje, i koja se suočava se njenim posledicama) i pobednik/pobednica (osnažena osoba koja se uspešno oporavila nakon aktivnog suočavanja sa posledicama viktimizacije, a što može da uključi i lični rast i razvoj)” (str. 96). Ovo poglavlje se završava iznošenjem nekoliko tipologija žrtava.

U poglavlju *Pojam, oblici i prevencija viktimizacije* autorka polazi od definicije pojma viktimizacija, a potom uvodi i druge pojmove, koje definiše i objašnjava: primarna viktimizacija; reviktimizacija, jednokratna, višestruka i kontinuirana viktimizacija, i sekundarna viktimizacija (posebno se fokusirajući na okrivljavanje žrtve kao oblik sekundarne viktimizacije). U nastavku autorka analizira tri ključne strategije prevencije viktimizacije: strategije u čijem centru je žrtva; strategije u čijem centru je neposredno okruženje (situaciona prevencija) i strategije društvene prevencije kriminaliteta koje se sprovode na nivou lokalne zajednice. Poslednji deo u ovom poglavlju posvećen je rizicima viktimizacije i analizi različitih viktimogenih predispozicija: lične viktimogene predispozicije, koje se odnose na uzrast, pol/rod, zdravstveno stanje, seksualnu

orijentaciju, korišćenje alkohola i droga i druge lične osobine (deca i mladi kao žrtve, starije osobe kao žrtve, žene i muškarci kao žrtve, rizik viktimizacije alkoholisanih lica, narkomani kao žrtve, osobe sa invaliditetom kao žrtve, mentalno bolesna lica kao žrtve, LGBT osobe kao žrtve, lakoverni, nesrećni, lakomi i škrti ljudi kao žrtve); društvene viktimogene predispozicije (zanimanje, socio-ekonomski status, socijalna izolovanost, socijalna marginalizovanost, socijalna neadaptiranost, antisocijalno ponašanje i slično); situacione viktimogene predispozicije (određena vremena, mesta ili životne situacije u kojima postoji veća opasnost da se postane žrtva) i viktimogene predispozicije pravnih lica. Posebna pažnja u ovom poglavlju posvećena je odnosu žrtve i izvršioca, kao i teorijskim objašnjenjima rizika viktimizacije.

Posebno poglavlje posvećeno je posledicama viktimizacije, potrebama žrtava i procesu oporavka. Analiziraju se fizičke, psihičke, ekonomske, društvene posledice i praktični problemi, kao posledice primarne viktimizacije. Uz to, ukazuje se na posledice sekundarne viktimizacije. Pri tome, naglašava se da posledice viktimizacije pogađaju žrtve na različite načine, te je važno razumevanje posledica koje svaka žrtva kao jedinka trpi (individualni pristup), kako bi se razumele i njene potrebe (na primer, emocionalna podrška, informacije, upućivanje na službe ili pojedince koji mogu biti od pomoći, stručna pomoć, sigurnost, materijalna pomoć, razumevanje zbog čega su povređene, izvinjenje i-ili pomirenje sa izvršiocom i slično). To je osnov za obezbeđivanje pravovremene i odgovarajuće, u skladu sa potrebama žrtve, individualizovane pomoći i podrške. Posebno se analiziraju faze oporavka od viktimizacije, čije je razlikovanje, kako se navodi, važno „jer je to način da se u jedan složen proces unese red i jednostavnost, i, na taj način, omogući njihovo lakše prepoznavanje kao osnova adekvatne podrške žrtvi” (str. 171). U ovom delu autorka uvodi koncept posttraumatskog rasta i ukazuje na primenu jorge u oporavku žrtava, što čini posebnu vrednost ove knjige.

Na kraju, autorka analizira pravni položaj i prava žrtava. Poglavlje pod nazivom *Pravni položaj i prava žrtava* počinje vrlo zanimljivim istorijskim pregledom razvoja pravnog položaja žrtava kriminaliteta: od tzv. „zlatnog doba za žrtve”, kada je pravda bila u rukama žrtve, a akcenat reakcije bio na njenom obeštećenju, preko perioda postepenog preuzimanja pravde od strane države, do postepenog potiskivanja žrtve kao aktivnog učesnika procesa. To je, kako i sama autorka ističe, značajno upravo za razumevanje položaja koji žrtva danas ima u krivičnom pravnom sistemu. S tim u vezi, dalje se ukazuje na

prava i standarde postupanja prema žrtvama, koji su postavljeni u relevantnim međunarodnim dokumentima, a potom i na prava i položaj žrtve u Srbiji, te stepen ispunjenosti međunarodnih i evropskih standarda.

Kroz celu knjigu autorka veoma vešto povezuje teoriju i praksu, što doprinosi boljem razumevanju osnovnih teorijskih postavki viktimološke nauke. Knjiga tako predstavlja jednu zaokruženu celinu, ali isto tako, što je posebna vrednost, svako poglavlje čini celinu za sebe i može da se čita i proučava samostalno.

Poslednje poglavlje knjige – *Od žrtve do pobednika: Izazovi i mogući pravci daljeg razvoja viktimološke teorije, prakse i aktivizma*, koje je neka vrsta zaokruživanja svega iznetog, ima posebnu vrednost i jačinu. U njoj autorka daje kritički osvrt na to šta je viktimologija, u svom trojstvu teorije, prakse i aktivizma, tokom jednog veka postojanja postigla, ali i koji su to sve raskoraci, neispunjena obećanja i kontradiktornosti koje postoje: raskorak između opšteg i posebnog (opšte i posebnih viktimologija), između makro i mikro pristupa u viktimologiji, između očekivanja žrtava i dostupnih resursa i slično. Upravo u tome autorka vidi bogatstvo viktimološkog polja, pa sve navedeno posmatra kao izazove, ali i mogućnosti za dalji razvoj viktimologije kao nauke, zalažući se za prihvatanje inkluzivnog, holističkog i interdisciplinarnog pristupa i bavljenja žrtvama. Na taj način, iako kraj knjige, ovo poglavlje predstavlja i svojevrsni početak, jer otvara prostor i daje ideje za buduća teorijska promišljanja, istraživanja, zalaganja i praktične programe. Time autorka postavlja nove zadatke pred sebe i sve druge koji se bave žrtvama, bilo da sebe smatraju viktimolozima ili ne.

Ova knjiga zaista predstavlja neku vrstu zaokruživanja autorkinog, četiri decenije dugog, istraživačkog, praktičnog i aktivističkog rada u oblasti viktimologije. Struktura knjige, količina i vrsta informacija, jasan stil pisanja i ilustrovanje teorijskih promišljanja čitavim nizom raznovrsnih, domaćih i stranih, studija slučaja, primera iz istraživanja, prakse, medija, međunarodnih dokumenata i slično, doprinose da, kako je i sama autorka navela u uvodu, ova knjiga bude živopisna i laka za čitanje i korišćenje. Način i jezik kojim je knjiga pisana čine je da bude razumljiva i pristupačna širokom krugu čitalaca: studentkinjama i studentima, jer im omogućava sticanje osnovnih teorijskih znanja iz oblasti viktimologije i dobijanje ideja kako da ih primene u praksi; istraživačicama i istraživačima, jer pruža brojne ideje za nova teorijska i empirijska istraživanja; stručnjacima i stručnjakinjama različitog profila koji dolaze u kontakt sa žrtvama, jer im omogućava da razumeju posledice vikti-

mizacije, sagledaju potrebe žrtve i pomognu joj na putu oporavka bez izlaganja sekundarnoj viktimizaciji; novinarima i novinarkama, da razumeju položaj žrtve i njoj bliskih lica i izbegnu njihovo dodatno povređivanje kroz medijske izveštaje i napise; političarima i političarkama kao donosiocima odluka i kreatorima zakona i javnih politika, kako bi razumeli položaj žrtve i osigurali njenu adekvatnu pravnu i širu socijalnu zaštitu, i aktivistima i aktivistkinjama i volonterkama i volonterima organizacija koje rade na podršci žrtvama, na kampanjama, zalaganjima i drugim aktivnostima usmerenim na poboljšanje položaja žrtava.

Duboko sam uverena da ova knjiga može da bude od velike koristi i pomoći onima koji su u situaciji da pomognu žrtvi na njenom putu transformacije od žrtve do pobednika, ali i samim žrtvama da prepoznaju sopstvenu viktimizaciju, razumeju posledice, sagledaju svoje potrebe, te potraže pomoć i krenu putem transformacije od žrtve do pobednika. Upravo to ovu knjigu čini svojstvenom i originalnom. Uz to, s obzirom na inkluzivni i holistički pristup za koji se autorka opredelila u analizi i širinu uvida u položaj i prava žrtava, ona može da se koristi ne samo u Srbiji već i šire, u regionu, što je još jedna dodatna vrednost.

Knjiga je više nego inspirativna, pokreće na razmišljanje i otvara puno prostora za dalja teorijska promišljanja, empirijska istraživanja, praktičan rad i pokretanje novih inicijativa. U tom pravcu su veoma korisna pitanja i zadaci koje u svakom poglavlju, na odgovarajućim mestima, autorka postavlja čitaocu, navodeći na razmišljanje i primenu i proveru naučenog u profesionalnom, ali i privatnom životu. Na taj način, čitajući knjigu, čitalac je u stalnoj interakciji sa njom.

Blisko sarađujući sa Vesnom prethodnih godina, sada već i decenija, imala sam privilegiju da pratim i rad na ovoj knjizi. To je bio proces i zaista veliki izazov za nju, i profesionalni i lični. Vesna ga je više nego uspešno savladala i iz tog procesa izašla kao pobednica – osnažena i spremna da osnažuje druge. Stoga ovu knjigu toplo preporučujem za korišćenje svima koji žele da budu osnaženi nakon nekog povređujućeg iskustva i svima koji žele da pomognu drugima koji se u takvoj situaciji nađu.

DR SANJA ĆOPIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis TEMIDA je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2020. godinu su: **Broj 2: Viktimizacija u institucijama** (rok za predaju radova je 10. jun 2020. godine), **Broj 3: Deca žrtve** (rok za predaju radova je 10. septembar 2020. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Časopis TEMIDA je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenu.htm>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima za autore i autorke članaka i prikaza koja se nalaze na sledećem linku: <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2019.pdf>

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisanu izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u **Uređivačkoj politici časopisa Temida** (dostupo na <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitika.htm>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutore.htm>. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* iznosi 1.000 dinara. Godišnja pretplata na štampani primerak za 2020. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije u Srbiji.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* za inostranstvo je EUR 20. Za inostranstvo, godišnja pretplata na štampani primerak za 2020. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena pretplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa *Temida*. U vezi pretplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2020 are: No. 2: **Victimization in institutions** (submission deadline: June 10, 2020), No. 3: **Child victims** (submission deadline: September 10, 2020). Contributions not specifically dedicated to the themes of each issue, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the given deadlines.

TEMIDA is an **Open Access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenuEng.htm>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, **authors shall transfer the copyright to the publisher.**

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance to the technical instructions for authors of articles and reviews, which are available at <http://www.vds.rs/File/TehnickaUputstvaZaAutore2019Eng.pdf>.

Manuscripts should be submitted electronically on vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com.

The manuscript should be accompanied with the signed **Authors' statement**, confirming that authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the **Editorial Policy of the journal *Temida*** (available at <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitikaEng.htm>). The Author's statement can be downloaded from <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutoreEng.htm>. Author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and the rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for the review.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal *Temida* is 1.000 RSD. Annual subscription for printed copy for 2020 is 3.000 RSD for individuals and 10.000 RSD for institutions in Serbia.

Price for single printed copy for abroad is 20 EUR. Annual subscription rate for printed copy for 2020 for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions.

The subscription includes delivery of the copy of *Temida* by post. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj izašao 1997. godine

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335